

TUDÓSÍTVÁNY

A PESTI KEGYES TANÍTÓRENDI

NAGY GYMNASIUMRÓL

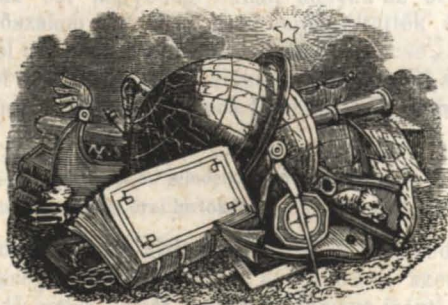
185⁵/₆-ki TANÉVBEN.

PROGRAMM

des

PESTER OBERGYMNASIUMS

FÜR DAS SCHULJAHR 185⁵/₆.

PESTEN, 1856.

NYOMATOTT BEIMEL J. ÉS KOZMA VAZULNÁL.

(Aldunator, a kegyesrendiek épületében.)

T A R T A L O M.

- I. Értekezés a lyrai művek tanodai fölfogásáról.
- I. Peter Pázmány. — Lebensbeschreibung.
- III. De utilitate linguae Graecae et modo, quo in ea colenda progrediendum.
- IV. Tanári kar.
- V. A pesti tanárok által 185⁵/₆-dikban kiadott munkák.
- VI. Pestvárosi Tanbizottmány.
- VII. Kivonat az 185⁴/₅- és 185⁵/₆-diki Jegyzőkönyvekből.
- VIII. Sorozati kivonat az 185⁵/₆-diki tanév első felében.
- IX. Érettségi vizsgálatok.
- X. Kötelezett és nem kötelezett tantárgyak.
- XI. Előadott tantárgyak vázlata.
- XII. Kidolgozási föladatok.
- XIII. Vallási ügy.
- XIV. Fegyelmi ügy.
- XV. Tanodai segédszerek.
- XVI. Jótékonyági rovat.
- XVII. Kivonat az 185⁵/₆-diki tanév folytán érkezett Intézkövényekből.

A lyrai művek tanodai fölfogásáról.

1. §.

Azon eszközök sorában, melyek idő- és helyszerű alkalmazásával a nevelés főcéljának megvalósítása biztosabban elősegítelik, méltán érdemel kiváló figyelmet a költészeti művek tárgyalása. Bizonyítják ezt a paedagogia történetének adatai szintugy, mint a naponkénti tapasztalás.

Ha a mult időkre visszamegyünk és a nemzetek átalakulási mozgalmait nemcsak a külső eredményekben, hanem az ezeket előidéző okok és módokban is vizsgáljuk: azt fogjuk találni, hogy a költészettel foglalkodás majdnem mindig és mindenütt karöltve járt a közneveléssel. Minél átgondoltabb és a társadalmi érdekek irányához képest határozottabb mentű volt a köznevelés: annál sajátosabb módon módosított díszlésnek örvendett a költészettel foglalkodás. Sőt olykor a nemzeti műveltség fejlesztése csaknem egészen a költészettel foglalkodástól lön felfüggesztve.

Amaz okot, mely az érintett tünemény előhozásakor leginkább működött, nem kell igen távol keresnünk. Hiányozhatik valamely népnél a természet, emberiség meg az Istenre vonatkozó magasabb és elvszerűleg megállapított ismeretek bírása; az ugyanazon tárgyak és az azokhoz tartozó erők, tények, viszonyok körül mozgó képzelődés alakítmányai nem fognak hiányozni. A hajdani világ eseményekben dús hitregéi, az Etele udvarában szerepelt dalnokok, a harczias ösatyák dicsőítő mondakörei, meg a bármily nyelvű és szerkezetű népségek hagyományai mutatják: hogy a népek saját érzelmeiket, képzeleteiket, szokásaikat és tetteiket mindenkor szerették az örökítő képzelem szárnyain tovább terjesztgetni.

Csalatkoznék azonban, ki ezt a közös szeretést vagy valamely csupán kívülről adott tárgy miatti elragadottság, vagy valamely mulékony inger ámitó szüleményének tartaná. A közös szeretés közös alaphoz igazít. Van is az emberben bizonyos hajlam, melynek titkos ingerlésénél fogva történik: hogy a nevelő majdnem mindenütt és mindenkor valódi érdem gyanánt tekinti, ha az általa gondosan kialakított növendékben önmagának képmását szemlélheti. Ezen hajlamból ered ama törekedés a családi körökben, mely által az atya mindazt örömet csiráztatja, érlelgeti és érvényesíti a fogékony magzatokban, a mit ő maga becsesnek szokott tartani. És mit tarthatna becsesebbnek amaz ősi hagyományoknál, melyek az őt is tagjai és tényezői közé felülemelő népegészt valamennyi lefolyt időszakon keresztül szellemileg éltették és korában is összetartólag éltetik? Innen azután az atyáról fiúra, fiúról unokára szálló hagyományok kincse, melyet buzgón megőriz az emlékezet, varázsfátyollal von be s idővel újabb meg újabb alakokkal elvenit föl a képzelem, míg végre oly szellemi köztartalomra magasztosul, melyhez a nemzeti lételnek fennálhatását is hozzá csatolják az élet viszontagságai. Mert b. Eötvös szerint

Az ég egy kincset ad minden hazának
S a nemzet híven őrzi birtokát.

És ez nagyon természetes dolog. Hiszen akár kedvező akár nem kedvező sors érjen valamely nemzetet, határozott lelkesültségre van szüksége, mely tagjait a közjó iránti szeretésben állhatatosakká tegye. Mert a mely nemzet, mint belőlől fejlődő egész, saját tagjaiban önmaga iránti szeretést nem fakaszt, mely a fakasztottat állandóan nem táplálja, a tápláltat pedig valódilig nem magasztosítja, hasonlóvá lesz a szelek irányaitól megzaklatott felhőhöz, melynek a sok ingadozás után utoljára sem lehet más sorsa, mint a foszlékokbani elenyésztés. Bámuljuk a régi helleneket, hogy hazafüi szeretetök a persákkal viselt háborúban oly dicső jeleit adá az önfeláldozásnak. És méltán bámuljuk őket. De mi volt az, a mi bennök azt a dicső tettekben nyilvánuló lelkesültséget előhozta? Hogy ama magasztos lelkesültség előhozása és táplálásában az ősi hagyományokon nyugvó költészettel okszerű foglalkodásnak is nagy része volt, megtámadhatatlan igazság. Így volt az hajdanában.

2. §.

Hát most? A mi korunk nem a régi kor többé. Mások jelenleg a társadalmi viszonyok, mások a fejlesztő szokások. A mi azelőtt egyes nemzetnek vagy csak a választottaknak szellemi kincse volt, az most, a nyomdászat föltalálása után, az emberi nem közös birtokává lön. Ha tehát ennek következtében a nevelés társadalmi föltételei megváltoztak, azon viszonyoknak is meg kellett változnia, melyben azelőtt a nevelés határain belül mozgó tényezők és az ezek által fölhasznált eszközök egymáshoz állottak.

Nemcsak föltötte nyomatékos, hanem kényes és több oldalról el is ferdíthető a tárgy, melyről értekezünk, hadd iktassunk tehát ide néhány ütegyengető gondolatot.

A nevelés, mivoltát illetőleg, most is csak az, a mi hajdanában volt, az ezen mivoltból szükségképen folyó törvények is azok, a mik valaha voltak; ámde a régiektől mind tartalomra, mind köreikre nézve nagyon különbözök azon gyakorlati szabályok, melyek szerint jelenleg a nevelés ügyének folyása méltányoltatik. Széltében állítják, hogy a nemzetek művelődése a keresztény hit elfogadása által gyökerében is meg lön változtatva. És ez igaz. Fontolóra veendő mind a mellett, miszerint más a művelődés gyöke mások gyökerei. A gyök azon egy az emberi természettel; a gyökerek alatt pedig egyfelül a nemzetek elkülönző sajátságai, másfelől meg azon elvek értetnek, melyek a korszellemet teszik. Hogy az ezen gyökerekből származó rostok is aztán nagy különbéleségűek, azt még csak említenünk sem kell. Mi ha így van, akkor a haladó műveltségnek a társadalom valamennyi rétegében újabb meg újabb szükségeket is kellett fakasztania, a fakasztott szükségek meg újabb testi és szellemi készségekre nyújtottak alkalmat, a most már mellőzhetlenekké vált készségek megvalósíthatása pedig olynemű szabályokat hozott diszlésbe, minők azelőtt a nevelési pályán nem divatoztak.

És ez a sokirányúlag haladó műveltség miatt nem is történhetett máskép. Hiszen a műveltség az egy mással érintkezésbe jött erők oly munkálmánya, mely folytonos ellentéteken hatolván keresztül nincs, nem is lehet soha kellő változatosság nélkül. Az erőnek, mint erőnek, hivatásában áll, hogy magát a többiek sorában, saját eredeti törvényei szerint, folyvást tegye és érvényesítse. Innen azután az előhozott ellentétek egymással küzdése, mely nélkül nincs valódi élet. Ha nincs, úgy a nevelés körét sem lehet a nélkül gondolni; mert a nevelés köre az élet előcsarnoka.

És úgy is van. Bizonyosságul szolgálhatnak erre a napokénti tapasztalás adatai. A hívés és tudás, szív és ész, ideale és reale, subjectivismus és objectivismus, individualismus és universalismus, realismus és humanismus, meg a más szavak által kifejezett ellentétek világosan jellemzik ama sokirányú állapotot, melyben most a nevelési pálya található. Hogy ezen állapot az irányában gerjesztett vágyakat mindenkép megnyugtassa, arról szó sem lehet. De hogyan is lehetne, miután a mi korunk átalakulási kor. Mindennek megvan a maga ideje. A nyár érleli meg a gyümölcsöt, de a fakasztó kikelet sincs valódi becs nélkül.

3. §.

A kor szelleme hozza tehát azt már úgy magával, hogy a széltében mutatkozó ellentétek a Gymnasiumokban se hiányozzanak. Nem is hiányoznak. Távol van mind a mellett e körtől amaz éles állás, melyet más helyeken folyvást megtartanak. És ez itt a nevelés főirányának tekintetéből szükségképen van így. Oda kell ugyan is a Gymnasiumnak törekednie: hogy a kebelébe fogadott növendékekben általános képzettséget eszközöljön. De hogyan, ha falai közt is hely adatik az ellentétek egymással küzdésének? Adatik hely az egy mást fölvilágosító ellentéteknek; koránsem azonban az általános képzettséget lehetetlenítő küzdelmeknek.

A gymnasiumi köznevelés célja az általános képzettség, melyet a tanári kar a tantárgyak segédelmével iparkodik a növendékekben kieszközölni. Három oldal fordul itt elő: a tantárgyaké, az ifjuságé meg a tanári karé. A tantárgyak oly szellemi birtok gyanánt tűnnek föl, mely által az emberi nem önmaga tesz előttünk bizonyosságot saját fejlődésének eddig meghaladt fokairól. E bizonyosságtételnek a tanodai határok között igen nagyszerű iránya van.

Az emberiség ugyan is oly szervezet, melyben mindenik tag szükségképi tényező az egész tökélyességére nézve. Sem nem csupán eszköz az ember, sem nem csupán cél, hanem cél is eszköz is: cél önmagára nézve, eszköz az egészhez képest. Ámde akár ezen akár amaz irányban működjék, bizonyos törvényekhez érzi magát kötöttnek, melyek nem az ő művei. Hivatásában áll azonfelül, hogy ama beléoltott törvények szerinti működése mind a két irányban öntudatos legyen. Önkényt következik már most ebből az így hangzó folyomány: az emberiség öntudatos tagjának hivatásában áll az emberi nem eddig előhozott birományait szellemileg elsajátítani, az elsajátítottakat pedig önmagában igazán érvényíteni, hogy így az azokban létező közösség erejénél fogva az emberiség egyéb tagjaival bensőleg egyesülvén a közöseknek ismert birományokat ápolja, tovább fejtsen ez által az emberi nem fejlődését szintűgy mint önmagáét okszerűleg munkálhassa. Hogy az ily okszerű munkálás irányzatos készségek nélkül sem folyamatba nem hozható sem kívántan meg nem előnyösíthető, mindenki láthatja.

De honnan az ily készségek? Azon öntudatos tényezők, kiknek összemunkálásával az emberiség a növendékekben az említett hivatásnak teljesítéséhez megkívánt készségeket elő akarja hozni, azon tényezők, mondom, a tanárok. Ők a választottak, kik az emberiség közügyét a növendékek irányában megvalósítják. Ő nekik áll kötelességükben a tantárgyak kezelésekor mindenkép azon lenni: hogy sem az emberiség közügye végett a növendékek egyéni fejlesztéséről, sem az egyéni fejlesztés végett az emberiség közügyéről soha meg ne feledkezzenek. Súlyos és nagy önmegtágadással járó, de mégis minden lépten nyomon teljesítendő kötelesség; mert valódi öszhangzás nélkül a nevelési pályán sincs üdv.

Tévesztett foglalkodásuk tehát a) azok, kik a tudományok és művészetek ágait elszigetelten vagyis úgy tárgyalják, mintha köztük legkisebb összefüggés sem léteznék; b) azok, kik a növendékek tehetségeit ajnárolják és fejlesztik egyenként, de arról legkisebbet sem akarnak tudni, hogy azok a lelki tehetségek különlegesen scholsem találhatóak.

4. §.

Fődolog már most itt az oly tantárgy utáni nézés, mely a tanulmányok elszigetelt tartásával előhozható ellentétek megrögzésének ne csak útját állja, hanem szép módjával azt is okozhassa: hogy a növendékek öszhangzólag kiművelt tehetségei már magukban is elég hatálylyal bírjanak ama kinövések ellen; melyek a fonakul alkalmazott ellentétek által szoktak burjánoztatni. Az ily jótékonyan ható tárgyak közé tartozik a költészeti foglalkodás. Bone szerint — Deutsch. Leseb. II. Th. 782. l. — a Poetikának egyik célja: „Die aesthetische Bildung des Geistes zu fördern. Keine andere Kunst ist dafür so allgemein geeignet, als die Poesie, weil keine andere sich eines so allgemeinen Mittels bedient nämlich der Sprache, und weil die Poesie im weiteren Sinne zugleich die Seele aller anderen Künste ist.“

De mi a költészet? Álljon itt a sok közül három értelemény. A költészet tárgyilag véve a szépnek nyelv általi előadása; alanyilag véve oly művészet, mely a képzelem szabad működése által a kedélyt határozott érzelmekbe hozza; összerüleg véve pedig a szép eszméjében önmagát fölfogó szellemnek nyelv általi megnyilatkozása. Közönségesen eposi, lyrai és dramaira osztatik. Zimmermann Robert — Über das Tragische und die Tragoedie Wien 1856. 33. l. — így szól: „Die lyrische Poesie schildert was geschieht, die epische was geschah, die dramatische das was geschah, so als ob es jetzt geschähe. Die erste legt dar, was im Dichter selbst, die zweite und dritte, was mit und in Andern vorgeht. Aber in der epischen beschreibt dies der Dichter allein; in der dramatischen lässt er die Personen selbst beschreiben. In der lyrischen spricht der Dichter für sich, in der epischen für Alle, in der dramatischen lässt der Dichter Jeden für sich sprechen.“ A 37. l. pedig így ír: „Die Ausdrücke Lied, Epos, Drama sind nicht so zu nehmen, als dürfte im Epos nichts Lyrisches noch Dramatisches, in Liede und Drama nichts Episches vorkommen. Lyrisch, Episch, Dramatisch sind Dichtung = nicht Dichtwerksformen und ein und dasselbe poetische Werk kann, ja muss in den meisten Fällen alle drei in sich einschliessen.“ Goethe meg — Werke XVI. Bd. Stuttg. 1828. 120. l. — így szól: „Die drey Dichtweisen können zusammen oder abgesondert wirken. In dem kleinsten Gedicht findet man sie oft beisammen, und sie bringen eben durch diese Vereinigung im engsten Raume das herrlichste Gebild hervor.“

Főadatunk ezuttal csak a lyrai költészetre vonatkozik; sőt ez sem fog egész kiterjedésében tárgyaltatni. Szükségesnek látszott mind a mellett az iméntiek átvevése. Ki hinné, hogy még mindig vannak, kik a költészeti foglalkodást a nevelési pálya bünragadványa gyanánt tekintik; mások meg, kik a lyrai művek becselésénél sehogy sem tudnak az egyoldalúságok hinárai közül elhatározottan kivergődni.

5. §.

Forduljunk most már a lyrai művek tanodai becselésének első állomásához, a fölfogáshoz. A tanodai fölfogásnál három tényezőről lehet szó. Ily tényezők: a fölfogandó tárgy, a fölfogó alany és az, ki közöttük a szükségelt közvetítést előidézi. Fölfogandó tárgy a lyrai mű, fölfogó alany a növendék, közvetítő egyén a tanár. A mű oly tükör, mely által az azt alkotó szelleme nyilatkozott meg; a növendék oly egyén, ki a műbéli nyilatkozmányokat elfogadni, az elfogadottakkal bensőleg rokonulni és azokat saját szellemének valódi birományává tenni akarja; a tanár végre oly tényező, ki ama közösségnél fogva, mely a műalkotó és a növendékek között van, a szellemi egység erőszak nélküli előhozásán dolgozik. Ha voltaképen veszszük a dolgot, nem a tanár hozza elő közvetlenül azt a szellemi egységet, hanem maga a bensőleg meghatott növendék; ámde, hogy a növendékben ez a meghatottság igazán sikerüljön, ahhoz a tanár közremunkálása épen úgy szükséges, a hogyan szükséges a növény virágozhatásához az éltető napsugár. Ki is mutatható néhány cselekvési pont, melyeknek aránylagos fölhasználásával a növendék képességei, akarási és hatolhatási állapotába biztosan befolyhat. Nem is várhatni tőle józanul mást, mint azt, hogy a hatalmában levő eszközöket annak rendé és módja szerint alkalmazza.

6. §.

Ezek közé tartozik minden más előtt a becslelendő mű helyes választása. A mű választása szerfölött jellemzi a választó tapintatát. Igaz, hogy a választás nem maga a becslelés; az is igaz, hogy nem mindig a becslelt mű, hanem a becslelés szüli azon hatást, mely a növendéket többnemű jó iránt különösen előkészíti; ámde vajon nem biztosabb-e a becslelés kívánt eredménye, ha ezen kívánt eredménynek alapját a mű helyes választása már előre is megvetette? Akármelyik oldalról vegyük a dolgot, gáncsolandók bizonyára, kik a kérdés alatti választásban kellő óvatossággal el nem járnak.

Ilyenek 1) azok, kik a választható művek számát illetőleg, csupán a kijelölt és bizony nem mindig a legjobban tartalmazott Olvasókönyvek lapjaira szorítkoznak. Melyik azon Olvasókönyv, mely valamennyi osztály szükségét kielégitené? Hiszen e dologra nézve az osztályok szükségai a növendékek sajátosságaitól és ugyanazok fejlettségi fokaitól vannak föltételezve: ki tudhatná tehát előre mindazt, a mit az előfordulható szükségek kielégítése megkíván? Az egyoldalú nézetek nyomán szerkesztett Olvasókönyv pedig annál kevesebbé ajánlható, minél több kárt okozhat a fiatal tehetségek hivatásszerű kifejlésének. Nem a természeti hajlamokkal küzdő, hanem az azokat folyvást ajnároló, az azokkal mindenkép összehangzó foglalkodás emeli a növendéket azon egyének sorába, kiket az önmagukkal öntudatos megegyezéstől sem a kedvező, sem a nem kedvező állapot meg nem foszthat. Hibát követnek el továbbá 2) azok is, kik a művek választásakor a tanulók fejlődés irányainak egyoldalú fölfogásából indulnak ki. Az ilyenek két ágra szakadnak. Az egyik csak a tökélyeket a másik csak a hiányokat tartja szem előtt. Az összerüleg fölfogott nevelés a mind a két oldalra kiterjedő ügyelést szorgalmazza. Szorgalmazza t. i. hogy a tanulók által már elért tökélyek magasítása a hiányok kiegészítével, az észrevett hiányok kiegészítése pedig a tökélyek magasításával mindig össze legyen kapcsolva. Unum faciendum, aliud non negligendum; mert az ilyenemű bánásmód nélkül soha nem fogunk az egymással küzdő egyoldalúságok tömkelegéből igazán kivergődni. Hibáznak végre 3) azok is, kik a művek választását minden előre küldött szervezés nélkül csak amugy vaktában kezelik. Nincs, nem volt, nem is lesz benne köszönet.

7. §.

Mintegy magától merül föl ezek után a következő szabály: a választott mű érdekes legyen. Lehet azonban valamely mű a tanárra nézve érdekes, de nem a tanítványokra nézve is; mert az érdekesség viszonylagos vagyis oly tulajdon, mely bizonyos föltételektől függ. „Non omnia possumus omnes“ mondá már egykor Virgilius Eccl. VIII. v. 63. Horatius Odái szépek és meghatók, hol található mégis az, kire valaha oly mértékben hatottak volna, mint Libr. III. Od. 9. és Libr. IV. Od. 3. Scaligerre, ki rájuk czélzólág ezeket írja: „Quarum similes a me compositas malim, quam Pythonicarum multas Pindari et Nemeonicarum; quarum similes malim composuisse, quam esse totius Tarraconensis rex.“ Ez aztán az aesthetikai meghatottság! De sok is kell hozzá. Különösen pedig kell a műnek az a tisztán tárgyyszerű fölfogása, melynek végrehajtásakor a fölfogó minden egyéni szögletelességen túlad, hogy egyedül a műnek és csak a műben élhessen. Az aesthetikai meghatottság az iskolában sem nélkülözhető.

A teendők sorába tartozik minden más előtt a tetszés föltéteinek kipuhatolása; mert az, a mi érdekel, oly tárgy, mely a bennünk okozott tetszésnél fogva nem csak ébreszti, hanem éleszti is a figyelmet. Ama föltétek, a mennyiben tárgyiak, a mű, mennyiben alanyiak, a tanítványok részén nyomozandók. Hogy a választott mű a maga részéről igazán érdekes legyen, a tanulók valamennyi tehetségét összhangzó és gyönyörködtető működésbe hozza. Névszerint az elmét szemléletek, gondolatok és eszmékkel, a kedélyt változatos érzelmekkel, a vágyó tehetséget élenkítő vágyakkal kell ellátnia. Két eset fordulhat itt elő: vagy képes a mű mindezt saját erejüleg és közvetlenül végrehajtani vagy nem. Ha igen, nincs elégséges ok, mely miatt a tanár a mű határain túl sckvő tárgyakra is kiterjeszkedjék; ha nem, tisztében álland az észrevett és átlátott hiányoknak minél okszerűbb kipótólása. Vigyáznia kell azonban e kipótóláskor, nehogy az ohajtott érdekelttség előhozása és kellő megállapítása végelt megmozgatott képzeletek, érzelmek és vágyak oly lelki állapotokra nyujtsanak alkalmat, melyek a mű fölfogásának tisztaságát valamiképen akadályozzák. Hogy ez a fiatal képzelem ingadozása, a folyékony kedély változkodása, meg az akarás bizonytalansága miatt igen hamar megeshetik, tapasztalt dolog. Éles fölfogás, mely belátás és különös tapintat szükséges ahhoz, hogy a becslelendő műhöz utat nyitó előkészítés sem gondolat sem érzelem sem vágyak által ne mozgasson meg valamely oldalt vagy irányt, mely a tanulók lelkében akár szórakozást akár elmerültséget okozhatna. Távol tartandó minden, a mi a mű elemeivel nem rokonítható; fölélesztendő és jó módjával átalakítgatandó ellenben mindaz, a mi a tanulókban a mű bármily oldalaival könnyen rokonítható. Mert, ha nem mondjuk is, tudva van, miszerint a valódi részvétnek alapja a szellemi rokonság.

8. §.

A mondottak fölvilágosítására szolgáljon például Berzsenyi Dániel ezen odája.

Fohászzkodás.

Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér.
Csak tilkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

Téged dicsőít a Zenith és Nadir,
A szélvésznek bús harcza, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotásit.

A legmagasb menny s aether uránai,
Mellyek körülted rendre keringenek,
A láthatatlan férgek, a te
Bölcs kezeid remekelt csudái.

Buzgón leomlom színed előtt dicső!
Majdan ha lelkem záraiból kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
A mi után eped, ott eléri.

Te hoztad e nagy minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.

Addig letörlöm könnyeimet s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.

Bizton tekintem mély sirom éjjelét!
Zordon, de oh nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád; ott is elszórt
Csontaimat kezeid takarják.

Tegyük, hogy ezt a tanár a nyolczadik osztályban akarja becslelni, hol már nem hiányozhatnak a tárgyalásához szükséges ismeretek. Berzsenyi mélyen érző és mélyen gondolkodó egyén, méltán követelhetni tehát az őt élvezni s érteni vágyóitól, hogy illő készütség nélkül soha se járuljon műveihez. Másutt is, de különösen a kijelelt odában sok a tanultsági elem, melyektől nagy mértékben függ a tanodai tárgyalhatás. Ha sikert ohajtunk, azokkal kell először is végeznünk. Az, hogy a tanulók velök már másutt eléggé megismerkedhettek, nem szolgálhat elmulasztási okul; mert, ha megtörtént is a megismerkedés, az egészen más viszonyok között és egészen más elemek társaságában történt meg. Tudva van pedig, hogy ugyanazon gondolatoknak más viszonyok közötti előfordulása és más elemekkel társasítása egészen más irányu tanegész alkotására is fölhasználható. Nincs azonban itt, nem is lehet szó valamely tanegész alakításáról, annál kevésbé a tanulók figyelmének valamely egyéni nézet okáérti letartóztatásáról, de igen a léleknek egy oly elfogulatlan állapotáról, minőt a tiszta műélvezés mindenkor igényel. Minek köveleztében a fölfogáshoz előkészítés a mű elemeit egyenként és idegen körbe vágó viszonyítás nélkül tisztán tartozik fölvilágosítani. Ily elemek Berzsenyi odájában a supernaturalismus, rationalismus és theismus, a mennyiben az Isten létére vonatkoznak, továbbá a Zenith és Nadir, az aether uránia, a rendeltetés, meg a teremtés, fentartás és a világigazgatás fogalmai.

9. §.

Az előkészítés bevégzése után kezdődjék a fölfogás, mely által a mű a tanulók szellemi birtokává teendő. Mindenkép fontos lépés, mert alapot vet. Teljesítésekor valamennyi oldal szemügyre fogandó, különben a becslelés alig lehetne más a tanár részéről, mint elmesuttatás. Idézhet ugyan ez is elő némi tetszést a tanulóknak; megjegyzendő azonban, hogy a nevelés főczélja nem akárminő, hanem olyszerű fogamatot sürget, mely a fiatalok szellemét a szép, igaz és jó iránt többoldalúlag fogékonyítsa, a fogékonyítottat pedig folyvást tökélyesítse. Innen a következő szabály: a tanodai körben csak egy perczig sem felelendő, miszerint a tanár fejlettségi foka meg a tanulók fejlettségi fokai közt levő hézag sokkal érezhetőbb, hogysem azon az utóbbiak elméje baj nélkül áthatolhatna. Félre azért bármily egyéni kedvteléssel, mert a tanodai műbecslelés nem elmesuttatás, melynek a fiatalok szellemi állapota pályasikul szolgálhatna. Mivel tehát itt a fiatalok szellemétől semmiféle önfeláldozás nem várható; mondjon le egyideig a tanár saját fejlettségének magasabbsági fokairól: hogy így annál könnyebben behelyezkedhessék a fiatalok szellemi állomásába; melyből azután őket sokkal biztosabban kalauzolhatja saját fejlettségének, csak imént háttérbe szorított, de most már egyenként előidézhető, magasabbsági fokain keresztül. Minek végrehajthatása végett mélyedjen előbb elfogultság nélkül belé a műbe maga a tanár, hogy azután annál biztosabban és sikerültebb-

ben belé mlyeszthesse abba a fiatal elnéket is. Igaz, hogy ezt könnyebb tanácsolni, mint pontosan végrehajtani; de a régi közmondás szerint, minden dolognak megvan a maga nyitja. Hátha itt is lehetne valahogyan módját ejteni az ilyszerű nyitnak. Kísértsük meg.

10. §.

Bone idézett munkájának 753. l. így szól: „Am wichtigsten für das Verständniss eines lyrischen Gedichtes ist dasjenige, was wir den lyrischen Standpunkt nennen wollen; es ist die Gesamtheit alles dessen, was bei dem Dichter die lyrische Stimmung erregt und ihr die besondere Richtung gibt. Es ist derselbe theils ein äusserlicher, objectiver, insofern eine äussere Veranlassung zu Grunde liegt, theils ein innerlicher, subjectiver, insofern eine besondere Gemüthsverfassung oder Gedankenreflexion die erhöhte lyrische Stimmung hervorrief und leitet. Hat man den lyrischen Standpunkt eines Gedichtes gefunden, so hat man sich gleichsam mit dem Dichter identificirt, lebt ganz in seiner Seele und seiner Umgebung, in dem Augenblicke, wo sein Gedicht beginnt.“

Minek csatolnánk ezekhez bővebb tartalmi magyarázást, miután mindaz, a mi bennök a lyrai álláspont, lyrai hangulat és a költővel azonulásról felhozott, elég világosan lön felhozva. Térjünk tehát azonnal a gyakorlati útra. A mondottak következtében adja elő a) a tanár a nemzeti élet tényi, gondolkodási és nyelvügyi mozgalmi közöl mindazt, a mi a választott mű alkotására nézve külsőlegesen föltét gyanánt tekinthető. Berzsenyi korában például az istenészet nagyban foglalkodott e kérdéssel: képes-e az emberi korlátolt elme az Istent megismerni vagy nem? A supernaturalismus tagadta, a rationalismus igenelte, a theismus a közép-úton járt. Az érzési állásponton nyugvó supernaturalismus rendíthetetlenül hitte az Isten létét; mert az Isten eszméje a közvetlen kijelentés által eredetileg lön már belénk oltva. A rationalismus a természet és emberiség fokokénti, de mégis szabadon mozgó, megvizsgálása által vélte azt kihozhatónak. Amott az érzés, itt az értés mutatott egyedüli hatályosságot. A theismus a kettő egyesítésével szerzé meg az ezen tárgy körüli megnyugvást. Az emberi rendeltetés irányában is három nézet divatozott: az egyik azt a boldogságba, a másik az erényességbe, a harmadik az üdvösségbe helyezte.

Miután ezek érdeklőleg vagyis úgy levének a tanítványok előtt megmagyarázva, hogy ezekben vágy gerjesztetett ama befolyásnak tudása iránt, melyet Berzsenyire gyakoroltak, hozassék föl b) ennek életfolyásából is mindaz, a mi egyfelül a gerjesztett vágy kielégítésére, másfelül meg újabb vágy gerjesztésére is okúl szolgálhatna. Munkáiban több adatra található, melyek érzése, gondolkodása és cselekvése módját kellő fénybe állíthatják. Mennyit és a fölhozottak irányában miféle szempontokból intézendő magyarázást szükségeseljen a tanodai osztály, az előre meg nem határozható. Néhol több kell, másutt kevesebb is elég.

Vannak, kik azt vélik, hogy a mű föltételeit nyomón követő magyarázás be lön végezve, mihelyt a nemzeti és a költő egyéni életének különleg tartott adataival a tanulósg szellemi mozgásának tágabb kör nyitattott. Hibás egy nézet, mert alkalmazásakor a cél áldozatul esik az eszköznek. Megtisztítandó ugyan a fiatalok szelleme az egyéni elfogultságtól, de nem azért, hogy a képzelem annál inkább csaponghasson; hanem azért, hogy elfogulatlan levén a költő sajátyszerűségével minél biztosabban és bensőbben azonulhasson. Az életbeli adatok megmagyarázása eszköz, a szellemi azonulhatás a cél, mely aztán ismét eszközzé válik a valódi azonultságra nézve. Mi hogy annak rende szerint fogatosítható legyen c) fölmutatandók ama pontok, melyeknél a nemzeti élet a költővel érintkezés által a költő azon sajátyszerűségének kifejtése és megszilárdítására is munkált, melynek nyomai valamennyi művén fölhalálhatók. Mert akár szenvedő, akár cselekvő viszonyban állott a költő az őt átölélő nemzeti élethez, ennek mozgalmi az ő szellemében is hagytak bizonyos nyomokat hátra, melyek aztán a műalkotás perczeikor sem maradhattak befolyás nélkül. Ha a költő sajátyszerűségével igazán megbarátkozunk, birtokosává lettünk ama nyitnak is, melynek segedelmével a választott mű szentélyébe könnyebben bejuthatunk.

11. §.

Eddig a külső felfogásról emlékeztünk. Így neveztük, mert a választott művön, mint önálló egészen kívül mozog. Az általa kiemelt föltételek oly környezethez hasonlíthatók, melyeknek határai között valamely fa létre jött. Maga a környezet nem hozta elő a fát; de hogy a fa épen olyanná lett, a minő, az egy részben a környezetnek is tulajdonítandó. Mert a környezet földének minősége, levegőjének járása, meg az ezeket átható melegség változásai olyszerű közegek, melyek a magban szendergő életelv föléledése, fokokénti fejlődése és szervezkedésére nézve mulhatatlanok. Azt azonban, hogy a mag épen ily fajú és ily sajátágú fává alakuljon, a közegek soha sem eszközölhetik. Mind a mellett a fának nagysága, terebélyessége, egyenessége vagy terméketlensége nagy mértékben függ a környezetiől. Ez adja a földolgozandó anyagot, a magbani életelv teljesíti a földolgozást. És így az előtünk álló fa nem más, mint az életelv belőlről kifelé irányuló, de a környezet sokszerűsége által sokban korlátolt, öntevésének okozmánya.

Igy van a választott művel is. A külső föltételek soha sem hozhatták volna őt elő; de hogy olyanná lett,

a minő, az nekik is tulajdonítandó. A mű az őt alkotó szellemnek tükré. Ahhoz azonban, hogy az alkotás megtörtént, bizonyos fejlettségi fok kívántaték. Mivel pedig ezen fejlettségi fok önszervezés nélkül nem gondolható: a mű, mint okozmány, oly tükör gyanánt tűnik föl, mely az okozó szellemet, az azt minden mástól elkülönöző sajátságával együtt, állítja elélnk.

12. §.

A belső fölfogás a művet, mint bevezetett, önálló egészet részletenként fogja először szemügyre. Fonák utmód, lehetne itt mondani. És csakugyan úgy tetszik eleinte, mintha e mód a tanodai körben ajánlható műtárgyalással homlokegyenest ellenkeznék; mert a mű ily elszigetelő tartása soha sincs némi erőszakolás, az erőszakolás meg a tanodában soha sincs némi természetlenség nélkül. Pedig a nevelés főcélja mindenben azt sürgeti, hogy a fölmerült dolgok tárgyalása mindenkor valami olyason nyugodjék, a mi valamennyi tanulóval közös; mert ha a tárgyalási alap nem közös, a hatás is csak részletes. Gyakorolhatunk t. i. néhány növendékre befolyást, de nem valamennyire. Hol marad így aztán az egész számára kitűzött célhozi vezetés biztossága?

És még sem lehet a műnek, mint önmagára viszonyított egésznek, fölfogását elmulasztanunk; mert ennek tárgyszerű teljesítése nélkül hiába bármily törekedés a műegész valódi becsének közelebbi meghatározása felé. Sőt minél bizonyosabb, hogy a mű valódi becsének meghatározása a részletek mindenképi áthatásától függ: annál inkább igényeltetik a műoldalak egyenkénti fölfogása. Nehogy azonban az egésznek részei szakasztásával együtt járó erőszakolás a fiatalok elméjére nézve nyomasztóvá legyen, az elszigetelten tartott oldalak mindenike iránt külön érdek gerjesztendő. A gerjesztési mód önkényt ajánlkozik. Mutatassék ugyan is meg világosan, hogy a mű valódi becsé az egyenként fölfogott, azután egymásra viszonyítandó oldalak sajátlagos becsének meghatározása nélkül soha meg nem határozható. Ha igazán sikerült a műegész iránti érdekeltég fölgerjesztése, a külön tartandó oldalak iránti sem fog hiányozni.

13. §.

Első ezek között a nyelvezet. Őt birva nem birjuk ugyan még magát a művet, de igen annak egy olynemű oldalát, mely nélkül itt a szép országába be nem hatolhatnánk. Nem csodálhatni ennél fogva, ha némelyek őt nagyon is nagyra becsülik.

A nyelvezet, mint külön tartott részegész, is több szempontból tekinthető és mindenik szempontból gerjesztheti bennünk a rá irányuló tetszést, melynek elemei között azután jól meg kell választanunk az aestheticaít a nem-aestheticaitól. A ki őket összezavarja, saját ügyének árt. Hogy a tanodában gerjesztett és táplált tetszés annál biztosabb fogantatú, minél több, de természetes folyamatban szövesztett szempontból lön gerjesztve és táplálva, elvitázhallan igazság. Itt van azonban helye ama sokszor pengetett latin mondatnak. „Qui bene distingvit, bene docet. Nem elég a tetszést különbféle szempontokból csak fölgerjeszteni, nem elég azt a szempontok többségéhez képest már így már meg amúgy élénkíteni; hanem azonfölül szükséges, hogy a tanítványok értelme a fölhasznált szempontok és azoknak egymáshoz állása iránt is kellőleg föl legyen világosítva. Célszerűleg mondja Schiller — Sämmtl Werke XIII. Bd. Stuttg. 1826. 197. l. — „Schon die blosse Übung des Tetszestes ist ein Hauptmoment bei dem Jugendunterricht, und an dem Denken liegt in den meisten Fällen mehr, als an dem Gedanken.“

Azon tévfogások miatt, melyek e pontnál több izromban elkövetetnek, álljon itt néhány észrevétel. És pedig a) valamint a nyelvezet csak egyik oldalát teszi a műegésznek: úgy az általa okozott tetszés is csak egyik oldala a mű okozta tetszésnek. Hibáznak ennél fogva, kik a mű valódi becsének közelebbi meghatározását vagy egészen, vagy ha nem is egészen, túlnyomólag még is a nyelvezet által okozott tetszésen nyugtatják. b) A nyelvezet által okozott tetszés több elemből áll, melyeket már csak azért is pontosan el kell egymástól választani, mert az ily elválasztás a tanulók ítélő tehetségének élesztésére jótékonyan hat. Másféle tetszést okoz a nyelvezet, ha az aesthetikai, másfélét, ha a logikai és ismét másfélét, ha a grammatikai szabályokkal találhatik öszhangzónak. Hibáznak bizonyára, kik az értelmi művelésnek ily szerű alkalmát eredménytelenül hagyják elosonni. c) A mű nyelvezete háromféle viszonyban tekinthető. Ha önmagára viszonyítatik, többnemű érinkezési pontokat nyújt, melyeknek irányában a tanár az illető nyelv természetének, a tanoda szükségéhez képest, majd bővebb majd rövidebb megmagyarázásába bocsátkozhatik. Ha a nyelvezetet a műalkotó szellemére viszonyítjuk, oly jelek öszsége gyanánt tűnik föl, melyekhez amaz az önmagában fölélesztett és rendezett szemléletek, gondolatok, eszmék, érzelmek és vágyakat a végből csatolta: hogy azoknak másokbani fölélesztése és rendezése által a szellemi világot fejleszse. Ha pedig a nyelvezet a tanulók szellemére viszonyítatik, egyfelül eszközök másfelül jelek gyűjteményére fogunk benne találni. Eszköz a nyelvezet, mert a fiatalokban épen az ő elemeinek alkalmazásával képes a tanár ama szemléletek, gondolatok, eszmék, érzelmek és vágyakat fölélesztetni és rendezni, melyeket a műalkotó művének alkotásakor az általa fölhasznált szavakhoz csatolt. De jelek tára is egyszersmind, melyekkel aztán a tanulók e szellemökben fölélesztett, megszilárdított és rendezett szemléletek, gondolatok, eszmék érzelmek és vágyak nyilvánítása vé-

gett bármikor élhetnek. Láthatni ezek után világosan, miszerint a mű nyelvezete nem önmagáért, hanem valami másért van.

14. §.

Ezen más valami a tartalom. Értjük pedig alatta mindazt, a mi a nyelvezeten fölül még a műben előfordul, vagy is mindazt, a mi a nyelvezeten meghatólag átsugárzik. A nyelvezet testét, a tartalom lelkét teszi a műnek. Ez világos, a fölfogás még is e pontnál találkozik legtöbb homálylyal. Hogyan fér ez össze? Könnyen. A növendékekben fakasztott művelzés másíthatatlanul igényli, hogy sem a tartalom a nyelvezettől, sem ez amattól el ne választassék; a tanár segélyével kieszközlendő fölfogás meg egyre szorgalmazza, hogy egymástól minél határozottabban elválasztassanak. Amott az egységből táplálkozó érzés áll ellent minden háborító beavatkozásnak; itt meg a sokaság után járó értelem gyorsítja bonczirányait. Az érzés a homályos maradásnak, az értelem a világos haladásnak barátja, csodálhatni-e tehát: ha olykor a tanár minden iparkodása mellett sem akarnak összeférni? És a tanárnak még sem szabad az elválasztástól elállania; mert azt a kivívandó czél szünet nélkül parancsolja. Hogyan is lehetne a czélhozi eljutásról álmodoznunk, ha épen azon föltét marad teljesítetlenül, melytől a sikerülés függ. E föltét a mű oldalainak különleges áthatása.

Itt lesz tehát igazán helye ama sokaktól gáncsoló követelménynek, mely így hangzik: abstrahálj és reflectálj! Mint fog e kitételeen bámolni az iskolai realismus embere! A reflectálást még csak elnézné, de az abstrahálás, ezt ő soha sem tudja megemészteni. De hiába minden csúrá, csavarás, mert abstractio nélkül sem a társasági viszonyok között sem a tudományok mezején el nem lehetünk. Az abstrahálásban gyakorlottság épen úgy szükséges az embernek, mint a reflectálásban jártasság; mert nélkülök a társasági viszonyok között a szív nyugalmának, a tudományok mezején a gondolatok világosságának birtokosaivá sehogy sem válhatunk. Pedig amaz a boldogsághoz, emez meg az ismereti alapossághoz multhatlanul szükséges. És ki az, a ki mind a kettőben nem kívánna a tanulókat részesíteni? Ha kívánjuk, lássunk itt mindjárt tétova nélkül a dologhoz. De miről és mit abstraháljunk? A mű tartalmát a nyelvezettől, hogy az így abstraháltat azután a reflectálás vezetése mellett annál biztosabban keresztül hathassuk.

Ha a nyelvezettől abstrahált tartalmat lelkünk elé állítjuk, oly egészlet gyanánt fog előttünk lebegni, melyben egymástól jól elkülönízhető részegészekre találunk. De hol az ily részegészeknek forrása? A tartalmi egészlet nem lehet ily forrás, mert ő szintűgy, mint maga a mű, az alkotó szellem nyilatkozmányja: közvetkezőleg azon kútfőket, melyekből a részegészek forradoztak, nem valahol a szellemen kívül, hanem annak öntevési határain belül kell puhatolgatnunk. De hol sajátképen? Az ugynevezett lelki tehetségekben, melyek, a közönséges fölfogás szerint, hárman vannak.

15. §.

Akármily határozottságban lelje ugyan is magát az emberi szellem, azt három viszonyba helyezheti, melyek között az első tárgyi, a második alanyi, a harmadik összerű viszonyoknak nevezetik. Viszonyíthatja t. i. a magában lelt határozottságot a) azon tárgyra, melytől okoztatott; b) önmagára, a kiből okoztatott; c) a két viszonyt bizonyos czél irányában egységbe olvaszthatja. Innen az ismerő, érző és akaró tehetség, melyek ugyanannyi szervei gyanánt lépnek föl a szellemi élet folyamlásának. A szellemi élet folyamlása sincs tér, idő és mozgás nélkül, csatlakoznék mind a mellett, ki ezen általános kellékek miatt a szellemi élet folyamlását azonegynek tartaná az agynak ingerletes mozgalmáival. Annyi bizonyos marad, hogy a test legközelebbi tükre a szellemi életnek. Valamint tehát a testben nyilatkozó életfolyásnak egészen más minősége van, ha a működési súlypont a szemben közéül, a többi szerv működése pedig alárendelt állapotra szorítatik; és ismét más minőséget mutat, ha a hallás vagy egyéb működés szerve gyakorol határozó túlnyomóságot a többi fölött: úgy a szellemi életfolyásnak is más tulajdona van, ha előhozásakor az ismerő tehetség határoz az érző fölött, és ismét más, ha az érző tehetség határoz az ismerő fölött. Mi legyen aztán oka, ha az akaró tehetség is különbözőképen nyilvánul, midőn az általa felölet tehetségek egymáshoz tártaránya változik, a mondottak után igen könnyű átérteni. Az akaró tehetség három fokon keresztül fejlődik, melyek egymástól több tulajdonra nézve különböznek. A közvetlen akarat, máskép ösztön, túlnyomóságot enged körében az érzésnek az ismerés fölött: innen aztán a gerjedelmek, vágyak és vonzalmak ömledezése. A közvetett akarat, máskép önkény, az ismerő tehetségnek ad túlnyomóságot az érzés fölött: innen aztán a tanakodás, választás és elhatározás. Az összerűleg vett akarat végre nem akarhat mást, mint önmagát: innen aztán a valamennyi működés fölötti uralkodás, az öncélos eltökélés és a mindenben öntudatosan szabad önbírá.

De mire valók itt ezek a pszichologiai érintetek? Fölhozatásuk okát a következő válasz tudatja. A mű tartalmát nem lehet fölfogni a nélkül, hogy iránta kellőleg eligazodjunk, az irántai kellő eligazodás többféle akadálylyal jár; az akadályokat meg még mindig homály fűdi: ha tehát az akadályokat megismerni és a kellő eligazodhatás végett eltávolítani akarjuk, minden más előtt oly szövétnekről kelle gondoskodnunk, mely az útban álló homályt szét ebbentse. Mivel pedig a mű tartalma az emberi szellem birománya gyanánt tünt föl; a

homály ellen fordítandó szövétneket sem leheté másutt, mint a szellemi tehetségek működési határain belül nyomozgatnunk. De föltaláltuk-e?

A pszichologiai érintetekből a következők világlanak ki: a) a mű valamennyi tehetségnek előhozománya; b) a tehetség a mű előhozásakor vagy közvetlenül vagy közvetve működik; c) a közvetlenül működő túlnyomóságot gyakorol a közvetve működők fölött; d) a mű tartalmának tárgyzerű fölfoghatása végett nem csak az szükséges, hogy a tehetségek érintett működésmódjaira különös figyelemmel legyünk, hanem azonfölül még az is, hogy a tartalom elemei közt mindenik tehetségnek előhozománya különleg föl legyen mutatva. Nyilvános ezek után, miszerint az említett szövétneket sem lehet másba, mint a mű alkotásakor működött tehetségek egymáshoz viszonylásának világos és tiszta megismerésébe helyezni. De amaz állítás sem lesz többé annyira botlasztó, mely szerint az epikai műben az ismerő tehetség, lyraiban az érző tehetség, dramaiban az akaró tehetség bir túlnyomósággal. Sőt, mivel a főtehetségek, mint önmagukban is megkülönböztethető egységek, más altehetségekből állanak: a mű tartalmában a főtehetségek előhozományainak számbavételekor azon mozzanatok is tagonként kiemelendők, melyek az altehetségek közremunkálásától származtak.

16. §.

Járuljunk ezek után egykissé közelebb a lyrai mű tartalmának fölfogásához. Minden, a mi a mű nyelvzetén átsugárzik, vagy az ismerő, vagy az érző, vagy az akaró tehetség előhozománya. Két ok sürgeti, hogy a fiatalok az iméni források minősége, mimódoni működése és tulajdonságaira nézve minél határozottabb fölvilágosítást kapjanak. Az egyik ezen okok közül a nevelés főczéljában, a másik a nevelő közvetlen foglalkodásában rejlik. Mi a nevelés főczélját illeti, kiválólag áll érdekében, hogy a szellemi tehetségeket összehangzólag fejlesztő művelés az érvényes ismereteket nyújtó tanítással mindig együtt járjon, a nevelőnek közveillen foglalkodása pedig azt igényli, hogy a tanár a tanulóknban ne csak fakaszsa, hanem táplálja is a már fakasztott műélvezést. A mi e helyen annál biztosabban sikeríthető, mivel az elmére fölvilágosítólag ható tanítás a valamennyi tehetséget fölkaroló művelésnek, már csak a műélvezés mivoltánál fogva is, nagyon kezére dolgozik. Schenach-Metaphys. Innsbruck 1856. 69. l. — az élvezés mivoltáról így szól: „Mit Bewusstsein ein entsprechendes Object haben, heisst geniessen.“

Ha tehát őszintén akarjuk a műélvezést elősegíteni, oly készséggel iparkodjunk a fiatalok szellemét el-látni, melynek következtében ez önmagát a műre, azután meg a művet önmagára viszonyíthassa: hogy így önmagának a műben és a műnek önmagában tevése által vele minél tisztábban egygyé váljék; mert épen az ilyzerű egygyé-válás teszi a műélvezés valódi létalapját. A főczéljához hű nevelés azonfölül még valami mást is szorgalmaz. Szorgalmazza ugyan is, hogy a fiatalok szelleme, a műveli egygyé-válásnak lehetőleg tiszta megvalósítása után, a műalkotó szellemével is minél bensőbbben egygyé váljék. Ez azon pont, melynél a mű tartalmát eszközül használó tanárnak emberismereti jártassága leginkább hozatik napfényre. Ide kell a valódi hivatás. Hiába lesz itt az elvont szabályokra támaszkodó mesterkélésnek bármilyen forgatagsága; mert a természethez csak természetes úton juthatni. Ha ily úton a tartalom valamennyi mozzanata az őket előhozó tehetségekre pontosan visszavive, az ezen visszavivéskor fölhasznált magyarázgatás pedig úgy lön intézve, hogy a fiatalokban épen azon tehetségek hozattak irányyszerű mozgásba, melyek a tartalmi mozzanatok előhozásakor működtek: önkényt fog a szellemek egygyé-válásának folyamata megindulni.

De bizonyítja-e ennek sikerültét a tapasztalás? Annyit bizonyít, hogy a mű tartalmának rokonítólag tartott kezelése soha sincs jó eredmény nélkül. És ha nem is hat mindjárt úgy, a hogyan azt a czélja felé buzgón törekedő tanár ohajtja, hat legalább előkészítőleg. A mi szinte nincs valódi becs nélkül, mert a fogékonysítás is azon nyeresemények közül való, melyek a tanodát igazán díszesítik. Hiszen a nevelés haladó fejlesztés, hogyan lehetne tehát ennek hatásai közt amaz itélésmodot helyeselni, mely minden ott előforduló esetet ideálhoz mér. Natura nunquam facit saltum. Ha a világon mindennek megvan a maga mértéke, megvan a szellemi közösség öntudatos birhatásának is. Más azonban a léti birás és más a tudati birhatás. Létiileg mindnyájan birjuk a szellemi közösséget, de nem tudatilag is. És így mivel a műélvezés végső alapját a létiileg hirt szellemi közösségbe helyezük, nem követünk el okatlanságot, ha a műélvezés előmozdítását igazán szíven hordó tanártól azt követeljük: a) hogy a fölfogandó mű tartalmát valamennyi oldalról taglalás alá vegye; b) hogy a taglalás és a vele járó fölvilágosítás által a tanulók szellemét a műalkotóéval rokon működésbe hozza; c) hogy a szellemeknek fokenkénti rokonulását minél bensőbbé tegye.

17. §.

A mű tartalmának elemei közt minden más előtt kiemelendők az ismerő tehetség vagy is az elmének előhozományai. Akármí legyen az a műben, a mi az érintett előhozományok közé tartozik, mindig oly tünesemény gyanánt lépend föl, melynek az elme soha létet nem adandott, ha előtte más valami nem lebegett volna. A szellemen kívül vagy azon belül kelljen-e azon valaminek forrását keresnünk, arra itt nincs gond; elég az itt hozzá, hogy nélküle a mű tartalma nem vált volna olyanná, a minő. Ezen valami nem más, mint a

szellemet megható tárgy, melyet aztán az általa meghatott szellem mindentől elkülönít, a mivel különben, közös oldalainál fogva, bensőleg is összefüggésben van. E megkülönböztetéskor őt a képzelem vagy a térbe vagy ez időbe vagy mind a kettőbe helyezi. A tér, idő vagy mind a kettőbe helyezett tárgynak ilyeszerű megjelenítése a szellemben azon egy közvetlen fölfogással, mely másképp érzékinek, ama működés pedig, melyen keresztül végre szokott hajtani, szemlélés, képzelés és képlelésnek mondatik. Ha tehát a műben talált érzéki előhozományokat úgy akarjuk fölfogni, a hogyan azokat a költő felfogta, épen azon működéseket tartozunk átélteni, melyek által a költő a kérdés alatti előhozományokat a tárgy segédelmével önmagában előhozta. A szemlélés szemléletekben, a képzelés képleletekben, a képlelés képleletekben nyilvánult meg: magától értetik ezeknél fogva, miszerint a szemlélés, képzelés és képlelés saját elménkbeni átélhetése végett minden más előtt ama tárgyakra kell a mű tartalmában ügyelnünk, melyek a szemléletek, képleletek és képleletek által a költő elé állítottak,

Ilyenek Berzsenyi odájában: az égő nap, szem, aether uránai, kéz, szemöldök, Zenith, Nadir szélvészek bús harcza, égi láng villáma, harmatcsepp, virágszál, zár, könny, pályafutás, inak, mély sír éjjele, elszórt csontok. Miknek tagonkénti előadása után az is határozottan kiemelendő: vajon ama tárgyak a természet vagy az emberi élet köreitől, és különösen melyektől valónak kölcsönözve. Ez által a növényeknek a már másutt hallott és megtanultakrai visszaemlékezésre, a visszaemlékezés útján megjeleníthetőknek pedig más meg más viszonyok közti czélszerű fölhasználására nagyon tanulságos alkalom nyújtatik. Minél több jót eredményezhet azután a fiatal elmék már előbb gyűjtött kincseinek természetű megmozgatása; továbbá minél kedvezőbbé válhat az öntudatosság ébesztgetésének ily váratlan pillanata; végre minél tisztábban öregbíthető így a fiatalokbani önbecsnek érzése: annál lelkesültebben tartozunk az önkényt ajánlkozó, s ha egyszer elosont, többé vissza nem idézhető alkalmat fölhasználni.

De még sem egyedül a már előbb gyűjtött, hanem a még gyűjtendő irányában is; mert az egyoldalúság e helyen sincs ártalom nélkül. Nem kívánjuk azonban, hogy a különféle tárgyak fölemléteskor az azokat tüzetesen tárgyaló tudományokra is kiterjesszünk; hanem azt, hogy fölemlétesők folyamában a növények emberismeretének alkalmoszerű gyarapításáról se feledkezzünk meg. Hol is nyilhatnék erre vonzóbb alkalom, mint épen itt? Az e fokon előadottak a költő képzelésmódját tükrözik vissza, miért is úgy szövesztendő a rájuk vonatkozó fölvilágosítási czikkelyek, hogy általuk mind a költő külérzékeinek egymáshoz viszonylása, mind a képzelésnek ezen vagy azon érzék irányában inkább jelentkező mozgása, mind a képlelés alakítványainak előhozásakor alkalmazott társasítási szabályok eléggé föl legyenek tüntetve. Ama sajátosságánál fogva ugyan is, mely a költő képzelésmódját mindenkiétől a világon megkülönbözteti, más irány és más arányban fognak benne működni a külső érzékek, más színezetű képleletekben állítandja maga elé a már egyszerű szemlélt tárgyakat és az előállítottak átídomításában gyönyörködő képlelés is más meg más szabályok befolyása alatt fogja magát a műben érvényesíteni. Mind a mellett akármi legyen az, a mit a költő sajátos képzelésmódja föl tüntet, csakhamar kiviláglandik, hogy a szemléletek, képleletek és képleletek határai közé tartozó előhozományok nem önmagukért, hanem valami másért vannak.

18. §.

Ezen más valami a gondolatok vagy is az értelmi előhozományok összeségében áll. Ilyenek Berzsenyinél: az ember, a bölcs, lángész, lét, bölcsesség, remekelt csudák, láthatlan férgcek, mindenhatóság, teremtés, semmiség, világ, idők folyamai, dicsőítés, lélek rendeltetése, jobb és nemesb lelkeknek utja, isteni gondviselés, gonosz, munka. Miknek különleges fölmutatása után emeltesse ki soraikból először az alap- azután a mellék-gondolatok, végre a főgondolat. Alapgondolatok itt: az isteni lét, a bölcsesség, mindenhatóság, gondviseléstermészet és emberiség. Mellék- és így alárendeltségben tartott gondolatok: a remekelt csudák, gonosz, munka, melyek az isteni bölcsességnek, semmiség, teremtés, világ, melyek az isteni mindenhatóságnak, továbbá az idők folyamai, dicsőítés, mint az isteni tökélyek közvetett nyilvánítása, mely a természetnek, a bölcs, lélek, lángész, rendeltetés, jobb és nemesb lelkeknek utja, melyek az emberiség fogalma alá vannak rendelve Főgondolat az isteni gondviselés.

Ámde valamint az érzékeleg fölfogott tárgyakra vonatkozó előhozományok nincsenek csupán azért, hogy a tér és időben mozogni szerető képzelem annál inkább üzhesse az akadály nélküli csapongást: úgy az érzékeleg föl nem foghatókra viszonyló gondolatok sincsenek csupán azért, hogy a reflexiók és abstractiókba merült értelem annál inkább eltérhessen az élet sokféleségétől. Az érzéki oldal épen oly valóban egyoldalúság az értelmi nélkül, a minő valóban egyoldalúság az értelmi oldal az érzéki nélkül. A mű tartalma mind a kettőt egyesítetten foglalja magában. Szót szaporítanánk, ha ezen, magában is eléggé világos pontot példákkal akarnók támogatni. Csak egy vizsga pillantást vessen valaki Berzsenyi odájára s azonnal látandja, hogy igazunk van. Még is meg kell valamiről emlékeznünk. Ezen valami a költő gondolásmódja, mely épen oly tisztán álljon a növények előtt, mint ugyanannak előbb érintett képzelésmódja. Megkivánja ezt ama viszony kipuhathatósága is, mely közöttük valódi előfordul. Az alkotó költőnek szellemében egyik sincs a másik nél-

kül: ama viszony tehát, mely közöttük előfordúl, mindenkép lényeges. Ha pedig lényeges, akkor egy őket felölelő harmadik valamiben kell egyesülniök. Ez azonban a lehetetlenségek közé látszik tartozni. Hogy is ne, hiszen a képzelem játéka nem ismer más törvényt, mint az önkényiséget; az értelem munkája hasonlólag nem ismer más törvényt, mint a szükségképiséget: mi lehetne tehát azon harmadik, a mi a képzelmet az értelemmel, ezt meg amavval bensőleg egyesíthetné? Ha találatnék ily tehetség az elme határain belül, úgy annak oly törvényt kellene követnie, mely az előbbieket egymással ellenkező törvényeit egymást kiegészítő oldalak gyanánt magában egyesítené. De gondolható-e ily tehetség? Az észben birjuk azt. Működése az eszmélés vagyis az eszmébeni mozgás; törvénye az összerüleg vett szabadság. Midőn tehát a költő eszmél, oly működést hajl végre, melynek folyamlásán keresztül az önkényiség szintűgy érvényesül mint a szükségképiség; mert mindegyik lényeges oldal az összerüleg vett szabadságban.

Minnek következtében a művet átható eszme túlterjed annak valamennyi mozzanatán; mert nem az érzelmi vagy értelmi előhozományok teszik önmagukban az eszmét, mint közös birományt, hanem az eszme teszi önmagát azokban és azokat önmagában. Innen azután az a valamennyi tagon átsugárzó őszhangzás, mely minden valódi műnek szükségképi bélyege. Berzsenyi odájában a mindent átható eszme az Isten eszméje. Ezt viszonyítja ő először a természetre, azután a természetet viszonyítja az Istenre, végre önmagának, mint emberiség tagjának, rendeltetészerű fölfogása után teljes megnyugvást talál az Istenneli egyesülésben. Az Isten nemcsak teremtője, hanem fentartója és igazgatója is a világnak: érje tehát bármily viszontagság az embert, mindaz az Isten munkája.

19. §.

Azonban Carriere nyilatkozása szerint — *Das Wesen und die Formen der Poesie*. Leipzig 1854. 221. l. — „Der Gedanke ist hier nicht wissenschaftlich verbunden, sondern künstlerisch frei, nicht dialektisch vermittelt, sondern unmittelbar in der Seele geboren, und wird ausgesprochen je nach und mit dem Echo, das er im Herzen findet. Reflexionen und Kenntnisse werden nicht zur Belehrung als ein für sich Bestehendes mitgeteilt, sondern für das Gemüth werden die Gedanken zur Einheit der Empfindung gebracht, und die Idee erleuchtet und erwärmt zugleich, indem sie in ihrer Wirkung auf das innere dargestellt wird. In prächtigen, volltönen den Worten breitet der selbstbewusste, seines Gegenstandes mächtige Dichter den Reichthum seines Geistes aus, aber so, dass derselbe als die Entfaltung seines Gemüths erscheint, nicht als ein äusserliches Besitztum, sondern als eigenstes innerstes Sein.“ Azért mondják némelyek, hogy a lyrai költészet az érzelmek költészete. És igazán mondják. Nem úgy értendő azonban, mintha más költeményhez nem kívántatnék a lelkesültség; kívántatik, de benne nem ömlik oly közvetlenül át az előadásba, mint a lyrai műben. Innen a lyrai költészetnek szűkebb köre az eposi és drámaiénál; mert az érzelem a lélek jelen állapotának közvetlen fölfogása. Okai vonatkozhatnak a múltra, valamint a jövőre is, de ő maga csak a jelenben az, a mi.

Ezek nyomán indulva két oldalt fejthetünk elő a lelkesültségben is. A meghatott szellem egyfelül önmagát viszonyítja jelen állapotára, és akkor egészen át van általa hatva; másfelül az állapotot viszonyítja önmagára, és ő hatja át az állapotot. Miből elég tisztán kivehető, hogy a lyrai meghalottság nem csak többoldalú hanem többfokú is lehet. Ha ezen oldalakat és fokokat egymástól világosan meg nem különböztetnők, hiányos lenne a mű fölfogása; mert más határoltsága van a kedély hangulatának, midőn benne az állapot bir tulajdonnyomattal a lélek fölött, és ismét más, midőn ennek erélye terjed túl az állapoton. A lyrai költő, ha még oly nagy elragadtatásban van is, fölötte álljon kedélye állapotának; különben műve soha sem tarthat jogot a tanodai tárgyaláshoz. Hogyan is ejthetnők ilyenkor módját az érző tehetség tisztogatása és nemesítésének, ha a tárgyalt művel épen azon józanságot nem vagyunk képesek előidézni és öregbíteni, melyet a fiatal kedély irányában a nevelés főczélja elmulaszthatatlannak ismer? Ugyanez kívánja még azt is, hogy az érzelmek mi-volta iránt tisztában legyünk. De lehetünk-e, miután bizonyos, hogy az érzelem soha sincs némi homály nélkül, mely, ha eloszlatatik, oszlásnak indul az érzelem is? Kell, tehát lehetünk is.

20. §.

Midőn a költő szelleme érez, magát bizonyos határozottságban leli. Ezen önmagának bizonyos határozottságban lelésekor aztán a költő vagy teljes megegyezésben van a természettel, önmagával és az Istenséggel vagy nincs. Ha van, érzelme szükségképi, egyetemes és közérvényű; ha nincs, esetleges, egyéni, és magánérdekű. Innen a tisztán emberi és nem tisztán emberi érzelmek közötti nagy különbség. A tisztán emberi érzelmeket fakasztó költővel mindenki örömet rokonul; a nem tisztán emberi érzelmeket fakasztóval csak némelyek, azok t. i. kik érzésmódjának egyoldalúságában osztoznak. Nyilvános ezek után, miszerint a tanodában csak oly művekkel lehet a nevelés főczélját kiválólag előmozdítani, melyek a fiatalokban gerjesztett és táplált tisztán emberi érzelmek által a kedélyt igazán nemesítik. Félre tehát ott az aljasságokhoz út nyitó munkákkal, ha még oly nagy lármát üt is miattok a tanodán kívüli világ! A „Trahit sua quemque voluptas“ a „voluptas“

szó kétértelmősége miatt soha sem válhatik tanodai elvvé. Tanácsosabb Ovidius e két versét szem előtt tartani:

Principiis obsta: sero medicina paratur,
Cum mala per longas convaluere moras.

Kipuhatólandó továbbá, vajon a költő érzelmei csupán kedvesek vagy csupán nem-kedvesek vagy vegyesek voltak-e? Ha csupán kedvesek vagy nem-kedvesek voltak, azon fokokra legyen minden más előtt a figyelem fordítva, melyeken a mű folytán keresztül vitettek. Kellett pedig a választott műben keresztül vitetniük, máskép a mű, a kedélyi egyhangúság miatt, alig nyújtana kellőleges táplálékot. Ha pedig vegyesek voltak az érzelmei, az egyik elem tulnyomósága a másik fölött világosan kimutatandó. Hogyan is gerjeszthetnénk a költőéhez, a mennyire csak lehet, hasonló érzelmet, ha az eredmény okainak arányszerű működését számba sem vesszük?

Sürgeti a számba-vételt a mű zenészet-i oldalának illő felfoghatása is. A költői műben az elmére vonatkozó egység mellett a kedélyi egység is fölötte nyomatékos kellék. A kedélyi egység érzelmei egysége levén meghatározandó: vajon a műben az érző tehetőség állapotai hüven voltak-e utánozva vagy nem? Nem lehet ugyan az érzelmeiket tartalmukra nézve előadni, de igen alakjaikat illetőleg; és van egy művészet, mely éppen azt teszi. E művészet alatt a zenészetet értjük. De ha a lyrai költészet érzelmei költészete, soha sem hiányozhatik benne bizonyos oldal, mely az érzelmei alakjainak előadását eszközli. Ezen oldal elsajátíthatása végett mindenképp azon legyen a tanár, hogy az érzelmei ömlengési, váltakozási, emelkedési, hanyatlási módjait és fokait mind ő a lehető legnagyobb hűséggel átélje, mind az arra képesített növendékek által átéltesse. Mert ha a költő szellemével igazán akarunk egygyé válni, nem elég, hogy annak csupán elméleti előhozományait birtokoljuk, hanem azonfölül szükséges, hogy kedélyének összes állapotával is bensőleg azonosuljunk. Úgy kívánja ezt ama sajátos lelkesültség is, melyben a költő akkor volt, midőn a kérdés alatti művet alkotta. De mi hozta a költőt oly sajátos lelkesültségbe?

20. §.

Hogy valamit akart, azt róla bizvást föltehetjük, Mit akart legyen különösen, arról a mű szövedéke fog tanúságot tenni. Fordúl azonban elő több eset, melyekben a költő akarmányának kifürkészése sokkal bonyolultabb, hogyszem azt egyelőre minden tétovázás nélkül el lehetne igazítani. Talán itt sem álland helyén kívül néhány ügyengető pont.

Némelyek a lyrai költők akarmányainak megpendítésekor Goethe következő verseire támaszkodnak:

Ich singe wie ein Vogel singt,
Der in den Zweigen wohnt,
Das Lied, das aus der Kehle dringt,
Ist Lohn, der reichlich lohnet.

Ezekhez képest mondja Carriere — idézett munkájának 189. lapján. — „In diesen Worten Goethes ist es schon gesagt, dass der Lyriker die eigene Innerlichkeit ausspricht, dass er in der Selbstbefreiung und dem Selbstgenuss des Gefühls seine Befriedigung findet.“ E nézet szerint a költő minden részvevőtől elvonatkozottan egyedül csak önmagának és csak önmagában él. Zeng, mert szellemének önmagában élvezetes fejlődése hozza már azt úgy magával. Eltekintve most attól, hogy a társasági viszonyok között előfejtett költő koránsem él oly elszigetelt életet, minő a mély erdőségbe vonult madaré, azt sem említve, hogy a madár is miért énekel csupán akkor, ha a külső természet kedvező befolyással van a természettől beléoltott éneklési ösztönre, csak azt kérdezzük: vajon a költői talentum oly adomány-e a többiek sorában, melynek előfejtése semmi másra nem szorúl?

Az e kérdésre adott tagadó válasz után mások azt vitatják: miszerint a lyrai költőnek, már csak az általa fölhasznált nyelv természeténél fogva is, sokkal tágabb köre van, hogyszem őt egyedül önmagára lehessen szorítani. Mihelyt a költő nyelvvél él, oly eszközt használ föl, mely másokkal is közös; ha pedig oly eszközt használ föl, mely másokkal is közös, ana célról sem mondhat le, melyet az együtt élők nyelv által szoktak elérni. Nyelv által nem csak szilárdítjuk minmagunkban, hanem közöljük is másokkal a szellemi élet mozgalmait. Ha tehát a lyrai költő oly nyelvet használ, mely által az együtt élők saját képzeleteiket, gondolataikat és eszméiket szokták egymással közölni, ő sem akarhat ily közléssel mást, mint a kedélynek bizonyos meghatottságai hozását. És ebbe helyezik némelyek a lyrai költő célját. Szerintök ugyan is azért zeng a költő, hogy saját képzeleteinek, gondolatainak és eszméinek nyelv általi előadásával másokban határozott érzelmeiket fakaszson.

Vannak végre, kiknek állítása szerint sem a határozott érzelmei közvetlen előadása sem azoknak másokban fakasztása nem lehet egyedüli cél, melyet a lyrai költő akar. Helyesen mondja Bratranek — Zeitsch. f. d. öster. Gymnas. 1852. Wien. 863. l. — „Richtig ist nun, dass es dem Lyriker im Unterschiede zum Epi-

ker und Dramatiker hauptsächlich um das Aussprechen der erregten Innigkeit zu thun sei, und dass diesem gegenüber sowohl die Veranlassung dazu und ihre Schilderung, als auch der Beifall des Publicums in den Hintergrund treten. Allein wo die Theilnahme völlig fehlen würde, dort wäre auch die Schilderung völlig überflüssig, wie denn schon im gewöhnlichen Leben jedr Affect in sich zusammen sinkt, und jedes noch so begeisterte Reden verstummt, sobald die Beachtung desselben von Seiten anderer völlig verschwindet.“ Alább meg 864. l. ezeket írja: „Der Sänger will einerseits seine erregte Innigkeit aussprechen, andererseits aber durch Erwecken der Theilnahme über das Gewissheit erlangen, was in seinem Innersten lebt.“ Ezek után ítélve a lyrai költő, akár ösztönszerűleg akár öntudatosan akár előkészítés követeztében működék, mindig azon van, hogy a szellemek egyesülését főleg a részvételre buzdított kedély segédelmével mindinkább előmozdítsa.

21. §.

De nem közvetlenül, hanem bizonyos lelki állapotok előadása és gerjesztése által. A dolog így történik-

a) Akár a természeli akár a szellemi világhoz tartozék azon tárgy, mely a lyrai költőt meghatotta, soha sem fogja ő azt úgy fölhasználni, a hogyan neki adva lön, hanem mindig saját kedélyének színezetében. Valódiag tehát az a tartalom, melyet a költő a tárgytól látszott kölcsönözni, csak félig a tárgyé, mert azt a költő, mielőtt meghatottsága követeztében szavak által megérzékítette volna, tulajdon kedélyének épen akkori minősége szerint, és így csupán a kedélynek kedvéért, ragadta meg. A mű tartalmának tárgyi és alanyi oldalait jól el egymástól választani; mert épen az alanyi oldalban találandjuk föl azt a kulcsot, mely a műalkotó saját szerűségének közelebbi megismeréséhez biztosan elvezet. Hogy a költő a tárgy oldalai közül épen ezeket és ezeket is épen így és nem másképen ragadta meg, annak oka csakugyan nem a tárgyban, hanem a költőben keresendő.

b) A lyrai költő saját kedélyének állapotait szavak által akarja előadni; de hogyan, miután bizonyos, hogy a szavak nem az érzelmeknek, hanem a képzeletek, gondolatok és eszméknek jelei? Ez ama viszonynál fogva lehetséges, mely szellemünkben az elme és kedély között előfordúl. Az önmagát bizonyos meghatottságban lelő szellem e meghatottságot vagy viszonyítja mint okozatot bizonyos tárgyra, és akkor képzel, gondol, eszmél, vagy viszonyítja mint állapotot önmagára, és akkor érez, vagy magának ezen érzésnek föléje emelkedvén, arra mint belső állapotra reflectál, azt megragadja és leírja.

c) E reflectáláskor a szellem a megragadt állapotot saját eredeti törvényeivel vagy megegyezőnek, vagy meg nem egyezőnek, vagy részben meg, részben meg nem egyezőnek találja. Innen a kedves, nem-kedves és vegyes érzelmek okai, melyek a lyrai költészetben fölötte nagy szerepet játszanak. De mi az, a mi az imént említett viszonyítást és e viszonyítás által azokat is eszközli, mik e helyen érintve valának?

d) Akár a képzeletek, gondolatok és eszmék előzzék meg az általuk fakasztott érzelmeket, akár az érzelmek előzzék meg az általuk megindított képzeletek, gondolatok és eszméket, az, a mi a műalkotóban a főnebb említett viszonyítást végrehajtja, nem lehet más, mint az önmagát saját eredeti törvényei szerint előfejtő és személyiség alakjában megvalósító szellem. Mit akar tehát ezek nyomán a lelkesültségbe hozott lyrai költő?

e) Az önmagát saját eredeti törvények szerint működve élvező szellem megnyilatkozik, hogy másokat, mint személyeket, az eredeti törvények közösségénél fogva ugyanoly élvezésre buzdítson s ez által a szellemek bensőleges egyesülését mindinkább előmozdítsa.

És ime! itt találtuk föl azon pontot, mely miatt a tanodában a költészetteli, de különösen a lyrai költészetteli foglalkodás oly biztosan elősegíti a nevelés főczéljának megvalósítását.

22. §.

Térjünk ezek után vissza Berzsenyihez, ki a bölcsészkedő egyének közé tartozván, mélyebb fölfogást igényel. Hogy lángelme volt, az kétségbe nem hozható, valamint az sem, hogy ő a küzdők vagy is azok sorából való, kik valami nagy után törekednek, de, a törekedés alapjának hiánya miatt, nem bírnak oda eljutni, hová oly buzgón törekednek. Tekintsünk munkáiba s azonnal észreveendjük, hogy amaz alap, melyről imént emlékeztünk, nem más, mint a munkáiban letükrözött világismeret. Méltán lehetne azt világszemléletnek is neveznünk. At volt ő hatva a világbani általános öszhangzástól, de ő maga nem volt képes azt tiszta gondolással úgy áthatni, hogy ama csalszínes homályt, mely az ő elborult lelkét, a mindenütt talált ellentétek miatt, oly annyira nyugtalanítja, valamennyi oldalról szétszálathatta volna. Hítte, hogy van, de nem tudta, hogy mi voltaképen az az általános öszhangzás. A mit az Isten létéről mond, azt amaz általános öszhangzásról is elmondhatta volna:

Léted világít mint az égő
Nap, de szemünk belé nem tekinthet.

Nem csodálhatjuk ezek után, ha munkáiban oly sokszor találkozunk a mulandóságra vonatkozó reflexiokkal. A mindent fölemesztő idő országa inkább ragadta meg képzelmét, mint a világot tevő lények benső-

leges összefüggése értelmét. Törekedett az általános egység után, de a nélkül, hogy ahhoz, mind a természet mind az emberiség irányában igazán eljutott volna. Ezen állapot okozta, hogy még akkor is könnyek ragyogtak szemében, midőn szive nyugodtan látszott dobogni. Világszemléletének legfőbb fokán találjuk őt a „Fohászkodás“ című odában.

Megjártván képzelmével a természet roppant országát úgy találta, hogy az égen szintúgy mint a földön minden dicsőíti az Istent, azon Istent, kinek

szembölköke

Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri;

azon Istent, kinek létét és nagy keze alkotását a legmagasb menny s aether uránaitól kezdve le a láthatlan férgékig minden tárgy hirdeti. Ő azon mindent bölcsen összetartó lény, ki mindenütt van, mindent igazgat, de

Kit a bölcs lángeszé föl nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt.

Ő tehát azon itt megismerhetetlen lény, ki után a buzgón leomló költő eped, kit most minden epedése mellett sem ér el, de hiszi, hogy egykor, ha majd lelke záraiból kikel

S hozzá közelb járulhat, akkor
A miután reped, ott eléri.

Hát addig?

Addig letörlöm könnyeimet s megyek
Rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vezetnek.

Ezen férfias eltökélés következtében mondja tovább:

Bizton tekintem mély sírom éjjelét,
Zordon, de oh, nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád; ott is elszórt
Csontaimat kezeid takarják.

Ily módon nyilatkozott meg a költő szelleme, midőn világismeretének legfőbb fokán állott. Gondoljuk át még egyszer néhány kérdés segédelmével a dolgot.

1) Mi hozta itt oly nagy lelkesedésbe a költőt? Az Isten, ki mindenhatósága és bölcsességénél fogva mindenre, a mi csak a mennyben és a földön van, gondot visel. Az Isten teremtett mindent, ő tart fenn mindent, ő visel gondot mindenre. Ily rendben követték egymást a költő gondolatai. Legfőbb alak, mely által elméjében a mindenütt levő Istent jelentette, a gondviselés fogalma. Ebben és ez által fogta tehát föl az általános öszhangzást is.

3) Mit akart az Isten eszméjétől megfátott költő? Mindenképi megnyugvást, melyet a szív és ész közti meghasonlás miatt teljesen itt el nem érhetett. Titkon érző lelke sejteté és ohajtatá vele az Istenneli egyesülést, oly világos volt előtte az Istenek léte, mint az égő nap; de az általános megismerés után törekedő ész belé nem tekinthetett. Egyfelül forró vágy az egyesülés után, másfelül a tehetetlenség nyomasztó érzése. Hívés és tudás közötti meghasonlás. A költő, mint supernaturalista, át volt hatva az isten eszméjétől, de ő, mint rationalista, nem volt képes azt mindenkép áthatni.

Mi oknál fogva? Azon oknál fogva, mert hívésének más, tudásának is más tartalma volt. Hivőleg közvetlenül fölfogta és elfogadta az általános igazság létét, tudólag pedig nem terjedt még a viszonylagos igazságon túl. Az ész nem hozta még benne teljes öszhangzásba az érzéket az értelemmel. Értelme inkább volt fordítva a természet mint az emberiség országára; föl is találá amabban mindenütt az isteni gondviselés nyomait, de nem az emberiség határain belül. Tudta, hogy az Istenneli egyesülés rendeltetése az embernek, tudta, hogy a jobb és nemesb lelkeknek útja bizton elvezet hozzá; de tudásának egyoldalúsága miatt nem értette át, hogy az az egyesülés benvan már az emberben. Érezte is azt, de nem tudta, hogy csak azt érezhetjük, a mi már bennünk valódiilag benvan. Innen az Istennek, mint elérendő célnak, elvont gondolása. Innen ama rögzött tépelődés is, mely őt többnemű kifakadásra kénytetette. Ilyen például a következő:

Oh, e szárnyas idő hirtelen elrepül,
S minden míve tűnő szárnya közül lebeg,
Minden csak jelenés, minden az ég alatt,
Mint a kis nefelejts, enyész.

És így a mondottak által eléggé föl van tüntelve Berzenyi szellemének sajátosságai is.

23. §.

Eddig a mű nyelvezetén átsugárzó tartalomról. Látható volt az előhozottakból, hogy sem a nyelvezet nem nyelvezete a műnek a mű tartalma nélkül, sem a tartalom nem tartalma a műnek a mű nyelvezete nélkül; mert a köztük létező viszony nem esetleges, hanem szükségképi levén csak egyesülten teszik a művet olyanná, a minő valódiilag. E minőség itt már csak azért is nagyon figyelemre méltó tárgy, mert a műalkotó sajátosságának tükré. Hogy a műalkotó a nyelvet így és nem másképpen kezelte, hogy a tartalom elemeit így és nem másképpen szövesztette, hogy végre a nyelvezetet a tartalomhoz és a tartalmat a nyelvezethez így és nem másképpen viszonyította, az egyedül az ő személyiségének ilyen és nem másképeni sajátosságától függött. A sajátosság az egyéniségen, az egyéniség a különbség elvén nyugszik. Ezen elvnel fogva nincs két mindenben megegyező tárgy a világon: csodálhatni-e tehát, ha állítatik, hogy a lyrai költők sajátosságára sem az irányok elágazására sem a működő elemek különbségére sem a megnyilatkozás módjaira nézve ki nem számítható. Szükséges mind a mellett, hogy a tárgyalás alá vett mű alkotójáé, a mennyire csak lehet, kimutattassék. Ehhez a nyelvezet és tartalom közötti viszony is járulhat egyikét útba-igazítási ponttal.

Ha a lyrai műveket vizsgáiban áthatjuk, azt fogjuk találni: hogy némelyek alkotásakor a nyelv birt határozó erővel a tartalom fölött, másokénál ellenben a tartalom határozott a nyelv fölött. Vannak ugyan is munkák, melyekben a nagy szóár mellett alig lehet itt-ott egy-egy gondolatot kifürkészni. Vannak olyanok is, melyekben a sok szó mellett van sok gondolat is, de ha közelebbről vizsgáltnak, csak igen kevés fog közölközni a műtartalom alkotó részei közé. Az ily munkák valódi szóhalmazok. Vannak ellenben művek, melyeknek alkotói sokat gondoltak és éreztek, de gondolataikat és érzelmeiket nem tudták okszerűleg alkalmazott szavak által kifejezni. A példányul szolgáló vagy is a remek műveknél a nyelvezet és tartalom ugyanazon ihlettségnek szüleményei levén egymásban kölcsönösen kiegyenlödnek. De mitől függ sajátképen az itt érintett viszonyt ily kúionködése? A műalkotó egyéniség alsóbb vagy felsőbb fokú, kisebb vagy nagyobb mértékben öszhangzó fejlettségétől. Minek következtében a mondottak közül akármelyik osztályhoz tartozzék az iskolában tárgyalandó mű, a szemes és hivatásához értő tanár mindig találnd benne pontokat, melyeknél a tanuló embert illető ismereteire szintűgy, mint a művészetiekre jótékonyan hathat.

Ezek alkalomszerű fölhasználása után önkénynt ajánlkozink itt azon észrevételekhez az út, melyek a mű nyelvezetének aetheticai, logikai és stylistikai tulajdonságait közelebbről illehetik. Hogy ama, különböző szempontok szerint kiszemelt, tulajdonságok közül aztán egyetlen egynek sem szabad illő tárgyalás nélkül maradnia, magától értetik. Hosszabb vagy rövidebb, behatólag értelmező vagy példákkal fölvilágosító legyen-e a tárgyalás, azt a tanoda szükségéi határozzák meg.

Ezt kövesse a már előbb érintett költészeti alakokra viszonyló fölvilágosítás. Mivel az eposi, lyrai és dramai elemek elkülönözten is egyesülten is eszközölhetik a hatást: a mű c hatásának okszerűbb megmagyarázása végett különös gondot kell rájuk fordítani. Minden más előtt tisztába hozandók az illetett elemek, különben utoljára sem aratunk: egyebet a zavaros tárgynak még zavarosabb föl fogásánál. A zavart leginkább az okozza, hogy a lyrai műnek tartalma épen úgy lehet eposi, lyrai vagy dramai, mint előadási módja. Olykor a tartalom eposi, előadása lyrai vagy dramai; máskor a tartalom lyrai, az előadás eposi vagy dramai. Hogy ezek egymástól szabatos megválaszthatásához éleselműség, biztos föl fogathatásukhoz pedig többféle példák előhozása kívántatik, kétséget sem szenved.

Itt kell végre ama költeményi fajt és nemei is közelebbről meghatározni, melyhez a mű tartozik. Ez sem fog azonban minden akadály nélkül megesni, mert még napjainkban is tapasztalható: hogy ugyanazon költemény némelyektől az eposi, másoktól a lyrai művek közé szokott iktattatni. A tanodai kör nem tűrhet ily tétovázást: azért is előre meghatározott elv szerint kell a dologgal bánni. Ha sikerült, sikerítve lön a belső föl fogásnak bevégezése is.

24. §.

Hátra van még az előbbieket, eredményeikkel együtt egymásra viszonyító összerű föl fogás. Ez előtt most már két oldal áll: az élet és a mű, melyek közül itt az első föltét, a második föltézetet gyanánt jö elő. De, ha az élet föltét, a mű föltézetet, akkor az élet mindazt magában foglalta, a mi nélkül sem a mű, mint egész, sem mozzanatai meg nem magyarázhatók. Másfelül meg a mű is, mint föltézetet, mindazt vissza tartozik tükrözni, a mi csak az élet tényezői között az ő mozzanatainak és az ezek közötti viszonyt előhozásában részt vett. Ezek így levén a mű az őt alkotó egyén életének közvetlen, a nemzet életének pedig közvetett tükré.

Ez is oly állítás, melyet nem hagyhatunk szó nélkül, hamindjárt ügyében csak a már mondottakra kellene is visszaemlékeznünk.

Vannak, kik a nemzeti élet hullámzásait az onegy tüneménynek tartják az érdekek miatt fölmerült, az előre nem látott akadályok között tovább folytatott és többirányúlag elágazó küzdelmek folyamásával. Más

azonban a csupán anyagi más a csupán szellemi és más az összerű érdekek utáni törekvés mivolta és körfor-gása. Az anyagi érdekek utáni törekvés a gazdaszat, iparaszat és kereskedés által, a szellemi érdekek utáni a művészet, tanaszat és hitészet által, az összerű érdekek utáni pedig a nemzeti egésznek fentartása, nevelé-se és igazgatása által szokott megvalósítatni. Akármily helyzet, esemény vagy tárgy izgassa föl a lyrai költő szellemét, az soha sincs nem is lehet a megnevezett érdekpályák határain kívül. Okát a már fennebb mondot-tak után igen könnyű kitalálni. A költő, mint ember, lényeges viszonyban áll a természet, emberiség és Isten-séghez ; a megnevezett érdekpályák meg csak az említett viszonyokon belül lehetnek igazán azok , a mik : kö-vetkezőleg sem helyzet sem esemény sem tárgy nem fordulhat elő az élet mozgalmi között, mely a költőt vagy közvetlenül vagy közvetve nem érdekelhetné. Innen a lyrai költészetnek megmérhetetlen mozgásköre. Mennyi, a lényeges viszonyok közül melyikhez tartozó és a megnevezett érdekpályának melyik köréből való legyen az, a mit a költő az őt érdeklő tárgyak özönéből szellemileg elsajátított, arról az általa szerzett mun-kák tesznek bizonytságot. Hogy szellemének birtoka mind tartalom mind alakra nézve annál világosabb, tisztább és rendezettebb, minél öntudatosabb és a természeti törvényekhez hivebb ragaszkodással folyt le az el-sajátítás nagy munkája, mindenki gondolhatja.

25. §.

„Nem mind arany, a mi fénylik“ mondja egy magyar közmondás. Ugy találjuk ezt a lyrai költők szellemi világában is. A mi az úgynevezett társalgás, a sok de fölületes olvasás, meg a kalandszerűleg üzött tapasztal-gatás alatt csak amúgy gépiesen tapadozott a költő lelkéhez, azt csak az idétlenség fogja szellemi birománynak keresztelni. Az élet belszükségű fejleményei közül azt sem lehet igazán ilyennek tartani, a mi a költőt, az érintett viszonyok szükségképiségénél fogva, áthatotta, de a költőtől igazán nem volt áthatva. A lyrai műnek ilyszerű mozzanatai minden lépten nyomon ki fognak rini a valódi birományok közül. Nevezhető pedig ilyen-nek az, a mi a költőt nemcsak igazán áthatotta, hanem a költő által is igazán át volt hatva.

Mi tehát ezek következtében a lyrai mű? Mind nyelvezetére mind tartalmára, mind egészletére nézve oly okozmány, mely különbféle okok lénykedése által lön megvalósítva. De melyek sajátképen amaz okok?

Mihelyt e kérdés által a mű az okviszony határai közé áttétetik, nem tárgya többé a becslelési fölfogás-nak, hanem az okszerűséget nyomozató átértésnek.

Horváth Cyrill.

Peter Pázmány.

Die Reiche der Erde stützen sich zunächst auf menschliche Klugheit und Vernunft, die Kirche aber ist durch Gottes Rath und Weisheit gegründet und eingerichtet. Neben ihr sanken im Laufe der Jahrhunderte Städte und Staaten in Trümmer dahin; sie aber blieb auf dem Felsen unbewegt stehen, trotzend allen Gefahren der Zeit. Wäre die Kirche ein Menschenwerk, wie ihre Gegner behaupten, sie müsste schon längst von Grund aus zerstört worden sein. Gleich nach ihrer Gründung wurde ja schon durch die Pforten der Hölle Alles aufgeboten, um sie von der Erde gänzlich zu vertilgen; aber mitten unter den heftigsten Stürmen der blutigen und unblutigen Verfolgungen bewährte sich die Kirche stets als göttliche Stiftung. Das Senfkörnlein ist zu einem mächtigen Baume geworden, welcher seine Aeste über die ganze Erde ausstreckt und um so tiefer wurzelt, je anhaltender der Sturm wüthete. Gleichwie die Vorsehung durch das Schwert der Verfolger der Kirche eine Schar sieggekrönter Märtyrer zugeführt, deren Blut zum fruchtbringenden Samen ward: ebenso erweckte dieselbe durch den Irrthum der Abtrünnigen und durch die missbrauchte Macht der Fürsten fromme Geistesmänner, welche mit aufopfernder Liebestreue das Gut des Glaubens, das Höchste und Theuerste, das es gibt, bewahrten, welche die verfolgte und von Irrlehrern, von Gwalthabern und Weltstürmern hart bedrängte Kirche beschützten, und die Menschheit durch Wort, That und Schrift erleuchteten, ja — der belebenden Sonne gleich — selbst nach ihrem Heimgange noch Glück verbreiten.

Kaum hatte in Alexandrien der Arianismus sein Haupt erhoben, als die Vorsehung dort in Athanasius einen heiligen Kämpfer der Wahrheit erweckte. Und nachdem dieser heldenmüthige Streiter seinen Kampf für die göttliche Würde Christi ausgekämpft, wurden durch die Vorsehung die drei Kappadocier, Basilius der Grosse, Gregorius von Nyssa und Gregorius von Nazianz dazu bestimmt, den in den himmlischen Frieden eingegangenen zu ersetzen, und dem Arianismus so, wie auch jenen Ketzereien, die aus dessen giftiger Wurzel entsprossen, entgegen zu treten.

Als die Arianer unter dem Schutze des Kaisers Constantius ihre Ketzerei auch in Gallien ausbreiten wollten, erblickten wir hier im heil. Hilarius, dem Bischof von Poitiers, das treue Abbild des grossen Athanasius.

Auch in Mailand erhob die arianische Irrlehre, gestützt durch die Kaiserin Justina und ihre Hofumgebung, ihr Haupt gegen den katholischen Glauben. Aber Ambrosius, der durch die Fügung der Vorsehung aus einem Statthalter des Kaisers ein Bischof Gottes geworden, tritt auf und kämpft mannhaft für die Kirche gegen Ketzer und Heiden, gegen Hofränke und Übergriffe der Staatsgewalt.

Noch ehe Pelagius und Coelestius sich erkühnten zu behaupten, die Gnade Gottes sei dem Menschen zur Übung des Guten nicht durchaus nothwendig, hatte die göttliche Gnade den heil. Augustinus erweckt, dessen Schriften zur Widerlegung dieser das Dogma der Erbsünde und der Erlösung leugnenden Irrlehre das Meiste beitrugen; da er — das Wunder der Gnade — am besten geeignet war, über die Gnade zu sprechen.

Und um das unaufhörliche Walten der Vorsehung in der Kirche noch weiter hervorzuheben, erinnere ich nur noch an Leo den Grossen, den siegreichen Bekämpfer der Monophysiten und zweimaligen Retter des Mittelpunctes der Christenheit; an Nicolaus I., den Mann voll apostolischer Kraft und geistiger Hoheit, der das Truggewebe des eingedrungenen Patriarchen Photius entdeckte; an die grossen Päpste, Gregor VII., Alexander III., Innocenz IV., die ohne andere Waffen, als das gewaltige Wort, siegten und die Unabhängigkeit und Einheit der katholischen Kirche für ewige Zeiten retteten; endlich an jene Feuergeister voll Kraft und Wissenschaft, die zur Zeit der sogenannten Reformation auftraten, schon halb verlorene Länder, wie Polen und Ungarn wieder in den Schooss der katholischen Kirche zurückführten, in andern aber die Wankenden im wahren Glauben kräftigten und die Glaubensstarken zum beharrlichen Widerstande gegen die neue Lehre ermuthigten.

Solch ein Mann der Vorsehung war auch Peter Pázmány, eine der grössten Zierden der Kirche, ein wahrer Apostel Ungarns. Durch die Überlegenheit seines Geistes, die Kraft seiner Rede, die Gediegenheit seiner Schriften, den Glanz seiner Tugenden, seinen Eifer für den Glauben und seine Wachsamkeit über Alles, was Kirche und Vaterland betrifft, hat er mächtig auf seine Nation gewirkt. Er war das Licht und der Trost des Marianischen Reiches und die Stütze des apostolischen Königs in einer schweren Zeit.

Peter Pázmány wurde den vierten October 1570 zu Grosswardein geboren. Sein Vater Niklas Pázmány, Vicegespan der Biharer Gespanschaft, stammte aus dem uralten adeligen Geschlechte der Geschwister Hunt und Pázmán ¹⁾, die nach Simeon Kéza ²⁾ aus Schwaben gebürtig, mit ihren Kämpfern durch Urgarn zogen, um übers Meer zu setzen, aber durch den Führer Geisa zurückgehalten, später dem König Stephan, dem Heiligen, nach deutscher Sitte, den Ritterdegen umgürteten ³⁾. Seine Mutter, Margaretha Tholdi, stammte aus dem in früherer Zeit nach Ungarn eingewanderten Zweige der italienischen Markgrafen von Massa ⁴⁾. Beide bekannten sich zum calvinischen Glauben, von welchem ihr Sohn im dreizehnten Lebensjahre ⁵⁾ als Gymnasiast zu Klausenburg ⁶⁾ in die katholische Kirche zurückkehrte, die sein Urgrossvater väterlicher Seite verlassen hatte ⁷⁾.

Nach Beendigung der Humaniora im Klausenburger Jesuiten-Gymnasium trat er mit siebzehn Jahren sammt seinen Schulfreunden Georg Forró, Stephan Szalai, Franz Körösi und Szulok in den damals hoch blühenden Orden der Gesellschaft Jesu ⁸⁾, dem er zum grössten Theil seine bisherige Bildung zu verdanken hatte.

Nachdem er während der beiden Probejahre in Krakau die Herzen seiner Vorgesetzten und Brüder gewonnen, in Wien durch die Vorträge eines Priesters desselben Ordens, Guilelmus Wright, eines Engländers, mit der Aristotelischen Philosophie vertraut geworden und in Rom unter der Leitung der berühmtesten Doctoren des Ordens, der Spanier Gregor von Valenzia und Michael Vasquez der theologischen Wissenschaften beflissen zur Doctorwürde erhoben worden war, lehrte er die Philosophie und Theologie auf der Hochschule zu Gratz beiläufig bis zum Jahre 1607.

Während der Jahre, die er im Ausland theils lernend, theils lehrend zugebracht, verschaffte ihm sein wolverdienter Ruhm die Hochachtung vieler ausgezeichneten Gelehrten, mit denen er innigste Freundschaft schloss. Unter diesen Männern war auch, wie ihr herzlicher Briefwechsel zeigt ⁹⁾, Georg Stobaeus von Palmaburg, Lavanter Bischof, kaiserlicher Geheimrath und Statthalter in Unterösterreich.

Nach Ablegung der feierlichen Ordensgelübde erhielt er, da er zur Verbreitung des wahren Glaubens in seinem Vaterlande für sehr tauglich befunden worden war, die Erlaubniss der Vorgesetzten, seinem heiligen Berufe unter seinen theuern Landsleuten zu obliegen ¹⁰⁾.

Er widmete nun der Verbreitung des sichtbaren Reiches Christi in Ungarn mit apostolischer Aufopferung ununterbrochen alle seine Kraft, und ergriff jede Gelegenheit, die ihm gewordene erhabene Aufgabe zu fördern. Eine solche bot ihm 1608 der Pressburger Reichstag, dem Mathias II. den Thron zu verdanken hatte. Die nichtkatholischen Stände brachten nämlich auf demselben die Vertreibung der ihren Bestrebungen kräftig entgegen wirkenden Jesuiten aus dem Lande in Anregung. Da fühlte sich Pázmány berufen, das Interesse seines Ordens und dadurch das der ganzen Kirche zu verfechten, und trat mit einer wahrhaft meisterlichen Schutzschrift auf, deren Inhalt im Wesentlichen folgender ist ¹¹⁾. Da es dem ungarischen, ja sogar dem Naturrechte widerstreitet, irgend jemand zu verurtheilen und des Landes zu verweisen, der nicht zuvor eines Verbrechens angeklagt, geschweige denn überwiesen ist, so fordere er, dass dieser Schutz der Gesetze, dessen sich selbst die öffentlichen Misssthaten erfreuen, auch dem, selbst von Siebenbü-

¹⁾ Bei den alten Schriftstellern wird es das Huntpázmánische Geschlecht genannt. Siehe *Purpura Pannonica, Cassoviae*. 1746. Seite 233.

²⁾ Schwandtner. *Scriptores rerum hungaricarum*. Vindobonae. 1746. T. I. S. 87. Frider. Miller. *Epistolae Petri Pázmány*. Budae. 1822. Tom. II. Seite 216.—219. gibt seine ganze Genealogie.

³⁾ Über die alte Sitte Ritter zu schlagen siehe Struvius *Corp. Jur. publ. Germ.* 1738. Seite 435.

⁴⁾ Isthuanfi Nic. *Regni Hungarici Historia*. Coloniae Agrippinae. 1724. Libr. IX. S. 84.

⁵⁾ Miller. *Epistolae*. T. I. S. 16.

⁶⁾ Ebendaselbst. Seite X.

⁷⁾ Wagner Carol. *Collectan. Geneal. Decad. II. Posonii*. 1802. S. 71. und Frid. Miller. *Epistolae*. Tom. II. Seite 218.

⁸⁾ *Purpura Pannonica*. Seite 235—236.

⁹⁾ Miller. *Epistolae*. Tom. I. S. 7—10.

¹⁰⁾ *Purpura Pannonica*. Seite 236—237. Miller. *Epistolae*. Seite XI. und XIII. Podhradczky. *Pázmány Péter Élete*. Seite 19—20.

¹¹⁾ Die ganze Schutzschrift siehe bei Kazy. *Historia Regni Hung. Tyrnaviae*. 1751. Tom. I. S. 83—86. und Miller. *Epistolae*. T. I. S. 1—7.

gens Fürsten, einem Evangelischen ¹⁾, als unschuldig anerkannten Orden zu Theil werde. Hätten auch etwa einzelne Jesuiten eine mit Landesverweisung zu bestrafende Schuld auf sich geladen, — was er jedoch in Abrede stelle, — so folge daraus noch keineswegs das Recht, den ganzen, dem Lande einverleibten Orden, nachdem er so viele Jahre die Vorrechte des Adels genossen, zu verjagen. Sei vielleicht der gesammte Adel auszurotten, eine ganze Stadt zu zerstören, wenn hundert oder noch mehr Edelleute, oder wenn einige Bürger eine Greuelthat verübten? Die meisten der Jesuiten seien edler Abstammung; er selbst könne urkundlich beweisen, dass seine Ahnen schon vor dreihundert Jahren ²⁾ adelig gewesen, und bei der Vertheidigung Ungarns oft ihr Blut vergossen. Kein Edelmann dürfe nach dem ungarischen Rechte weder vom Könige, noch vom Lande selbst geächtet werden, ohne früher angeklagt und überführt worden zu sein; wie könne sich also jemand erfrechen zu fordern, dass die Jesuiten mit Verletzung der vaterländischen Freiheiten aus Ungarn vertrieben werden sollen? Er rufe Gott, den König, Ungarn, die ganze Welt zum Zeugen auf, dass er auf dieser Freiheit Ungarns fussend, ohne gesetzliche Anklage und Verurtheilung Ungarn lebend nicht verlassen wolle. Die Gegner des Ordens bezögen sich auf die Wiener Artikel ³⁾, aber diese schützten gerade die Jesuiten; denn der erste dieser Artikel gestatte allen Ständen freie ungestörte Ausübung ihrer Religion. Würden nicht auch die Gegner des Ordens über Gefährdung ihrer Freiheiten klagen, wenn der König alle nicht eingebornen evangelischen Lehrer und Prediger vertreiben wollte? Müssten sich also nicht auch alle Katholiken in ihrer Religionsfreiheit durch die Vertreibung der Jesuiten verkürzt sehen, der Jesuiten, denen sie den Unterricht ihrer Kinder anvertraut, und die sie, gleich den übrigen katholischen Priestern, als Stütze und Zierde ihrer Religion betrachten? In demselben Artikel werde gesagt, dass die den Katholiken während der Wirren entrissenen Kirchen denselben wieder zurückgegeben werden sollen. Wer demnach die Zurückstellung der den Jesuiten weggenommenen Kirchen verweigere, gedenke auch den ersten Artikel umzustossen. Der sechste Artikel verordne, die Propsteien und Abteien sollen ihrer Stiftung gemäss in ihrem Stande verbleiben; folglich müsse auch die Thuróczer Propstei den Jesuiten bleiben, denen selbe durch das Diplom Rudolph's II. verliehen ist. Wolle man sagen, der gedachte Artikel handle nicht von den gegenwärtigen Besitzern, sondern von den ursprünglichen Eigenthümern: so müssten die Benedictiner, Praemonstratenser und die Mönche anderer Orden zurückgerufen und ihnen sämmtliche Kirchengüter zurückgegeben werden, die sich jetzt in den Händen weltlicher Herren befinden.

Durch die unwiderlegliche Kraft und Wahrheit seiner Worte siegte Pázmány und diese Apologie seines Ordens lenkte die Aufmerksamkeit Aller auf ihn. Die Nichtkatholischen liessen von ihrer Forderung ab, ob schon sie in der Mehrzahl waren, der neugewählte Palatin, Stephan Illésházi, selbst dem calvinischen Glauben angehörte, und der König, trotz einer von den katholischen Ständen zu Gunsten der Jesuiten ihm überreichten Bittschrift ⁴⁾, nicht in der Lage gewesen wäre, den gewaltsam fordernden Gegnern des Ordens ihr Verlangen abzuschlagen.

Wie in seinem übrigen Thun, so segnete der Himmel Pázmány auch in seinem Missionsamte mit dem erfreulichsten Erfolge. Überzeugt, dass das Beispiel der Grossen am wolthätigsten wirken werde, hielt er sich vorzugsweise an die angesehensten Familien und führte im Verlaufe einiger Jahre wirklich über dreissig derselben zur katholischen Kirche zurück. Sowol um diese im Glauben zu stärken, als auch jene eines Bessern zu belehren, zu denen er selbst nicht dringen konnte, schrieb er den *Hodegus, Igazságra vezértő Kaulauz* (*Wegweiser zur Wahrheit*). Über die ausserordentliche Wirkung und Vortrefflichkeit dieses Werkes ist nur Eine Stimme. „Petrus Pázmány — schreibt Johann Ribini, ein Evangelischer — qui apud Cardinalem Forgacsium inprimis graciosus erat, Hodegum Evangelicis opposuit, scriptum memorabile, et unum ad labefactandam rem Evangelicam per Hungariam artificiosissime accommodatum. Nam praeterquam quod auctor cultiore stilo Hungarico usus est, cuius amore gentis ea tempestate maxime capiebantur, exquisita etiam rerum varietate, et ordine disserendi ad regulas dialecticae adstricto, laudem apud suos meruit eximiam, et e numero Protestantium haud paucos ad sacra Romana reduxit. Totum istud volumen, insigne diligentiae atque eruditionis Pazmanianae documentum, XV. libris absolvitur.“ ⁵⁾ Dass Pázmány's Wirken Feinde, zahlreiche Feinde fand,

¹⁾ Dieser war Sigismund Rákóczy. Sein Zeugniß siehe bei Kazy. *Histor. Regni Hung.* S. 90. Hierauf folgt das Zeugniß der Katholiken Siebenbürgens.

²⁾ Pázmány verstand unter der angedeuteten Urkunde jene, deren J. Kitionich in der Vorrede seiner *Directio Methodica Processus Judiciarii Juris Consuetudinarii Jud. R. Hung. Viennae Austriae. 1619.* erwähnt, und scheint demnach keine ältere zur Hand gehabt zu haben. Dass er übrigens den uralten Adel seiner Familie — wie Podhradczky (Pázmány P. Élete. S. 16.) meint — nicht gekannt habe, ist nicht zu denken, da mehre Gleichzeitige denselben auf Geisa's Zeiten zurückführen.

³⁾ Die Artikel des Wiener Friedens zwischen Rudolph und Bocskai in *Corp. Jur. Hung. T. I. S. 622—626.* und bei Katona *Hist. Crit. Regum Hung. Budae. 1794. Tom. XIII. S. 545—563.*

⁴⁾ Bei Kazy. *Hist. R. Hung.* S. 87—89.

⁵⁾ *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hung. Recensuit Joannes Ribini. 1787. T. I. S. 394.*

ist natürlich; aber nur Übelwollen und Unkenntniss aller Verhältnisse konnten Johann Samuel Klein zu dem Versuche verleiten, dadurch sein Wirken in ein übles Licht stellen zu wollen, dass er, ohne alle Berufung auf gleichzeitige Zeugen schreibt: „Die meisten Grossen und Adelichen des Landes, die sich zur evangelischen Religion bekannten, habe er durch Versprechungen grosser Beförderungen bei Hofe zur Annahme der katholischen Religion gebracht.“¹⁾ Denn wer in der Geschichte Ungarns nur einigermassen bewandert ist, wird wissen, dass die Protestanten zu jener Zeit von keinem Amte ausgeschlossen, vielmehr die glänzenden Familien der Nádasdy, Illésházy, Forgách, Thurzó, Révai, Homonnai, Battyányi, Bánfi und anderer als Protestanten die ersten Würdenträger des Landes waren. Ausserdem zeugen Pázmány's Predigten, voll apostolischer Salbung, wie auch seine übrigen Schriften deutlich von der Lauterkeit der durch ihn angeführten Beweggründe zur Rückkehr in die wahre Kirche Jesu Christi. Von einem solchen Gegner kann füglich gesagt werden: *Ignotus fallit, notis est derisui.*

Wenn Pázmány der Kirche neue Anhänger, sich die Liebe und Hochachtung der Grossen gewann, so waren es nur seine ausgebreiteten Kenntnisse, ungeheuchelte Frömmigkeit und sein apostolischer Feuereifer, die dies errangen. So verband er sich besonders den Primas und Cardinal-Erzbischof von Gran, Franz Forgách, dadurch zum höchsten Danke, dass er dessen Bruder, den Grafen Sigismund, welchen der Erzbischof volle drei Jahre zu bekehren vergebens bemüht war, im Verlaufe von drei Wochen von der Wahrheit der katholischen Religion überzeugte, und ihn sammt seinem ganzen Hause zur Rückkehr in die Kirche bewog. Seit dieser Zeit unternahm der hohe Kirchenfürst nichts, ohne Pázmány's Gutachten einzuholen²⁾; ja er berief sogar 1611 den schlichten Ordenspriester zur Tyrnauer Provinzialsynode und liess durch ihn die Beschlüsse derselben im Namen des Thuróczer Propstes unterfertigen³⁾.

Da es dem Lande an Erziehungsanstalten, und dem Weinberge des Herrn an Arbeitern gebrach, wünschte der Oberhirt der ungarischen Kirche sehnlichst dem Übel durch Verpflanzung des weltberühmten Jesuitenordens in mehrere Städte abzuwehren, wozu er schon die Einwilligung des Königs erhalten hatte, der ihm zugleich erlaubte, Pázmány nach Rom, an Papst Paul V. zu senden, um bei Seiner Heiligkeit die Übertragung des halb verfallenen Nonnenklosters in Tyrnau an den erwähnten Orden auszuwirken. Pázmány trat seine Gesandtschaft zu Ende des Jahres 1614 an, und ein päpstliches Schreiben vom 10. Jänner folgenden Jahres⁴⁾ gewährte die angesuchte Erlaubniss, worauf der Schenkungsbrief Seiner Majestät vom 10. August desselben Jahres erfolgte⁵⁾. Sofort übergab der Cardinal mit der grössten Feierlichkeit, in Gegenwart einer glänzenden Deputation, das Gebäude sammt allen dazu gehörigen Gründen und Rechten dem zum Rector des Collegiums bestimmten P. Martin Káldi. Aber diese Feierlichkeit war eine der letzten wolthätigen Handlungen des Kirchenfürsten; denn während er sich eben durch ununterbrochene väterliche Sorge für die Verpflegung der jüngst berufenen apostolischen Männer ein bleibendes Denkmal seiner Liebe gegen den Orden zu errichten besorgt war, starb er am 16. October 1615⁶⁾ in der beruhigenden Hoffnung, Pázmány, dessen Ruf schon bis zum Kaiserhof gedrungen, werde das durch ihn begonnene Werk gänzlich vollenden.

Seine Hoffnung täuschte ihn nicht, Pázmány wurde wirklich von der Vorsehung dazu erkoren. Sein apostolisches Wirken, seine umfassende Gelehrsamkeit, zunächst aber sein unbescholtener Lebenswandel hatte ihm bereits unbegrenzte Liebe und allgemeine Hochachtung in ganz Ungarn verschafft, und Niemand schien dem hohen Berufe eines Landesoberhirten mehr gewachsen, als er. Die Ersten des Landes, denen das Wohl der Kirche am Herzen lag, fühlten sich demnach verpflichtet, ihre Bitte in Betreff des zu ernennenden Erzbischofs dem Könige zu unterbreiten, der ihrem einstimmigen Wunsche mit Freuden entgegen kam, da ihm Pázmány's Tugenden und Verdienste nichts weniger, als unbekannt waren⁷⁾. Da aber der zu solch erhabener Würde wider seinen Willen Erkorene betheuerte, die Annahme geistlicher Würden widerstreite der Verbindlichkeiten der Ordensgelübde⁸⁾, so wandte sich der König in seinem und der Stände Namen an Papst Paul V. mit der Bitte, der heilige Vater möge Pázmány zum Besten der schwer geprüften ungarischen Kirche von seinen Gelübden lossprechen und ihn, Kraft seiner Auctorität, zur Annahme jener geistlichen Würde nöthigen. Das apostolische Land wünsche ja einstimmig seinen Sohn von dem Orden zurück, um in ihm eine

¹⁾ Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn von Johann Samuel Klein. Leipzig und Ofen. 1789. I. Th. S. 133.

²⁾ *Purpura Pannonica*. S. 237—238.

³⁾ *Carolus Péterffy. Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata*. Posenii. 1741. P. II. S. 217. — *Purp. Pann.* S. 238.

⁴⁾ Bei Podhradczky. Pázmány P. Élete. S. 22—23.

⁵⁾ Ebendasselbst. S. 23—25.

⁶⁾ Kazy. *Hist. Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu. Tyrnaviae*. 1737. P. I. L. II. S. 32—37.

⁷⁾ *Purp. Pann.* S. 239.

⁸⁾ Ebendasselbst.

Grundsäule zu gewinnen, dergleichen man in einem Zweiten zu finden nicht hoffen könne. Der heilige Vater willfahrte auch diesem frommen Wunsche um so freudiger, da er durch die Erfüllung desselben seine eigenen Bestrebungen wesentlich befördert sah ¹⁾.

Nun theilte der König dem nach Prag berufenen Pázmány seinen und des Papstes Willen mit, ernannte ihn aber vorläufig nur zum Thuróczer Propste ²⁾. Da sich die angeborne Demuth des schlichten Ordensman-nes dem allerhöchsten Willen nicht zu entziehen vermochte, nahm er die gedachte Propstei, das Beispiel des grossen Franz Forgách befolgend ³⁾, zum Besten der Jesuiten ⁴⁾ zwar an, verpflichtete sich aber selbe dem Orden zurückzugeben, sobald diesem durch die Landesgesetze der Besitz liegender Güter zugesagt würde, und bis dahin dem Jesuiten-Collegium in Tyrnau im ersten Jahre (1617) zwei, in jedem der folgenden aber dreitausend ungarische Gulden zu spenden ⁵⁾.

Diese war die erste Stufe der kirchlichen Ehren, welche unserm Pázmány den Weg zu den ersten Landeswürden bahnte. Schon besass er des Königs Wort bezüglich seiner Ernennung zum Erzbischofe, als ihm die Hofkammer Bedingungen zur Unterzeichnung vorlegte, welche die Einkünfte des Erzbisthums schmälerten; aber er weigerte sich dessen standhaft und nannte einen ähnlichen Vertrag Simonie ⁶⁾. Mathias durch Pázmány's Standhaftigkeit, womit er die Rechte der Kirche vertheidigte, von seinem erhabenen Character noch mehr überzeugt, ernannte ihn den 28. September 1616 zum Erzbischof von Gran ⁷⁾. Während Pázmány's Ernennung dem römischen Papste zur Bestätigung unterbreitet war, belästigte ihn die Hofkammer abermals mit ihren Forderungen, die er aber mit seltener Klugheit zu beseitigen wusste ⁸⁾. Papst Paul V. hob durch seine Bulle ⁹⁾ vom 10. November desselben Jahres das Hinderniss auf, dass er von calvinischen Eltern geboren war, bestätigte seine Ernennung und sandte ihm durch den Propst der Mainzer Kirche zum heil. Mauritius, Heinrich Derlaye, den 19. December das erzbischöfliche Pallium. Auf die Kunde von Pázmány's Ernennung zum Erzbischofe entstand unter den Katholiken allgemeiner Jubel. Ein treuer Dolmetscher dieser ungeheuchelten Freude war Valentin Lépes, Neutraer Bischof und ungarischer königlicher Kanzler, in der Dedicationsrede ¹⁰⁾ seines Werkes: „Az halando es Iteletre menendo tellyes emberi Nemzetnek fényes Tvkörö. — Níomtatattott Pragaban Sessius Pal által Anno 1616.“ das er ihm zu Prag am Feste des Erzengels Michael widmete. Als Pázmány 1617 das Pallium übernommen hatte, widmete ihm Valentin Lépes ein zweites Werk unter dem Titel: „Pokotol rettenleo mennyei Boldogsagra Edesgeeto Tvkör — Nyomtatattott Pragaban Sessius Pal által 1617. esztendőben.“ ¹¹⁾

Von Prag zurückgekommen, hielt Pázmány es für seine heiligste Pflicht, die Rechte der Kirche zu wahren, die durch die ungünstigen Zeitverhältnisse gelockerte Kirchenzucht wieder herzustellen, nach der Vorschrift der Trienter Kirchenversammlung für den Clerus und die weltlichen Erziehungsanstalten zu gründen, mit Einem Worte nichts zu unterlassen, wodurch der Glaube unsrer Väter vom Untergange gerettet und die Kirche auf ihren vormaligen Höhepunct erhoben werden könnte, um das gesammte Marianische Land ihrer Segnungen theilhaft zu machen.

Bald nach der Mohácscher Niederlage war der grösste Güterantheil des Clerus entweder durch Pfandverschreibung, durch erschlichene königliche Schenkungen, durch Anmassungen der Kammer, oder durch Raub im Besitze weltlicher Herren, während manche Kirchensprengel zum Theil, andere ganz von den Os-

¹⁾ Purp. Pann. S. 239. und Kazy. Hist. Univ. Tyrn. P. I. L. II. S. 39—39.—Podhradczky (Pázmány P. Élete. S. 25.) schreibt, Pázmány wurde durch den Papst den 4. April 1616 von seinen Ordensgelübden dispensiert, der Dispensationsbrief finde sich aber nicht im Archiv des Graner Erzbisthums.

²⁾ Das königl. Diplom vom 25. April 1616 siehe bei Kazy. Hist. Univ. Tyrn. P. I. L. II. S. 39—40. Bei Katona. Hist. T. XXIX. S. 644—647. und bei Miller. Epistolae. Tom. I. S. 10—12.

³⁾ Matthiae Belii Notitia Hungariae Novae. Viennae Austriae. T. II. S. 335—357. Kazy. Hist. Univ. Tyrn. P. I. L. II. S. 39.

⁴⁾ Da theils das unerträgliche Türkenjoch, theils die von Tag zu Tag mehr um sich greifende s. g. Reformation mehreren mit blühenden Lehranstalten versehenen Abteien, Propsteien und andern Klöstern ein Ende machte: wurde 1548 auf dem Reichstage beschlossen, dass die Güter der aufgelösten Orden für Schulen verwendet werden sollten. Demzufolge verlieh König Rudolph II. die Thuróczer Propstei dem Lehrorden der Jesuiten. Siehe den Schenkungsbrief bei Bel. Not. Hung. Nov. T. II. 354—355. Im Jahre 1604 wurden die Jesuiten während der Bocskoi'schen Unruhen durch Illésházy dieses Besitzes beraubt. Declaratio Jurium Societatis Jesu in Regno Hungariae atque Transilvaniae ad bona possidenda. Viennae Austriae. 1646. S. 62.

⁵⁾ Seine freiwillige Verpflichtung drückt Pázmány dem Könige in seinen Reversalen vom 16. Mai 1616 aus. Siehe diese bei Kazy. Hist. Univ. Tyrn. P. I. L. II. S. 40—41. Katona. Hist. T. XXIX. S. 646—647. Miller. Epistolae T. I. S. 12—13.

⁶⁾ Seine Antwort siehe bei Péterffy. S. Concilia P. II. S. 220.

⁷⁾ Das Ernennungsdiplom hat Podhradczky (Pázmány P. Élete.) S. 29—30. aus dem Original. Pázmány's Danksagung Miller. Epistolae. S. 14—15.

⁸⁾ Péterffy. S. Concilia. P. II. S. 220—221.

⁹⁾ Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. T. XXIV. S. 651—653. Miller. Epistolae T. I. S. 15—17.

¹⁰⁾ Diese hat Podhradczky. Pázmány P. Élete. S. 32—33.

¹¹⁾ Ebendasselbst.

manen besetzt waren. Endlich war es so weit gekommen, dass zu Ende der Regierung Mathias des II., nach Pázmány's Betheuerung ¹⁾, die jährlichen Einkünfte der zwei Erzbischöfe und zwölf Bischöfe Ungarns zusammen sich nicht ganz auf sechzig tausend Gulden beliefen. Da es der Geistlichkeit bei so bewandten Umständen kaum möglich war, die Religionsangelegenheiten auch mit äussern Mitteln zu verfechten: trachtete Pázmány von den entwedeten Kirchengütern so viel als möglich theils auf dem Wege des Rechtes, theils durch des Königs geschärfte Befehle zurückzubringen. Vor Allem entfernte er den Pessburger Grafen, Stephan Pálffy, da er weltlichen Standes war, von der Pressburger Propstei und verlieh selbe, auf seinen erzbischöflichen Rechten fussend, dem Bosner Bischof, Thomas Balássfi ²⁾. Hierauf liess er die Kremnizer Bürger, die sich manche Eingriffe in die erzbischöflichen Rechte erlaubt hatten, durch den Landesrichter, Sigismund Forgách in die gebührenden Schranken zurückweisen. Auf ähnliche Weise verfuhr er auch gegen Mathias Horoviczi, der sich seit 1607 den Titel eines gewählten Bischofs von Csanád angemasst, die Güter des Stuhlweissenburger Propstes an sich gezogen und die eines Custoden desselben Domcapitels seinem noch studierenden Neffen bestimmt hatte. Der Usurpator hatte am Agramer Bischof, Peter Domitrovich, einen Vertheidiger, und der Process wurde vor den apostolischen Nuntius gebracht. Aber Pázmány widerlegte seine Gegner trefflich und bewies, dass die Verleihung dieser Pfründen zu seinen Rechten gehöre ³⁾.

Um die Verbreitung des Protestantismus zu hemmen, setzte Pázmány seine Bekehrungen unermüdet fort, und zwar mit so günstigem Erfolge, dass er bis zum Pressburger Reichstage 1618 bereits über fünfzig Magnatenfamilien zur Rückkehr in die kath. Kirche vermocht hatte. Auf diesem Reichstage sollte Ferdinand der II., nach Mathias Wunsche, zu seinem Nachfolger gewählt werden. Pázmány hatte nämlich den kinderlosen Kaiser bewogen ⁴⁾, Ferdinand, den Sohn des Erzherzogs Karl, Enkel des Kaisers Ferdinand I. den Ungarn und Böhmen zu seinem Nachfolger zu empfehlen, von dessen Religionseifer das Beste zu erwarten war. Ferdinand wurde von den Böhmen schon im Juni 1617, von den Ungarn aber erst nach zwei Monate langen Unterhandlungen, während welcher es dem Erzbischofe gelungen, die um ihr Wahlrecht ängstlich besorgten Stände zu beschwichtigen, den 16. Mai 1618 zum Könige gewählt und den 1. Juli in Pressburg durch Pázmány feierlich gekrönt.

Nach dem Reichstage begann Pázmány ins Werk zu setzen, was schon längst sein Lieblingsplan gewesen, er kaufte nämlich in Tyrnau zwei Häuser und errichtete in beiden Erziehungsanstalten; die eine für arme, die andere für adelige Studierende. Die Sorge für die erstere übertrug er der Gesellschaft Jesu, die für die zweite dem Graner Domcapitel ⁵⁾. Das Erziehungshaus der armen Studierenden wurde später durch ihn in ein Seminarium umgestaltet ⁶⁾, für welches er zwanzig tausend Gulden hinterliess ⁷⁾.

Doch sein Eifer für das Reich Gottes und das Wol des Landes war ein Splitter in den Augen der Bethlenianer, die ihn in ihrer zu Neusohl 1620 gehaltenen Versammlung am 18. Feber, erdichteter Vergehen wegen, des Landes verwiesen. Pázmány legte seine Unschuld in seinem Werke „Vindiciae Ecclesiasticae etc. Viennae. 1620.“ klar an den Tag ⁸⁾; aber der Sturm gegen ihn legte sich erst 1622 mit dem zunächst auf Pázmány's Betreiben geschlossenen Nikolsburger Frieden.

Um diese Zeit erlangte er, nachdem er mehrere Jahre fast ununterbrochen bei Ferdinand II. in Wien zugebracht, vom Könige die Bewilligung, die Thuróczer Propstei dem Tyrnauer Jesuiten-Collegium abzutreten ⁹⁾, wie auch, dass das Pisetum, welches die Kremnizer Kammer dem Graner Erzbischofe seit dem Jahre 1573 entzogen, demselben, seiner ursprünglichen Bestimmung gemäss künftighin ununterbrochen erstattet, und das Erzbisthum der Verpflichtung zur Proviantirung der Neuhäusler Besatzung enthoben werde ¹⁰⁾.

Auf dem 1622 in Ödenburg gehaltenen Reichstage krönte Pázmány am 26. Juli die Königin Eleonora ¹¹⁾; die nachfolgende Ruhe aber benützte er vorzugsweise zum Frommen der Kirche. In der Überzeugung, dass, wie überall, so auch in Ungarn die Unwissenheit und Unsittlichkeit des Clerus den Fortschritt des Protestan-

¹⁾ Vindiciae Ecclesiasticae, quibus edita a Principe Bethlen in clerum Hungariae Decreta, divinis, humanisque legibus contraria, ipso iure nulla esse, demonstrantur. Viennae. 1620. S. 39.

²⁾ Die ernannten Bischöfe der von den Osmanen besetzten Kirchensprengel wurden gewöhnlich mit Propsteien, Abteien, andern Pfründen und Staatsämtern versorgt. Sie waren eigentlich nur Titularbischöfe.

³⁾ Péterffy. S. Concilia. P. II. S. 221.

⁴⁾ Ebendasselbst.

⁵⁾ Den Stiftungsbrief siehe in Podhradczky's Pázmány Élete S. 35—37.

⁶⁾ Das ist das Seminarium des heil. Adalbert. Siehe Kazy. Hist. Un. Tyrn. P. III. L. II. S. 271.

⁷⁾ Neo Asserti Juris Reipubl. in bona Ecclesiasticor. Disquisitio. Pest. 1792. S. 210.

⁸⁾ Anschuldigung wie Vertheidigung bringt auch Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. T. XXX. S. 528—531. Noch ausführlicher Podhradczky. Pázmány P. Élete. S. 33—35.

⁹⁾ Péterffy. S. Concilia. II. S. 221.

¹⁰⁾ Archi-Episcopi Strigonienses. Tyrnaviae. 1752. S. 123.

¹¹⁾ Péterffy. S. Concilia. P. II. S. 222. Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. Tom XXX. S. 813.

tismus ausserordentlich begünstigt habe, besuchte er zuerst die Pfarreien und reinigte selbe sorgsam von den Schlacken der böhmischen Emissäre ¹⁾. Sodann reichte er, durch ein apostolisches Schreiben Gregor's XV. aufgefordert, im Jahre 1623 dem General-Commissär Hieronymus Strasser zur Wiedererweckung der klösterlichen Zucht und Herstellung der durch die Protestanten zerstörten Klöster der Franciscaner hilfreiche Hand ²⁾. Noch in demselben Jahre stiftete Pázmány für den ungarischen jüngern Clerus in Wien mit fast königlicher Freigebigkeit ein Seminarium, welches noch jetzt unter seinem Namen blüht, und übertrug die Leitung desselben der Gesellschaft Jesu ³⁾. Durch diese Stiftung suchte er nach Kräften dem Mangel an Priestern in der ungarischen Kirche abzuhefen, der so gross war, dass an vielen Orten das Taufen, Begraben und dergleichen kirchliche Functionen von Weltlichen, den sogenannten Licentiaten versehen werden mussten ⁴⁾. Sichtbar ruhte gleich vom Anfange an auf dieser Anstalt Gottes Segen. Denn zu jeder Zeit konnte Ungarn Männer voll apostolischer Begeisterung und Tugend aufweisen, die im Pazmanaeum ihre Bildung erhalten hatten. So war schon der vierte Nachfolger Pázmány's auf dem erzbischöflichen Stuhle, Georg Széchényi, ein Mann, der in Pázmány's Fusstapfen trat, ein Zögling dieser Anstalt.

Im folgenden Jahre gründete Pázmány in Tyrnau von den Einkünften des Pisetums ein Erziehungshaus für adelige Studierende, das mit dem oben erwähnten, der Sorge des Graner Domcapitels anvertrauten Erziehungshause der Adeligen in eins verschmolzen zu sein scheint. Auch die Leitung dieser Anstalt vertraute er den Vätern der Gesellschaft Jesu. Ferdinand II. bestätigte diese Stiftung am 11. December 1625 und gab noch zweitausend Gulden zu den, von Pázmány bestimmten jährlichen fünftausend ⁵⁾. Eine weitere Unterstützung ward ihr von Johann Telegdi, Erzbischof von Kalocsa, welcher am 11. Feber 1637 der Anstalt ein Haus sammt Aeckern und zwei Gärten schenkte ⁶⁾. Heutzutage werden aus dieser Stiftung den Studierenden Stipendien ertheilt.

Um die Andacht zu Jesus im allerheiligsten Altarssacramente zu fördern, legte Pázmány im Jahre 1625 den 22. Mai in Tyrnau und den 3. Juli in Pressburg bei der Stadt dreitausend Gulden an, damit in jeder dieser Städte von den jährlichen Zinsen fünf arme Studierende erhalten werden könnten, deren Pflicht es war, zur Hebung der Feierlichkeit in kirchlicher Kleidung den Baldachin und Lampen zu tragen, so oft der Priester mit der heil. Wegzehrung zu einem Kranken gieng ⁷⁾.

In demselben Jahre traten wieder viele der ersten Familien durch Pázmány's Bemühung in den Schooss der kath. Kirche zurück, von denen Karl Carafa dem Namen nach Georg Zrinyi, Niklas Forgách, Georg Erdödy, die ganze Familie Jakusich und Andreas Balassa nennt, die insgesamt der kath. Kirche erhebliche Dienste geleistet und namentlich zur Verbreitung des Glaubens ihrer Väter nicht wenig beigetragen ⁸⁾. Doch auch an Gewissenlosen fehlte es nicht, die unter dem Vorwande, Pázmány's Nachfolger würden nach dessen Beispiele ihre Einkünfte gleichfalls auf Kirchen, Klöster, Pfarr- und Armenhäuser verwenden, den König bewegen wollten, er möge den erzbischöflichen Stuhl nach Pázmány's Tode, den sie in kurzem zu erleben hofften, unbesetzt lassen, und dessen Einkünfte an den Fiscus übertragen. Als dieser Antrag dem um die Wolfahrt der Kirche väterlich besorgten Oberhirten zu Ohren kam, schrieb er sogleich ein wahrhaft goldenes Werk, betitelt: „Graves, et iustae causae, quae merito permovere debent Maiestatem Vestram, ut nunquam Archiepiscopatum Strigoniensem vacare permittat.“ Er dedicierte es dem König und gewann durch seine oberhirtliche Sorgfalt dessen Gewogenheit in noch höherem Masse ⁹⁾. Mit gleicher Gewandtheit verfocht er das Patronatsrecht der apostolischen Könige Ungarns vor dem apostolischen Stuhle zu Rom ¹⁰⁾.

Ein neues Feld der politischen Thätigkeit betrat Pázmány, als der Reichstag in Ödenburg am dreizehnten October 1625 sich versammelte. Ferdinand II. wollte nämlich seinem gleichnamigen Sohne die Krone von Ungarn durch die Wahl der Stände sichern, und erreichte seinen Willen zunächst durch Pázmány's umsichtige Thätigkeit; Erzherzog Ferdinand wurde am 26. November wirklich zum Könige gewählt und am 8.

¹⁾ Purp. Pann. S. 252. Péterffy. S. Concilia. S. 222.

²⁾ Ebendasselbst.

³⁾ Den Stiftungsbrief, so wie die dem Seminarium verliehenen päpstlichen Privilegien, Pázmány's Verordnungen u. dergl. siehe in Podhradczky's Pázmány P. Élete. S. 40—47.

⁴⁾ Kazy. Hist. Regni Hung. L. III. S. 220.

⁵⁾ M. Belli Notitia Hung. Novae. T. II. S. 36—40. Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. T. XXXI. S. 58—66. Miller. Epistolae. T. I. S. 61—68.

⁶⁾ Purp. Pann. S. 265.

⁷⁾ Die Stiftungsbrieft sind in Podhradczky's Pázmány P. Élete. S. 50—52.

⁸⁾ Commentaria de Germania Sacra restaurata. Coloniae Agrippinae. 1639. S. 227.

⁹⁾ Purp. Pann. S. 253. Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 222.

¹⁰⁾ Purp. Pann. S. 252—254. Die Vertheidigung siehe in Péterffy's S. Concilia. T. I. S. 76—79. Pázmány's scharfsinnige Beweisführung gibt rühmliches Zeugnis von seinen historischen und rechtswissenschaftlichen Kenntnissen.

December gekrönt¹⁾. Hierauf erhielten die Praelaten Ungarns vom Könige das Recht über die Hälfte ihrer Mobilien-Verlassenschaft frei zu verfügen, die andere Hälfte sollte zum Besten eines zu errichtenden Seminars, im Falle ein solches aber bereits bestehe, zur Verbesserung der ärmern Pfarren verwendet werden²⁾. Gegen das durch die Nichtkatholischen zur Wahrung ihrer, unter Mathias II. zugestandenen Religionsfreiheit auf diesem Reichstage durchgesetzte Gesetz sowol, als gegen sämtliche zum Nachtheile der kath. Religion schon früher erlangten Privilegien derselben legte Pázmány in seinem und des ungarischen Clerus Namen vor dem neu erwähnten Palatin, Niklas Eszterházy, eine Protestation ein³⁾.

Wie sehr Pázmány die religiöse Erziehung der Jugend am Herzen lag, bewies er durch eine neue bedeutende Schenkung, indem er zur Gründung eines Jesuiten-Collegiums in Pressburg am 11. September des Jahres 1626 in Wien fünfzig tausend rheinische Gulden anlegte⁴⁾. Diese Stiftung bestätigte Ferdinand II. am 16. Juli 1528⁵⁾.

Schon im folgenden Jahre machte er, um die Zahl der apostolischen Männer in Ungarn zu vermehren, abermals eine Stiftung von dreitausend dreihundert dreiunddreissig ungarischen Dukaten, damit von deren jährlichen Zinsen die Reisekosten der ins deutsch-ungarische Collegium nach Rom reisenden und von da zurückkehrenden ungarischen jungen Männer bestritten würden. Einer der ersten dieser Theologen war Georg Szelephényi, der dritte Nachfolger Pázmány's auf dem erzbischöflichen Stuhle, der durch apostolische und patriotische Verdienste als ein Stern erster Grösse leuchtete⁶⁾.

In demselben Jahre 1627 kaufte er die St. Gottharder Abtei los und vermochte den König zur Rücklösung sämtlicher Kirchengüter, die seit der Mohács'er Schlacht in die Hände weltlicher Herren gerathen waren⁷⁾. Hierdurch wurde der Clerus wieder in den Stand gesetzt, der dringenden Noth der Kirche auch durch äussere Mittel zu steuern. Ausserdem versicherte Ferdinand II. den Erzbischof und den Clerus in seinem und seiner Nachfolger Namen, dass er künftighin Kirchengüter weder verpfänden oder zu andern Zwecken verwenden, noch denselben irgend eine neue Last aufbürden wolle.⁸⁾

Im Jahre 1628 gelang es ihm, bei dem Könige die Zurückgabe der, in Modern, Pösing und St. Georg den Katholischen entrissenen, Kirchen auszuwirken⁹⁾.

Da sich mittlerweile die innern Stürme einigermaßen gelegt hatten, berief Pázmány in demselben Jahre die Suffragan-Bischöfe und Domcapitularen seines Erzbisthums zu einem kirchlichen Convent nach Pressburg. Dieser begann den zweiten und dauerte bis zum achten April. Die auf demselben gefassten dreizehn Beschlüsse betrafen die Zucht der Geistlichkeit, die Visitation und Belehrung der Pfarrer durch die Archi- und Vice-Archidiaconen, den Umtausch der Pfründen, die Gewalt und Behandlung der Licentiaten, die Zurücknahme der entwendeten Kirchengüter, die Erhaltung des jüngern Clerus durch die Praelaten, die thunlichste Abhilfe der traurigen Lage, in der sich das Kirchenwesen in Siebenbürgen und Ober-Ungarn befand, den Unterhalt des in Rom zur Beschleunigung der kirchlichen Angelegenheiten zu bestellenden Agenten, den rechtswidrigen gleichzeitigen Besitz mehrer Pfründen, die Verschwendung der Kirchengüter, endlich die Rechte, Güter und Privilegien der Bischöfe, Domcapitel und Pfründen¹⁰⁾.

Auch des ärmeren Clerus gedachte in seinem Wolwollen der freigebige Oberhirt, indem er im Jahre 1629 zur Unterstützung der mit Armuth kämpfenden Pfarrer der Archi-Dioecese dreissig tausend Gulden bei der Stadt Hamburg auf Zinsen niederlegte¹¹⁾.

Um den alten Kirchensatzungen, zunächst aber den Verordnungen des Trienter Conciliums nachzukommen, berief Pázmány auf den 4. October des Jahres 1629 nach Tyrnau eine Dioecesan-Synode, dergleichen in Ungarn, trotz der gewissenhaftesten Wachsamkeit der Oberhirten, fast ununterbrochener Kriegswirren wegen schon seit einem Menschenalter nicht gehalten werden konnten. Das Trachten Pázmány's gieng nun dahin, die Anordnungen des Trienter Kirchenrathes, besonders über Sittenreform durchzusetzen. Um dies zu bewerkstelligen, fasste er auf dieser Synode mit der einhelligen Zustimmung der versammelten Väter zeitgemässe Beschlüsse, die in vier Capitel zerfallen, von denen das erste von der Ausspendung der heil. Sacramente, das

1) Car. Carafa. Comment. de Germ. S. 213—223.

2) Kazy. Hist. Regni Hung. L. III. S. 223. Ferdinand's Diplom hierüber siehe ebendasselbst S. 249—251.

3) Ebendasselbst. Das Zeugniß, welches hierüber der Palatin auf Pázmány's Nachsuchen ausstellte, siehe bei Kazy L. III. S. 251—252. und bei Miller. Epistolae T. I. S. 98—100.

4) Den Stiftungsbrief siehe bei Podhradzky S. 55—56.

5) Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. T. XXXI. S. 326—330.

6) Archi-Episcopi Strigonienses. S. 135. Podhradzky. Pázmány P. Élete. S. 53—55.

7) Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. S. XXXI. T. 306—307.

8) Ebendasselbst.

9) Péterffy. S. Concilia T. II. S. 223.

10) Ebendasselbst. T. II. S. 228—232.

11) Ebendasselbst. S. 223. Podhradzky. Pázmány P. Élete. S. 58—61.

zweite von der Annahme und Resignation der Pfründen, das dritte von den zu reformierenden Verhältnissen, das vierte von der Kirchen-Visitation handelt. Nachdem die folgende Diöcesan-Synode, die zu untersuchen babe, ob die Beschlüsse gegenwärtiger Versammlung ins Leben getreten, auf den 4. October des künftigen Jahres bestimmt worden, ward die Synode am dritten Tage feierlich beschlossen ¹⁾. — Durch die drei Abhandlungen, welche den Synodal-Acten beigefügt sind, und von Pázmány's gründlichen historischen und publicistischen Kenntnissen und rechtschaffenen Bemühungen zeigen, entriss der für die ungarische Kirche eifrig besorgte Oberhirt manche Denkwürdigkeit derselben der Vergessenheit. Die Gegenstände derselben sind: der Stand des Graner Kirchenspengels und der geistlichen Orden, die einst in Ungarn blühten, so wie die Rechte des Graner Erzbischofes ²⁾. Zu Ende der ersten Abhandlung sagt Pázmány, es wundere ihn nicht sehr, dass die Ketzereien und die daraus entsprungene Sittenverderbtheit so rasch überhand genommen, da ausser dem Mangel an Universitäten und andern bedeutendern öffentlichen Lehranstalten, den eigentlichen Pflanzschulen gelehrter Seelsorger, der Sprengel eines jeden Bischofs von so grossem Umfange gewesen, dass es Einem, wenn auch noch so ausgezeichneten und aller sonstartigen Sorgen enthobenen Manne kaum möglich gewesen sei, das Seelenheil so vieler Gläubigen zu überwachen. Auch drückt er seinen längst gehegten Wunsch aus, die allzugrossen Bisthümer in mehrere zu theilen, was schon Philipp II. in den Belgischen Provinzen mit Beistimmung des heil. Vaters gethan. Dann geht er aufs Graner Erzbisthum über, und zeigt die Art und Weise, wie im selben noch vier neue Bisthümer errichtet werden könnten. Diesen seinen sehnlichsten Wunsch trug er auch dem Papste, Urban VIII. vor, als er im Jahre 1632 als Gesandter Ferdinand's II. in Rom verweilte ³⁾. Dies aufrichtige Streben stellt Pázmány's Character ins klarste Licht und dient zur schlagenden Widerlegung jener, die in Parteigeist versunken, dem kräftigen Wirken dieses grossen Oberhirten, namentlich seiner unerschrockenen Vertheidigung der kirchlichen, zunächst seiner erzbischöflichen und Primatial-Rechte eigennützige Beweggründe unterlegen. Jeder Unbefangene wird gewiss das günstigste Urtheil über einen Mann fällen, der seine bisherigen Rechte aufzugeben und seine Einkünfte zu beschränken bereit war, sobald es galt, das Frommen der Kirche zu befördern und das Seelenheil der Gläubigen zu sichern.

Um die vielseitigen Verdienste Pázmány's einigermassen zu belohnen, hielt Ferdinand II. in Rom um die Cardinalswürde für ihn an, die er auch den 9. November des Jahres 1629 vom Papste Urban VIII. erlangte ⁴⁾.

Das Beispiel des grossen Oberhirten ermunterte auch andere Bischöfe zu gleichem Thun. So stellte Stephan Sennyei, Bischof von Vesprim, Alles zurück, was seit den Zeiten des unglücklichen Ludwig II. die Wuth der Osmanen und die Gewaltthätigkeiten der Anhänger Bocskai's und Bethlen's der Kirche zu Vesprim entrissen. Er erneuerte das seit mehr als hundert Jahren untergangene Domcapitel, arbeitete Statuten aus, deren Beobachtung jeder neu ernannte Domherr beschwören musste, löste die Güter des Capitels vom königlichen Fiscus ein und versah die Cathedrale mit vielen und sehr schönen Kirchen-Ornamenten ⁵⁾.

Zu dieser Zeit geriethen die zwei grössten Stützen des Catholicismus, der Palatin Niklas Eszterházy und der Cardinal Pázmány zur grössten Freude der Akatholiken über den Vorrang des Primas und Palatins in Streit. Beide vertheidigten ihre Meinung gründlich; aber sie fühlten zu wol den Nachtheil, der aus ihrer Uneinigkeit der Sache, für die sie beide kämpften, erwachsen müsste, als dass sie nicht geeilt hätten, die Streitfrage zu lösen; denn beiden Männern lag das Wol der kath. Religion so sehr am Herzen, dass es unentschieden blieb, welcher von ihnen mehre verirrte Söhne in den mütterlichen Schooss der Kirche zurückgeführt ⁶⁾.

Da Pázmány sah, welch erspriessliche Früchte die, im nächst verflossenen Jahre, durch ihn gehaltene Synode hervorgebracht, berief er auf den 14. April 1630 eine National-Synode, um das ganze Land dieser Früchte theilhaft zu machen. Auf dieser wurde unter andern beschlossen, das bisher gebrauchte Graner Brevier und Messbuch gegen das römische auszutauschen, unter der Bedingung jedoch, dass vom heil. Vater die Beibehaltung der an den Festen der heil. Landespatrone üblichen gottesdienstlichen Ordnung bestätigt würde. Den Praelaten wurden wiederholt die Verordnungen des Trienter Concils in Betreff der Abwesenheit von ihren Sprengeln eingeschärft, und die Verordnung der letzten Provincial-Synode, nach welcher die von ihren Praelaten, wegen des grossen Mangels an Priestern, zur Pfarrverwaltung gesandten Domherren ihre Einkünfte beibehielten, erneuert. Ferner wählte die Synode zwei Praelaten zur Verfassung einer Richtschnur, welche bei der Prüfung der zur Seelsorge bestimmten Priester zu beobachten wäre. Bezüglich der Errichtung eines gemeinschaftlichen Seminariums wurde die Art und Weise bestimmt, wie dazu der Nachlass der Praelaten am

¹⁾ Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 232—265.

²⁾ Ebendasselbst. S. 265—296.

³⁾ Al. L. B. Mednyászky. Petri Pázmány Sac. Rom. Eccl. Cardinalis et Archi-Episcopi Strigomiensis Legatio Romana. Pestini. 1830. S. 109. — Was der eifrige Oberhirt vorgeschlagen, trat unter Maria Theresia 1776 ins Leben.

⁴⁾ Purp. Pann. S. 257. Die Bullen Urban's VIII. siehe bei Podhradezky. Pázmány P. Élete. S. 61—64.

⁵⁾ Joannes Róka. Vitae Vesprimiensium Praesulum. Posonii. 1779. S. 415—416. Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 302—304.

⁶⁾ Kazy. Hist. Regni Hung. L. IV. S. 257—260. Katona. Hist. Reg. Hung. T. XXXI. S. 401—408.

zweckmässigsten verwendet werden könne, auch wurden die Praelaten zu diesem Zwecke zur freiwilligen Beisteuer aufgefodert; Pázmány trug seinerseits dazu ein Haus in Tyrnau an, das er ganz neu aufzubauen versprach. Den Clerikern ward untersagt, sich zur Schlichtung der Zwiste, die unter ihnen des Zehnten wegen entstehen dürften, an ein weltliches Gericht zu wenden; jenen aber, die ihre Pfründe von weltlichen Patronen erlangt hätten, zur Pflicht gemacht, ihre Bestätigung bei dem Ordinariate nachzusuchen. Den Dioecesan-Bischöfen wurde eingeschärft, von ihrem Rechte Gebrauch zu machen, und keinem Ordens-Geistlichen ohne ihre Einwilligung die Scelsorge zu erlauben, noch auch zu gestatten, dass die aus den benachbarten deutschen und polnischen Provinzen eingewanderten Mönche in ihren Sprengeln Almosen sammeln oder irgend ein kirchliches Amt bekleiden, ohne früher hierzu von ihnen schriftlich die Erlaubniss erhalten zu haben. Ausserdem wurden noch manche Streitigkeiten beigelegt, für die Aufbewahrung der kirchlichen Freiheits- und Stiftungsbriefe gesorgt, die Dioecesan-Bischöfe zur Befolgung des Gesetzes der Trienter Kirchenversammlung rücksichtlich der jährlich zu haltenden Dioecesan-Synoden ermahnt, endlich die Statuten der im Jahre 1611 gehaltenen Provincial-Synode über Sitten-Reformation vorgelesen, dieselben neuerdings bestätigt und ihre genaue Befolgung Allen nachdrücklich eingeschärft. Am 16. April folgte der feierliche Schluss dieser Synode ¹⁾.

In einer noch am 4. October desselben Jahres berufenen abermaligen Dioecesan-Synode wurde der Termin der jährlich zu haltenden Synode auf den ersten Sonntag nach der Octave des Frohnleichnamfestes festgesetzt, die Statuten der letzten Dioecesan-Synode theils erläutert und den Umständen nach erweitert, theils den Betreffenden bloss neuerdings eingeschärft, daher dieselbe auch schon am andern Tage beschlossen wurde ²⁾.

Um das durch Niklas Oláh in Tyrnau gegründete Seminarium des heil. Königs Stephan in eine gemeinschaftliche grosse Erziehungsanstalt für den ungarischen jüngern Clerus umzuwandeln, räumte Pázmány 1631 das in der National-Synode des verflossenen Jahres von ihm zu diesem Zwecke zugesagte, bereits vom Grund aus neu aufgebaute geräumige Haus dem Institute ein, und vermehrte dessen Einkünfte so bedeutend, dass er als der eigentliche Gründer dieses Seminariums betrachtet werden kann. Namentlich bewog er Ferdinand II. demselben die Propstei von den warmen Ofner Quellen, (Praepositura de Superioribus Aquis calidis Budensibus, gewöhnlich Praepositura Felhéviziensis genannt,) sammt allen dazu gehörigen, wo immer liegenden Gütern zu verleihen. Er selbst schenkte demselben noch den Zehnten des Marktes Liszka (das Eigenthum des Zipser Propstes und Domcapitels) und der zu demselben gehörigen Dörfer, den er einer besondern Genehmigung des apostolischen Stuhles zufolge um fünftausend sechshundert ungarische Gulden aus den Händen weltlicher Herren loskaufte. Auch sorgte er für den Unterhalt eines Gesang- und Musikmeisters, damit den Clerikern Gelegenheit gegeben werde, sich den kirchlichen Gesang gehörig eigen zu machen ³⁾.

Noch in demselben Jahre weihte er das in Neuhäusel, bereits im Jahre 1626 von ihm erbaute Kloster sammt Kirche ein und übergab es den Söhnen des heil. Franciscus, die das Evangelium selbst unter dem drückenden osmanischen Joche im ganzen Lande mit apostolischer Aufopferung gepredigt ⁴⁾. Hierdurch errichtete er eine neue Mauer gegen die Widersacher der Kirche.

Um dieselbe Zeit verwendete er vierzehntausend Gulden zur Erneuerung und Verzierung der Tyrnauer zeitweiligen Cathedral-Kirche zum heil. Nicolaus.

Für den 8. März des Jahres 1632 schrieb Pázmány abermals eine Provinzial-Synode nach Tyrnau aus. In dem Berufungsschreiben gibt er dem Clerus zu wissen, dass seine Heiligkeit die gottesdienstliche Ordnung an den Festtagen der heil. Landespatrone gebilligt, überdies die Verehrung des heil. Königs Stephan der ganzen Christenheit anbefohlen und dem römischen Brevier angeschlossen habe. Aber am 8. Feber sah sich Pázmány genöthigt, die ausgeschriebene Synode zu widerrufen ⁵⁾, da er sich als ausserordentlicher Gesandter Ferdinand's II. nach Rom begeben musste, um den heiligen Vater zu bewegen, er möge Kraft seines hohen Ansehens unter den katholischen Fürsten einen Vertheidigungsbund stiften, Ludwig XIII, König von Frankreich, von der mit Gustav Adolph, König von Schweden, geknüpften Allianz ⁶⁾ zurückziehen, und das Interesse des Katholicismus durch kräftige Unterstützung des österreichischen Aarars verfechten ⁷⁾.

¹⁾ Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 297—312.

²⁾ Ebendasselbst. S. 313—318.

³⁾ Purp. Pann. S. 266. Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 223. Podhradczky. Pázmány. P. Élete. S. 66—70.

⁴⁾ Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 223—224. Den Stiftungsbrief siehe bei Podhradczky S. 65—66.

⁵⁾ Ebendasselbst. S. 224. Seine Berufungs- und Widerrufungsbriefe. s. S. 319—321.

⁶⁾ Diese wurde am 13. Jänner 1631 zu Berwald geknüpft. Über diese Confoederation siehe Mednyászky (P. Pázmány Legatio Rom.) S. 142—145.

⁷⁾ Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 224. Hier steht wol Ludovicus XII.; aber dieser Fehler ist dem Setzer zuzuschreiben, da Péterffy ohne Zweifel wusste, dass Ludwig der VIII. von 1498—1515. regierte.

Obleich Pázmány sein Alter, die rauhe Winterzeit und langwierige Reise, ja sogar die Besorgniss vorgeschützt hatte, dass seine Bemühung sammt den Auslagen vergebens sein dürften, so war dennoch Ferdinand, der nach Gott seine einzige Hoffnung auf Pázmány setzte, von seinem Vorhaben nicht abzubringen. Da die Staatskasse durch die Kriegskosten erschöpft war, bat er zugleich den Cardinal, die Reiseunkosten aus Eigenem zu bestreiten, er wolle ihm oder seinem Neffen dieselben in der Zukunft erstatten.

So blieb Pázmány nichts übrig, als den Wunsch des besten Fürsten zu erfüllen. Nachdem er also die in seiner Abwesenheit zu beobachtenden Anordnungen getroffen ¹⁾ und zum Beginn des Gottesdienstes nach dem römischen Ritus das nächste Osterfest bestimmt hatte ²⁾, begab er sich am 14. Feber auf den Weg und kam den 28. März in Rom an. Der Papst empfing ihn aufs freundlichste und ertheilte ihm am 1. April die Cardinals-Insig-nien mit dem Titel S. Hieronymi Illyricorum; hielt es jedoch anfangs für ungeziemend, dass ein Cardinal sich von weltlichen Fürsten als Legat gebrauchen lasse. Doch Pázmány's hinreissende Beredsamkeit und seine mit Weisheit angebrachten triftigen Gründe besiegten bald die Einwendungen des heil. Vaters. Wie unermüdlich er die Sache des Kaisers in Rom verfocht, obwol seine Gesandtschaft nicht den Erfolg hatte, den der Kaiser gehofft, davon geben die vom Freiherrn Alois Mednyánszky ³⁾ äusserst sorgfältig gesammelten Berichte Pázmány's ein rühmliches Zeug-niss. Nachdem er dem heiligen Vater noch manche Vorschläge zum Besten der ungarischen Kirche vorgelegt und unter Andern die apostolische Visitation des Eremiten-Ordens des heil. Paulus ausgewirkt, verliess er Ende Mai oder Anfangs Juni die ewige Stadt ⁴⁾. Den in Wien Angekommenen empfing Ferdinand II. mit grossen Freudenbezeugungen und vernachlässigte in keiner wichtigeren Angelegenheit seinen erprobten Rath einzuholen. Um ihm die Reiseunkosten zu ersetzen und ihn von seiner fernern Huld zu überzeugen, ertheilte er ihm die Vollmacht ein Jahr lang Münzen mit seinem Bildnisse und seinen Insig-nien prägen zu lassen ⁵⁾.

Heimgekehrt liess sich Pázmány sofort sein oberhirtliches Amt wieder von ganzer Seele angelegen sein. Am 14. August erliess er an seine Suffragan-Bischöfe ein Schreiben, in dem er ihnen die Einführung des römischen Ritus zur Pflicht macht, und berief für den 23. April 1633 eine National-Synode um das durch die Unterlassung der vorjährigen Versäumte einzubringen. Diese Synode, die in den Acten bald eine Provincial-Synode genannt wird, dauerte drei Tage. Der Inhalt der Synodal-Acten ist kurz folgender: 1. Wird den Bischöfen die genaue Beobachtung der alten Kirchensatzungen und der Disciplinar-Verordnungen des Concils zu Trident über die jährlich zu haltenden Dioecesan-Synoden zur strengsten Pflicht gemacht. 2. Selbst jenen Bischöfen wird diese Pflicht ans Herz gelegt, deren Sprengel sich in den Händen der Ungläubigen befinden. 3. In der ersten dieser vorgeschriebenen Synoden, oder noch vor derselben, sind die Statuten der Provincial- und National-Synoden zu verkünden. 4. Den Archidiaconen, deren manche sich in der Kirchen-Visitation eine sträfliche Lauheit zu Schulden kommen liessen, wird die jährlich zu unternehmende Visitation unter Androhung des Verlustes ihrer Pfründen zur Pflicht gemacht. 5. Wird den Visitatoren auferlegt, darauf zu sehen, dass jene, die sie besuchen, auf keine Art belästigt werden, und ihnen eingeschärft, die Pfarrkinder zu ermahnen, nichts von dem Eigenthume der Kirchen auf profane Zwecke zu verwenden. 6. Da die traurige Lage der ungarischen Kirche zunächst aus dem Mangel an Priestern zu erklären ist, verkündet die Synode vom Neuen den Beschluss des Tridentinischen Concils von der Errichtung der Seminarien und trägt den Praelaten auf, ihre Hauptsorge der Gründung derselben zuzuwenden. 7. Wird die gewissenhafte Beobachtung des fünften Decretes der zu Tyrnau im Jahre 1630 gehaltenen Provincial-Synode, bezüglich des Mobilien-Nachlasses der Praelaten anbefohlen und den Verletzern der zwischen Seiner Majestät und dem Clerus hierüber geschlossenen Concordate, im Sinne derselben, kirchliche sowol als Civil-Strafen angedroht. 8. Wird die Oberaufsicht über die aus dem Nachlasse der Praelaten gewonnenen und zum Besten der Seminarien zu verwendenden Gelder den aus der hohen Geistlichkeit gewählten Directoren übertragen. Um aber jedem Missbrauche vorzubeugen, fügt die Synode zur Eidesformel der Domherren folgende Worte hinzu: *Juro item, quod concordatum Cleri Ungarici cum sacra Regia Maiestate, diplomate Regis nostri piissimi Ferdinandi secundi, Anni 1625. contentum conservabo, et pro meo posse observari curabo.* 9. Wird den Bischöfen die Einführung des römischen Ritus, so wie des Chorgebetes auferlegt. 10. Um die Übertretung des Kirchengebotes vom Messhören zu verhindern, wird den Oberhirten befohlen, Sorge zu tragen, dass nirgends an Sonn- oder Feiertagen Wochenmarkt oder Gericht gehalten werde. 11. Wird die Verschenkung und Verpfändung der Kirchengüter, so wie die Verleihung solcher Privilegien, wodurch die Einkünfte derselben geschmälert werden, untersagt. 12.

¹⁾ Mednyánszky. P. Pázmány Legatio Rom. S. 20.

²⁾ Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 321.

³⁾ Freiherr Mednyánszky beschreibt in dem wiederholt angeführten Werke die ganze Gesandtschaft aus den besten Quellen.

⁴⁾ Mednyánszky. Petri Pázmány Legatio Rom. S. 132.

⁵⁾ Purp. Pann. S. 259. Archi-Episcopi Strigonienses S. 125.

Die Bücher und kirchlichen Ornate der ohne Testament gestorbenen Pfarrer fallen der Kirche zu. Die Pfarrer werden aber ermahnt, dergleichen auch, falls sie testieren, den Pfarreien zu hinterlassen. 13. Wird bei seiner Majestät durch den Hofkanzler auszuwirken sein, dass künftighin nur solche zu Titular-Bischöfen ernannt werden, die ihren Sitz in irgend einem ungarischen Domcapitel haben, da die ausser dem Reiche Wohnenden der ungarischen Kirche weder durch ihre Theilnahme an Synoden und Reichstagen, noch durch die Ausspendung der Priesterweihe und Firmung, oder durch andere bischöfliche Functionen irgend einen Dienst leisten können. 14. Wird die genaue Beobachtung der Statuten anbefohlen, die auf den zu Tyrnau in den nächst verflossenen Jahren gehaltenen Synoden gebracht worden. 15. Werden jene Pfründner, welche die Bestätigung ihrer Ernennung bei dem Ordinariate nachzusuchen unterliessen, ihrer Pfründen verlustig erklärt. 16. Gleiches gelte bezüglich der Domherren so wie der Pfarrer, die ihre Pfründen ohne bischöfliche Erlaubniss, bloss willkürlich umtauschen; den Bischöfen aber wird untersagt, irgend jemand in ihre Dioecese aufzunehmen, von dessen Entlassung und unbescholtenem Lebenswandel sie sich nicht überzeugt hätten. 17. Damit in der Prüfung und Investitur der Pfarrer, so wie in dem von ihnen abzulegenden Eide Gleichförmigkeit herrsche, verordnet die Synode den Acten die Investitur- und Eides-Formel sammt einer kurzen Prüfung der Einzuweihenden anzuschliessen ¹⁾).

Welch' eine grosse Menge mächtiger Familien in den Schooss der Mutterkirche zurückzuführen Pázmány bereits gelungen war, bewies unter andern auffällig der Reichstag, der sich am 30. November 1634 zu Ödenburg versammelte. Denn die Zahl der nichtkatholischen Stände war schon so sehr vermindert, dass sie nicht mehr im Stande waren, den katholischen gegenüber die von ihnen neuerlich angeregte Frage bezüglich der Religionsfreiheiten zur Besprechung zu bringen ²⁾).

Zu den grössten Verdiensten Pázmány's muss noch die Gründung der Universität von Tyrnau gezählt werden. Am 12. Mai des Jahres 1635 fertigte er in Pressburg den Stiftungsbrief aus, kraft dessen er dieser hohen Schule hundert tausend Gulden zueignet und die Leitung derselben den Jesuiten anvertraut ³⁾. Am 18. October erfolgte hierauf die goldene Bulle Ferdinand's II., wodurch Seine Majestät die Stiftung der erzbischöflichen Universität bestätigt und selbe mit allen Rechten und Privilegien anderer Universitäten beschenkt ⁴⁾. Schon am 30. November desselben Jahres wurde sie in Gegenwart der Blüte Ungarns mit der grössten Feierlichkeit eröffnet ⁵⁾. Die hohe Schule bereicherte er auch mit einer bedeutenden Bibliothek, und wollte selbst einen Theil der Corvinischen Bücher dafür ankaufen, wesshalb er den Türken zu Ofen dreissig tausend Gulden für die dort noch vorhandenen Werke, jedoch vergeblich anbot. Während des späteren Krieges und nach der Einnahme der Hauptstadt wurde der Rest derselben in verschiedene Länder zerstreut, zum Theil auch vernichtet ⁶⁾.

Ausser den bisher angeführten milden Stiftungen, der unbedeutenderen gar nicht zu gedenken, erwähne ich bloss kurz noch der durch ihn gegründeten Nonnenklöster der Clarisserinnen in Pressburg und Tyrnau, eines Klosters der Franciscaner ebendasselbst, des Szatmärer Jesuiten-Collegiums, der durch ihn nach Homonna zurückgeführten, und in Raab und Leutschau kräftig unterstützten Väter derselben Gesellschaft ⁷⁾. Rastlos war seine Thätigkeit nur dem Wole der Religion und des Staates gewidmet, und seine Wirksamkeit konnte nur der Tod enden, der ihn in Pressburg am 19. März 1637 zu einem besseren Leben einführte. Sein Leichnam wurde in der St. Martinskirche am Fusse des durch ihn im Jahre 1632 errichteten marmornen Grabmals des heil. Almosenpflegers Johann bestattet, dessen Gebeine er im erwähnten Jahre in einen silbernen Sarg hatte schliessen lassen. Nach seinem ausdrücklichen Willen setzte ihm sein Neffe Niklas Pázmány diese kurze Grabschrift: *Petrus Pázmányus Cardinalis*. Sein Andenken, so wie das zweier anderer Erzbischöfe, die treu in Pázmány's Fusstapfen traten, verewigte Paul Eszterházy durch ein glänzenderes Grabmal mit folgender Inschrift: *Tribus Magnis Hungariae Columnis. Petro Pazmano S. R. E. Cardinali, Et Archi-Episcopo Strigoniensi: Georgio Lippai Etiam Archi-Episcopo Strigoniensi: Georgio Szecseni Itidem Archi-Episcopo Strigoniensi, Patriae Patribus: Quorum Veneranda Ossa Hac Requiescunt in Fossa. Posuit Hunc Lapidem Gratitudinis Ergo, Illustris S. R. I. Princeps Paulus Estoras, Regni Hungariae Palatinus Anno Domini M.DCC.X.* ⁸⁾.

Pázmány kann in jeder Hinsicht als das Muster eines treuen thätigen Berufslebens gelten; wo er nicht

¹⁾ Péterffy. S. Concilia. T. II. S. 332—333.

²⁾ Die ausführliche Darstellung dieses Reichstages siehe bei Katona. Hist. Crit. Reg. Hung. T. XXXI. S. 603—733.

³⁾ Miller. P. Pázmány Epistolae T. II. S. 178—183

⁴⁾ Podhardeczky. Pázmány P. Élete. S. 75—80.

⁵⁾ Purp. Pann. S. 261—263. — Sie blieb in Tyrnau bis zum Jahre 1777, wurde dann nach Ofen und nach sieben Jahren nach Pest versetzt.

⁶⁾ Ebendasselbst.

⁷⁾ Mich. Bombardi, Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae. 1751. S. 324. 338. und 577.

⁸⁾ Purp. Pann. S. 267—268.

handelnd eingreifen konnte, da schrieb er zur Belehrung theils in ungarischer, theils in lateinischer Sprache die gediegensten Werke, deren grosse Zahl bei einem so bewegten Leben Staunen erregt ¹⁾. Er ist der Schöpfer der neueren ungarischen Prosa und wird mit vollem Rechte von Vielen der ungarische Cicero, von Andern der ungarische Bossuet genannt. Von der Kanzel, auf Synoden und Reichstagen, und im Privatungang wirkte er segensvoll und überwältigend durch die Überlegenheit seines Geistes und die ihm eigene ausserordentliche Beredsamkeit.

Wie alle grossen Männer, so wurde auch Pázmány von der Mit- und Nachwelt vielfach verkannt. Gewöhnliche Geister, welche die hohen christlichen Wahrheiten nicht fassen, welche nicht begreifen, wie man für dieselben Alles einsetzen kann und den Gegnern keinen Zoll breit weichen darf, ohne ein Verräther der Wahrheit zu werden, diese klagen ihn des Starrsinns an, der Ruhmsucht und der Intoleranz; sie übersehen, dass in der Zeit eines gewaltigen Streites grosse, entschiedene Charactere nöthig sind, und einen solchen muss jeder Unbefangene Pázmány nennen. Selbst Feinde liessen ihm in dieser Hinsicht Gerechtigkeit widerfahren, indem unter andern Johann Kemény, Bethlens vertrauter Rathgeber, unter den Ungarn zu jener Zeit nur drei Männer als wahrhaft gross anerkannt: seinen Fürsten Gabriel Bethlen, und dessen beide Gegner, den Palatin Niklas Eszterházy und den Cardinal Peter Pázmány ²⁾.

Johann Trautwein.

¹⁾ Podhradczky führt S. 88—92. deren achtundzwanzig an. Unter diesen sind jedoch manche äusserst schätzbare Schriften Pázmány's nicht aufgezählt, deren mehre ältere Schriftsteller ausdrücklich gedenken.

²⁾ Johann Kemény's Selbstbiographie bei Romy K. G. Monumenta Hungarica. Másod. Köt. Pesten. 1816. S. 143.

De utilitate linguae graecae et modo, quo in ea colenda progrediendum.

Quo crebriore eo tristiore experientia compertum est opinionem, qua praesens gymnasiolorum conditio a quotidianae vitae ratione quam maxime abludat, immo sicut mors vitae, ita illa huic e diametro opponatur, etiam inter viros, qui cultiori hominum classi in patria nostra accenseri amant, longe lateque pervulgatam esse. Cui quidem sententiae ut veritatis, quae ad persuadendum apta sit, pondus accedat, Senecae, viri excellentis ingenii at doctrinae, auctoritate usi „Non scholae, inquit, sed vitae discendum esse“ itaque vel penitus excluso, vel certe ad pauciores horas reducto classicarum linguarum studio in earum locum disciplinas, quarum maior in vita cognita est utilitas, suffici oportere. Parentes querulis saepe extollunt verbis salebrosam esse quae filiis percurrenda sit in gymnasiis aream, et modum, quo in tanta discendarum linguarum et ceterarum disciplinarum varietate excellant, longe difficillimum. Neque unam tantum sed duas peregrinas linguas filios discere debere, neque peregrinas modo, sed iam pridem exstinctas atque cum nationibus, quarum propriae erant, ex orbe terrarum deletas atque consepultas. Nam sicubi terrarum vel gentium locus exsisteret, ubi homines graeca vel latina lingua uterentur, mitteremus, inquit, illuc proles nostras, ut usum harum linguarum combiberent, et cum combibissent, eadem varia scientiarum argumenta in gymnasiis tradi solita ediscerent. Nunc cum tali occasione careamus, filiis nostris cum principiis harum linguarum in scholis nimium operose et paene absque omni fructu colluctandum est, et cui bono? Ut non inconcinne querimonia Lucani, qua bellorum civilium calamitatem deplorabat:

Heu quantum terrae potuit pelagique parari
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae

huc accomodari posse videatur, quasi dicamus: quantum rerum ad vitam quotidianam necessariarum, quantum sapientiae parari potuisset illo studio laboreque, quae necessario ad linguarum harum intelligentiam convertenda fuerunt. Id genus sententiae in teneriores adolescentium mentes delapsae cum irreparabili eorum damno altiores figunt radices, quam quibus evellendis iterata optimorum magistrorum verba sufficiant. Iuvabit itaque, quantum loci et temporis opportunitas patitur, quaequam in medium proferre, quibus et praesentem scholarum, quibus gymnasio nomen est, faciem fini civitatis maxime consentaneam exhibeamus, et utilitatem, quae e studio classicarum linguarum in primis e graecae perceptione ad excolendos patriae iuvenes hocque modo in universam rem publicam promanat, vindicemus.

Errore non vacare opinionem illam, qua gymnasia a societate humana et vita publica quasi avulsa eique e diametro opposita sint, inde patet, quod gymnasia alumnos suos e luce vitae et hominum celebritate accipiant, eosque rite efformatos eidem societati et vitae publicae reddant, finis itaque gymnasiolorum esse debeat creditorum sibi alumnorum animos et ingenia ita effingere, ut olim ad rei publicae seu sacrae seu profanae ministeria admoti utriusque et auxilio et ornamento esse possint. Et sane quibus artibus et modis civitas praecipue conservatur, uti pietate, iustitia, fortitudine, prudentia, eorum semina iis potissimum litteris ut involucris sunt contenta, quibus adolescentium animi in gymnasiis imbuuntur. Haec non eo sensu intelligi volumus, ut contendamus nisi his studiorum generibus institutum civem patriae utilem esse neminem posse; sed firmiter asserimus, nisi his litteris exculti sint ii, qui velut in puppi sedentes quondam rei publicae clavum tenturi sint, multis eos numeris partibus suis procul dubio defuturos, reique publicae negotia in transversum actum iri. Quomodo enim aliquis iustum et aequum discernere, dissidentes inter se componere, quantum cuique parti tribuendum sit videre, praeterita memoria recolere, futura providere, quid in omnibus optimum sit intelligere, de instituenda vita, de conformandis moribus, de omni genere officiorum, de virtutibus et vitiis disserere poterit, nisi haec omnia ex elegantioribus litteris, ex benefico hoc quo vita generis humani abunde irrigatur fonte, sibi haurienda esse existimet? Non negamus nos scientias, quas vocant technicas, artes, opificia, mechanicam, musicam, picturam, statuariam ad explendas plerasque vitae quotidianae necessitates perutiles, hocque modo ad integritatem societatis humanae velut vincula necessaria esse; neque tamen civitas ulla per illos, qui his artibus operam navant, regi se permitteret, neque illos ut magnos et sapientes viros admiratur. Immo nescio quo arcano naturae nisu

id fieri contingat, saepe magis opera quam artifices et effectores eorum admiramur. Unde scite et pereleganter Plutarchus: Siquis, inquit, honeste et liberaliter educatus adolescens aut tabulam aut signum egregii operis inspiciat, mirabitur ille quidem et commendabit operis elegantiam, nunquam tamen illius pictoris aut statuarii, cuius id opus esse dicitur, similem esse se optabit. At siquam Demosthenis orationem, aut aliquem Platonis dialogum legat, multoque magis si Cimonis, Miltiadis, Themistoclis res gestas audiat, non tantum admirabitur laetum operum pulchritudinem, sed omnibus votis optabit se eorum, qui illa scripserunt, gesseruntve quam simillimum esse.

Sed haec omnia, aiunt, ex historia, legibus, consuetudinibus, artibus et scientiis nobis coaevarum nationum minus operose et feliciore cum applicatione disci posse, quam a populis, qui tot abhinc saeculis a luce vitae ad umbram mortis decesserunt, et ut ipsi ita omnia paene eorum monumenta solo aequata sunt, ut vix operae pretium sit intermortuam eorum memoriam renovare. Eo tamen non obstante, praecipuum inter disciplinas gymnasii locum tradendis his linguis tribui, ceteraque disciplinarum genera paene sic proponi, ut eorum ad singulares vitae casus applicatio et usus, in quem convertenda essent, vix prae oculis habeatur. Sed mortem vitae oppositam esse nemo est, qui ambigat: itaque vinculum quoque, quod inter gymnasia et vitam intercedere deberet, per praesentem gymnasiarum conditionem interruptum esse quis inficias ire praesumat? Haec quidem prima ut aiunt fronte speciem quandam veritatis praeseferre videntur; sed aliter se rem habere consideranti clarissime patet. Nam corruerunt quidem omnia priscae illius antiquitatis templa, eversaerque sunt veterum societates civiles; sed genius ipse seu spiritus illorum temporum, qui artibus et scientiis, quae ab illis ad nos descenderunt, inest, et characteres ethici, quos omnium retro saeculorum series delere aut labefactare nequit, non evanuerunt. Morti praeda cessit, quod in iis mortale erat; sed illud, quod praeterlapsa tempora in praegrandi magnitudine oculis sistit, nequit esse fortunae ludibrium; fata in hoc nihil iuris exercere poterant, nec possunt. In amoenissimas has vernantis Chloridis plagas, quibus fertilia antiquitatis ingenia perpetuas veris delicias circumfundunt, introducit gymnasium suos alumnos. Nam ut grandis aetate sacerdos in urbe Aegypti Sais dicta ad Solonem inquit: ὦ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνες αἰεὶ παῖδες ἔστε, γέρων δὲ Ἕλληνα οὐκ ἔστιν. Νέοι ἔστε τὰς ψυχὰς πάντες, οὐδεμίαν γὰρ ἐν αὐταῖς ἔχετε δι' ἀρχαίαν ἀκοήν παλαιὰν δόξαν, οὐδὲ μάθημα χρόνῳ πολὺν οὐδέν. Vid. Timaeum Plat. i. e. O Solon, Solon! vos Graeci semper iuvenes estis, nec quisquam Graecus senex. Percontante Solone cur istud diceret, sacerdos respondit: Quia iuvenes semper vobis est animus, in quo nulla est ex vetustatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. Nihil est hic a quo velut vetustis pulveribus obsito animus abhorreat, nihil quod eundem dura necessitate et arctioribus vitae semitis intercludat; sed omnia pulchra et magnifica, omnia floribus et fructibus amoena, meraque perpetuo triumphantis scientiae monumenta oculis sistuntur. Hic adolescentis animus, qui mundo huic corporeo familiaritate et quotidiana consuetudine quasi vinculis quibusdam alligatur, ab eodem abstractus et ad sublimiorum idearum regionem evectus adducitur ad vivam et vigoris plenam Dei, mundi et virtutum contemplationem, qua velut benefico solis iubare ad praeclara facinora incensus laetissimis floribus et fructibus efflorescat. Patet itaque ex illis vetustatis fontibus perpetuam perinde profluere vitam, atque in universa natura e nocte dies, e tenebris lux, e morte vita evolvitur, seu sicut dicimus: mors unius est vita alterius.

Vitam videlicet philosophi in universum in motu consistere aiunt, et ubicunque de vita sermo est, ibidem motus quidam et actio quieti et silentio opposita sit esse necesse. Nihilominus non omnem motum vitam esse, sed id genus tantum, qui principium motus in semet ipso habeat. Unde quidquid ad sui motum principio a se diverso opus habet, vita caret. Iam si de maiore vel minore pretio, quo vita metienda sit, quaeratur, non aliud responderi potest, quam pretium vitae pendere a bonitate et excellentia principii, ex quo illa velut fonte effluat. Nam planta quoque vita gaudet, quia perinde atque animantia et homines ex se ipsa evolvitur; sed quam diverso prorsus modo se in plantis et animalibus vita manifestat! et in homine quam admirabili operum commendatione originem sui divinam declarat! Nos hic solum vitam humanam, quantum ad rem nostram confert, in considerationem sumemus. Et quis est, qui de huius principio, de animo sempiterno, qui, ut ipsis Ciceronis verbis utar, fragile hoc corpus movet, dubitare queat? Nihil isto in rebus humanis divinius esse summa semper consensione sapientissimi homines iudicarunt. Admirabilis quaedam est ac plane divina eius praestantia, neque in omnibus, quae sub sole sunt, animo humano superius quidquam potest reperiri. Et quid est, quod talem tantamque eius prae ceteris animantibus excellentiam efficiat? Non aliud, quam principium seu vis cogitandi, id est ratio, qua genus humanum omnibus animantibus praecellit eisque dominatur, licet aliis multis proprietatibus a plerisque earum superetur. Porro quae rei cuiuspiam propria virtus est, eadem etiam illius perfectio appellatur: quare quae animi humani virtus eadem etiam illius perfectio dicenda; sed animi humani virtus est videre, cernere, intelligere, causas et eorum, quae ex ipsis consequuntur, seriem et connexionem intueri, ex causis effectus ex effectibus causas, ex antecedentibus consequentia et vicissim inferre. Ubi haec perfectio deest, vel in minore quam oporteat gradu adest, ibi populus in statu barbariei positus fere animale tantum vitam degit. Ubi autem mens ad eum cuius consequendae par est perfectionis gradum est eluctata, ad divinum paradigma sui ad cuius

similitudinem est efformata, quam proxime accedit. In cogitando itaque solum mens humana divinae similis est. Et quemadmodum mens divina vi effectrice praedita est, qua mundum hunc et omnia, quae eo continentur, e nihilo ad eum in quo eum contemplamur statum eduxit: sic mens hominis, vi cogitandi sibi a rerum omnium opifice Deo ingenita profert et producit opera artis, quae alios ad cogitandum minus expeditos in summam admirationem rapiant. Ubi operatio haec mentis maiorem attingerit perfectionem iam in prima rerum principia, originem mundi et corporum coelestium, causas imbrum, ventorum aliaque eius generis inquirat. Immo etiam actiones humanas secundum certas regulas discernit, dirigit; quae de vita instituenda et conformandis moribus deliberari et decerni possint, stabilit; officiorum genera in ordinem redigit; apprehendit denique ipsum omnium auctorem Deum, apprehendit mentes alias ab omni concretionem mortali liberatas ceteraque eiusmodi, quae multis magnisque obscuritatibus involuta et in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita atque retrusa haerent. Denique quidquid inde a principio generis humani ad nostra usque tempora ab hominibus, profundiore cogitandi vi praeditis atque usu rerum peritioribus, ad nostra usque tempora scite aut feliciter excogitatum et ad usus vitae quotidianae prospero successu applicatum est, ab edaci temporum dente et iniuria saeculorum vindicatum in ordinem certis legibus alligatum, quod systema vocamus, redigit atque posteris, pretiosissimi instar pignoris, vel hereditatem multiplici fenore auctam tradit, a seris nepotibus adauctis rursus censibus ad ulteriora saecula transmittendam. Et istud est vi rationis humanae motrici seu effectrici in sensu eminente proprium et proximum opus, videlicet scientia stricte sumpta. Iste est ille thesaurus toti generi humani communis, omni auri fodina potior, iste est fons ille perennis, ex quo omnes retro homines aquam vitae non interruptae effectricem hauriunt, ex illis perpetuo virentibus campis flores suavissimos colligunt, ex quibus qui odores afflantur, eorum nunquam est interitura suavitas. O quot quantaque sunt hominum classes, quot singula earum membra, quae e gazophylacio hoc omnibus communi, quin id sentiant, maximorum honorum participes redduntur, quae nisi ab hominibus doctis et eruditis sollicita cura in unum collecta atque ordinata interitui erepta fuissent, certe discerpta atque dissipata nunquam satis deplorando totius generis humani damno in Oceanum Lethes effluxissent. Iam vel earum rerum inventio, quibus necessitates nostrae physicae teguntur, uli quae ad victum et amictum referuntur, seu quibus commoditates, decus et iucunditates vitae promoventur, non casui cuidam caeco, ut nonnulli opinantur, sed causas et effectus rerum profundius meditantem et secretiora quaeque rerum principia plenius pervadenti intelligentiae humanae est tribuenda. Non inconcinne itaque antiqui inventionem artium et scientiarum non crasso Cyclopium robori sed sagacitati Hephaesti seu Vulcani, neque ludicris famularum ministerio Athenae destinatarum tentaminibus, sed ipsi sapientiae Deae Minervae attribuerunt. Quodsi igitur vel ista, ad quotidianos vitae usus pertinentia, nonnisi menti assiduo litterarum studio excultae originem suam debent; quanto magis ea, quae ad regendas gubernandasque civitates et ad communem omnium felicitatem adlinent, nonnisi ex cultae et bene perpolitae mentis humanae penu depromenda videbuntur?

Verum quamvis mens hominis fecundissima sit artium et scientiarum mater; tamen ut fructus hos ferat, singulari eaque assidua diligentia percolenda est. Ut ager si non colatur non solum sterilis manet, verum etiam multa silvestria producit: ita mens pulcherrimorum quorumque fructuum ferax, nisi artibus et scientiis exerceatur, tristis quaedam manet vastitas spinis, tribulis et sentibus horrens. Et ut ferrum, si eo non utaris, rubigo exedit: sic animi vigor, nisi negotiis tractandis exerceatur, naturali quodam torpore et inertia rigescit. Ne id eveniat omnibus ab hinc retro saeculis per providos boni communis patres plantata sunt ubique artium et scientiarum seminaria, in quibus ingenia adolescentium utilissimis quibusque praeceptionibus enutrita, velut bene subactus ager, ubere olim messe credita sibi semina reddant, et in maturos fructus adolescant. Id genus seminaria merito dixerimus gymnasia, quibus ab hac virium animi exercitatione, quam Graeci *γυμνασιον* (subaudi *τέχνην*) vocant non inconsulto nomen hoc inditum est. Facultatem videlicet et vires cogitandi a natura nanciscimur, sed consepultae illae sunt affectione corporea, ut diversis ad eas excitandas instrumentis opus sit. Has itaque evolvere et excitare cuiusvis disciplinae et institutionis propositum est: id certe quodammodo iam in ipsis ita dictis elementaribus scholis intenditur; sed ut illa meta attingatur, ut animi quasi corporeis vinculis expediti libere, rite tamen et legibus Logicae convenienter operatione cogitandi defungi queant, id nonnisi per ea disciplinarum genera, quae gymnasiis propria sunt, eaque methodo, qua illa tractari iubentur, obtineri posse lubens affirmaverim. Inter illa studiorum argumenta censenda sunt scientiae mathematicae et philologicae. Detrahe in primis philologiam gymnasiis, iam ea caractere sibi proprio denudasti, iam inestimabili bono, aptissimo ad acuendum ingenium humanum instrumento despoliasti, verbo omnes eisdem nervos elisisti. Exuetur mens humana cultura formali, deficiet eam alacritas et promptitudo universalis principia efformandi, ideas abstrahendi, abstractas ad casus singulares applicandi. O longam malorum nunquam satis reparandorum seriem! Non defuerunt quidem tempora, quibus infausti rerum novatores etiam eam quam tenemus gymnasiorum formam immutatam vellent, quique Homero, Virgilio, Pindaro, Horatio, Platone, Xenophonte, Demosthene, Cicerone et aliis valere iussis scientias, quae commercium et industriam provehant, in gymnasium inducerent. Laudibus tunc celebrata sunt instituta polytechnica, mechanica, technologica, physica, scientiarumque naturalium longe maior prae philologicis et formalibus utilitas demonstrata; denique novae linguae Italica, Gal-

lica, Anglica, Hispanica exercitatae. Quae rerum conditio, quum aliquo tempore nonnullorum iudicio probaretur, simulque cum irreparabili antiquarum linguarum damno urgeretur, finem gymnasiolorum adeo in transversum egit, ut nisi venturos illinc maxime poenitendos fructus degustare voluissent, a suscepta instituti huius ratione recedendum fuerit. Huc pertinent ea quae Muretus, quum repetiturus esset libros Aristotelis de moribus, refert. A qua optione ita dissentio, ut avocandis a graecae et latinae linguae studio adolescentibus ipsa fundamenta: disciplinarum convelli atque labefactari putem; neque ullam pestem praesentiorum aut ullum certius exitum omnibus ingenuis artibus adferri posse arbitrer, quam si linguae illae, quae quasi sacraria quaedam earum sunt, negligentur. Vol. II. Orat. XX.

Sed quum finem supremum culturae, ad quam animus humanus contendere debeat, varii varium praestiterint, vias quoque, quibus ad eum perveniatur, diversi diversas inierunt. Finis ille alius esse non potest, quam naturae consentanea atque inter se concinna evolutio omnium et singularum animi facultatum ad maximum, quem pertingere possint, perfectionis gradum evehenda. Hinc nisus ille insuperabilis ab ipsa natura nobis ingenuus, quo per scientias tam formales quam materiales ad cognitionem veri, boni et pulchri perducamur. Nam altiori cupiam quam praesenti vitae nos destinatos esse ipsa parte nostri meliore vehementius impellente gravius commonemur: ideo facultates animi, memoriam, intelligentiam, voluntatem, quantum in nobis est, excolamus studiosissime. Cum tamen mundi huius physici cives simus, etiam huic perfectius cognoscendo demus operam, ut eo ad finem nostrum supremum recte uti, atque per sollers eius studium ad maiorem nostri ipsorum cognitionem pervenire possimus.

Ars autem excolendarum facultatum animi eo in primis principio nititur, ut ad consequendam quae intenditur culturam idonea eligantur adminicula: quo in genere procul dubio ea maxime idonea censenda sunt, quae omnes et singulas animi dotes quam potentissime excitent, et erudiant quam diligentissime. Inter haec adminicula linguas ita praecipuum sibi vindicare locum asserimus: ut cetera studiorum argumenta ad obtinendum eundem finem utilia esse non negemus. Lingua certe illa mortalium dos est, quae velut in altum sublaturum vitae interioris signum primum oculis se se subiicit, ideoque prima et praecipua promovendae culturae humanae administra merito habetur, quidquid contra illam inexorabiles grammatices oses loquantur. Nam infans, dum edendis adhuc vocibus articulatis impar est, per rudes et indigestos sonos sensa sua manifestat, mox eadem teneriori et adhuc balbutienti linguae alligat, dum denique roboratis nervis et articulis, evolutoque sensu interiore, omnibus suis cogitationibus et desideriis congruo verborum apparatu exprimendis aptior reddatur. Per linguam ergo nanciscitur sensus noster interior vitam; viresque ingenii, quae corporeis vinculis quasi depressae et semisopitae iacebant, ad labores suos perficiendos excitantur.

Linguarum igitur studium teneris juvenum annis apprime convenit, quod quidem si ad eum, qui par est, perfectionis gradum evehatur, rutilum est adolescentium gymnasia frequentantium decus et ornamentum. In hoc studiorum genere velut palaestra exercentur vires animi, hic impellitur mens ad cogitandum, hic adducitur animus ad sui ipsius cognitionem. Quidquid in his adolescens legit, discit, in aliam linguam convertit, aut interpretatur, id omne iteratis vicibus animo eius ingeminare videtur utilissimum illud oraculi Delphici ad vitam instituentem praeceptum: *Γνώθι σεαυτόν*, i. e. Nosce te ipsum, quod quanti momenti sit, quis non videt?

Neque ullum subversatur dubium, quin inter linguas ea, quam cum lacte materno imbibimus, in evolvendis acuendisque animi viribus primas teneat. Huic enim sunt intimi sensus nostri radices insitae, huic sunt commissa multiplicium cogitationum germina, ex hoc tamquam perenni fonte scaturiunt novae atque novae ideae, emergitque vis illa nobis innata atque ingenua, quae efficit, ut verum vitae et virtutis pretium agnoscentes nosmet ipsos vitamque nostram in debito honore habeamus. Sed quamvis lingua vernacula ad evolvendas ingenii vires adeo utilis, immo summo opere sit necessaria: sola tamen intendendis, ut par est, excolendisque animi facultatibus minime sufficit. Causa rei in ipsa eiusdem natura fundatur. Cum enim primis adolescentiae annis animus vix e germine evolutus sopitis ceteris facultatibus sola fere memoria polleat, qua innata sibi facilitate fidelitateque et vocabula et ideas rerum percipit: suapte consequitur, ut juvenis usum linguae vernaculae ex auditu, sine impendio virium, paene instar machinae sibi proprium reddat; quod ipsum efficit, ut ludi litterarii finem dynamicum excolendarum ingenii virium per solam vernaculam consequi haud possint, sed ad eum consequendum linguis peregrinis opus habeant. Non immerito igitur in negotio educationis linguas peregrinas regionibus extraneis similes dixerim. Quemadmodum enim illum, qui per ignotas terras peregrinari volet, omni ex parte cautum atque tabula geographica aliisque ad ineundum iter necessariis rite instructum esse oportet, ne in avia et devia exeret: sic in peregrinis linguis cum fructu atque utilitate versaturo sollicitus providendum, ne stabilitas grammaticae regulas ceu certos fines terminosque praetergrediatur, quam quidem cautionem si studiosus litterarum sibi propriam reddiderit, felix ei profecto totius gymnasii cursus procul dubio sperandus est, quem prospere emensus compos fit culturae illius, quam gymnasium diligentibus suis alumnis in praemium bene navatae operae impertitur, quae, quia cognitionibus nostris formam indit, singulari nomine cultura formalis appellatur. Quare ut e Ioann. Gottfr. Herder viri praeclarissimi et doctissimi mente loquar: Non congeries discendarum rerum, sed per has evolvenda cogitandi vis meta est omnium nostrorum studiorum.

Ex elementis litterarum, quae rudibus annis, dum nulla vivendi curarum parte tangeremur, didicimus, pullulant pulcherrimae nostrae cognitiones, maximaque in omnem venturam vitam utilitas. Si cultrum, prosequitur ille, ad secandum exacuisti, numquid scindere, ubi opus fuerit, renuet? Ita se res cum subacto et bene perpolito ingenio habet: acue tantum et perface illud ubi et quando potes, subinde utere illo quando et ubi voles. Da operam ut e ludo litterario non tamquam informis stipes, sed ut efficta ad omnem nitorem, vel dolata certe statua egrediare. Quod ad ulteriorem elegantiam tibi desiderandum relinquetur, id usus et quotidiana experientia, sapientissima omnium artium magistra, largietur. Nihil itaque insanius dici aut cogitari potest, quam si conspecto in alicuius adolescentis manibus Aesopi, Phaedri, Corneli Nepotis, Xenophontis vel Anacreontis libello, quaeratur: cui bono, cui usui? turpissimum enim est ignorare libros hos illi esse usui, ut ex iis adolescens cogitare, loqui et scribere seu ingenio, lingua et calamo uti discat; ut iis vis ipsius cogilandi excolatur, iudicium acuatur, sensus perficiatur, ipseque reddatur attentus se in sinu suo cor, quod nobilissimorum sensuum sedes esse queat. possidere. Subinde pace mea obliviscatur ille sententiae, fabulae, historiologiae vel carminis, quod didicit, id nihil ei nocuenti inferet; ille operae pretium fecit, id quod debebat (videlicet cogitare) edidicit, labor illius fructu haud caret.

Cum inter peregrinas linguas duae hae graeca et latina maxime iis dotibus gaudeant, propter quas inter potentissima excolendi ingenii adminicula numerentur: iam pluribus quam trecentis abhinc annis inter viros scientia illustres, iudicio graves, bonique iuventulis studiosissimos mira quodam animum consensione convenit linguis his in gymnasiis singularem praerogativam tribuendam esse. Ideoque quoad litteris honos suus crit, graeci et latini scriptores in scholis legentur. Quamdiu sensus veri, pulchri et boni in animis hominum non occalluerit, neque amor erga classicam litteraturam unquam tepescet. Duabus enim his linguis universae nostrae cognitiones, artes, instituta tam ecclesiastica, quam politica velut basi innituntur. In his velut in speculo videre est quid aequum, quid iniquum; quid utile, quid honestum; quae pulchritudo virtutis, quae sapientiae praestantia. Porro illa tam profunda rerum omnium cognitio, tam multiplex auctorum in scribendo varietas; — iam festivitatis et leporis, iam succi et nervorum plena; nunc tersa, facilis, non affectata, maximamque spirans suavitatem; nunc iterum exquisitissimis sententiis gravibusque verbis ornata atque ad gravitatem plane oratoriam composita oratio; porro longinquitas temporis, qua illi a nobis distant, diversitas morum, consuetudinum, iurium, characteres illorum temporum et sexcenta alia, eiusmodi sunt illecebrae, quae totos adolescentium animos ita capiant, ut suavitate doctrinae paulatim deliniti in iis, quasi placidissima statione conquiescant; quid rectum, honestum, magnificum, utile sit combibant; atque sensim ad virtutem ipsam se totos sapientiamque conformant. Assiduus quippe illorum studiorum labor mirum quantum ad impetus juveniles compescendos valet. Ideo etiam poetae quum omnes Deos praeter Minervam et studiorum praesides musas Veneris et Cupidinis imperio subiecerunt, nihil aliud indicarunt, quam tantam capere animum ex studiis litterarum oblectationem, ut nullis blandientium voluptatum illecebris irretiri queat.

Quantam autem utilitatem ad poliendum ingenium, ad ornandam et amplificandam liberalem eruditionem cuicumque, qui ultra plebem sapere cupiat, penitus linguae graecae studium adferat; quantis illa prae romana praerogativis gaudeat, quamque necessaria sit ad libros sacros Novi Foederis plene et solide non minus, quam ad iura et antiquitates romanas omnemque historiam tam civilem quam litterariam, sed in primis ecclesiasticam rite intelligendam, non est quod nullis contendam, cum id a tot iam eruditissimis viris magna et paene incredibili ingenii et eloquentiae ubertate et argumentorum copia in clarissima luce collocatum sit atque evictum. Nemo certe, si eius penitus sit ignarus, vel ipsos romanos scriptores et linguam latinam perite, docte, ut e legibus philologicis illa noscenda est, intelliget. Graeci enim latinorum auctorum magistri exstiterunt, neque ab his suis discipulis, quantumlibet eos imitari conarentur, in ulla doctrina, quae ad eruditionem artesque pertineret, superari potuerunt. Graeca enim natio communi omnium eruditorum consensione et in rebus inveniendis acutissima et in iis appellandis longe fuit disertissima. Quoties ipse Cicero, quum verba auctorum graecorum ad litteram adfert, confitetur haec lingua latina ita expedite, et, ut ita dixerim, rotunde explicari non posse. Alii etiam permulti docti atque in lingua latina satis versati viri sermoni suo latino graecum immiscere non detrectarunt eo, quod latine in affectatam quandam illorum iucunditatem pari gravitate coniunctam se assequi posse diffident. Ut non immerito de ea asserendum putem, quod praeclare Tullius de amicitia ait, quod nempe siquis eam e scholis tolleret, solem e caelo sustulisse videretur. Nec est quod hac in re praegrandis cuiusdam hyperboles arguamus, quum id et universalis populorum et specialis patriae nostrae historia aperte loquatur. Iam apud Romanos studium linguae graecae in scholis alacriter urgebatur; illamque etiam elegantiores matronae loquebantur. Cicero et Atticus perfecte eam callebant, M. Porc. Cato studuit illi, quum annis gravis esset, pluresque romani Caesares uti Augustus, Nero, Adrianus, Alexander Severus ab ea perdiscenda non abhorruerunt; neque recentiores quidam principes uti Carolus Magnus, Laurentius de Medicis, Ioannes Galeazzo, Fridericus Magnus, Ludovicus rex Bavariae longo ab iis intervallo remanserunt. Saeculis, quibus eius studium in ludis litterariis intermissum est, tristis ignoratio, superstitio, atque barbaries populos Europae occupavit. Revirescente illa utilitas eius ad omnes populos latissime dima-

navit, eademque lingua quae apud Romanos aetatem Horatii, Virgillique produxit: in Italia Franciscum Petrarca, et Ioannem Boccaccio animavit, in Gallia opera Wilhelmi Budaei, in Germania studio sagacissimi Reuchlini et doctissimi Erasmi novum prorsus scientiarum regnum in lucem vitae protulit. In patria nostra cum in systemate litterario, quod sub gloriosissimo Mariae Theresiae regimine 1777 editum est, inter obiecta litteraria censeretur, atque a patribus Societatis Iesu in scholis diligentissime tractaretur, eam in ceteras disciplinas ipsumque linguae latinae studium exeruit vim, ut ex illius aetatis scholis quasi ex equo troiano prodierint viri tam in sacra quam profana republica omni doctrinarum genere conspicui, qui vastae rerum cognitioni eam sermonis latini elegantiam adiunxerunt, ut ad Ciceronem ipsum, Caesarem, Livium, Cornelium Nepotem ceterosque romanae linguae scriptores castigatissimos munditia stili et nitore visi fuerint proxime accessisse. At quum in ratione educationis publicae, quae anno 1804 lucem conspexit, praepostera aetatis nostrae sapientia aut nescio quo dicam fato e tradendarum in scholis scientiarum numero eliminaretur, hac nostra tempestate, in tanta ceterarum artium gloria scientiarumque incremento, litterae latinae in dies magis atque magis collabi atque in interitum vergere coeperunt, ut difficillimum sit reperire, qui nostris hisce diebus latinae linguae castitatem atque elegantiam sibi tribuere audeat. Squallet illa nunc, luget statum pristinum, totque barbarismi, soloeicismi, hungarismi, germanismi, slavismi sauciata vulneribus omnem paene pristinum decorem exiit. Licet nunc sperare reducibus ex Hellade musis graecis etiam latias comites adfuturas, foreque ut sicut in Italia post instauratas litteras Aldus Pius, Manutius, Iacobus Sannazarius, Laurentius Valla, Iulius Scaliger, Marc. Ant. Muretus, Angelus Politianus, Ianus Parrhasius, Philippus Beroaldus, Romulus Amasaeus, Paulus Iovius Paulinus a S. Iosepho aliique latino sermone perpolitum limatique fuerit: ita in patria nostra restituto linguae graecae principatu, detersoque latinae linguae squallore non desiderentur: Pray, Palma, Katona, Bajtay, Horányi, Pallya, Kmeth, Hanulik, Bolla, Péczely, Spányik, Jalloics et ceteri, qui editis tersissima latinitate operibus adeo nitore stili inclauerunt, ut nisi eos terra hungara genuisset, grataque natio nomina eorum fastis suis inseruisset, iure optimo illa in annalibus quaereret Romanorum.

Iam quod linguae graecae prae latina et quibusvis aliis praerogativam attinet, eam quidem citra omnem dubitationem affirmaverim. Quanta illus in declinationibus substantivorum et comparisonibus adiectivorum simplicitas et quam admiranda in coniugationibus verborum varietas! cum tamen ad eam verbi auxiliaris ope vix egeat, sed per syllabas vel litteras formativas species tam multiplici varietate distinctas efficiat. Est enim harum formativarum lingua graeca longe ditissima, cum eas numero quingentas septuaginta novem possideat, quarum latina centum viginthi et unam, germanica septendecim numerat. Non obstante immani hac formarum ubertate, verborum tamen graecorum per modos, tempora, personas et numeros inflectendorum mira est facilitas, quibus suffixa personarum, characteristicum temporum et modorum, augmentum syllabicum vel temporale et reduplicatio ceu promissimae famulae inserviunt: ut addita vel demta unica littera mirabilis immutatio sensus cieatur. Quae omnia licet et per se et per mutuas quae inter ea intercedunt connexiones longe sint distinctissima: simplicissimam tamen praeseferunt speciem, ut uno obtutu conspici et intelligi possint. Quanta porro linguae in concinna vocalium cum consonantibus et harum inter se connexionem vel permutationem venustas! quanta in vocibus ab eadem radice derivandis et componendis libertas et facilitas, quae facit, ut quamvis voces radicales respectu copiae verborum perpaucae deprehendantur, spectata tamen copia ita se habeat lingua graeca ad latinam, sicut tria ad novem. Porro tam ingeniosa et ex ipsa rerum natura desumpta nominum notatio. Sic *ἄνθρωπος* significat hominem i. e. eum, de quo significationem vocis describendo ait Ovidius:

Pronaque cum spectent animalia cetera terram:
Os homini sublime dedit, coelumque tueri
Iussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Sic *ἀετός*, aquila ab *ἄημι*, flare, quod motu praegrandum alarum aere in motum acto ventum excitet; *αἴλουρος*; felis, ab *αἰόλος* et *οὐρά*, quasi animal cum cauda in modum serpentis flexili; *ὄρευς* apud Hom. Hes. Herod. *ὄρευς*, mulus i. e. animal montanum, cuius in regionibus montanis magnus est usus; *ἑλευθερος*, liber, ab *ἑλευθ* vel *ἔλυθ*, qui ire et redire, quo velit, possit; *βοηθῆω*, auxiliior, a *βοή*, clamor, et *θῆω* curro, qui ad opem implorantis vocem accurrit, quo simul indicabant auxiliium, ubi eo opus est, promte ferendum esse, secundum illud proverbium:

Bis dat, qui cito dat, nil dat, qui munera tardat.

Et sexcenta alia, quibus enumerandis nec locus nec tempus sufficeret. Hic satis est innuere vix esse in lingua graeca vocabulum vacuum, sed pleraque eius esse proprietatis, ut si vocis etymon spectemus, ipsam rem illa esse notatam penitus cognoscamus. — Tum in structura et collocatione totius orationis pariter atque coniunctione compositioneque vocabulorum, usuque particularum singularem habet vim, venustatem et suavitatem, quas virtutes sensu saepe tantummodo percipiendas nulla interpretatio plene adsequi aut reddere potest. Splendor praeterea et festivitas ingenii, acumen iudicii, ubertas et suavitas orationis, copia rerum ac verborum rotunda periodorum structura, gratissimus in poetis rythmus, in oratoribus plenus orationis numerus summi

humani ingenii virtutes e plurimorum graecorum scriptis mirifice elucet. Quibus in rebus coeli temperie, forma civitatum, peregrinationibus, munerum, quibus plerique functi sunt, dignitate, libera et frequentiore cum aliis nationibus consuetudine, aliisque multis adminiculis singulariter adiuti fuere. Ut adeo suavitas et gratia, vis et maiestas, nitor et elegantia, facilitas et libertas, praecisio et claritas, harmonia verborum et cogitationum, stricta inter materiam et formam connexio dotes sint orationis, quas ita amico foedere iunctas in ulla alia lingua praeter graecam frustra quaesieris. Cogitanti itaque causasque investiganti, quomodo scriptores graeci tantam nomini suo gloriam consciverint, facile apparet: felices illos a natura fuisse, quorum ingenio ipsa coeli terraeque benigna indoles favere videbatur. Ipsa nempe natura non solum ingenii venustatem iis dederat, quam etiam Horatius in arte poëtica praeclare his verbis celebrat:

Graius ingenium, Graius dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avaria

sed paravit eis etiam huius venustatis suavissima alimenta, materiamque praebuit longe copiosissimam. Celebrissimus Winkelmann, in opere de imitatione graecorum, saepius beatam praedicat graecorum artificum sortem, quibus natura eam corporum humanorum speciem ante oculos posuerit, qua inspecta et oculi et animus non poterant non egregiam verae pulchritudinis imaginem concipere. Docuit enim Graeciam abundasse hominibus, quorum et vultui vis atque spiritus inesset, et statura dignitatem liberalissimam praesferret. Anne miremur igitur in mente artificum, quorum oculis tales observabantur species, ideam pulchri insedissee, ad cuius imitationem artem manumque dirigerent? Sed haec naturae benignitas ad poëtas quoque se extendit, eorumque artem similiter adjuvit. Spirant profecto vetustorum poëtarum carmina elatam vim, alacritatem admirabilem, animique fortitudinem viris dignam. Quam ponderosae in illorum carminibus sententiae! Quantum ibi sanguinis et nervorum! Qualis imaginum fulgor splendorque! Ut profecto negari non possit quibusdam terrae partibus eam esse coeli terraeque indolem, quae magis alat foveatque poëticum ingenium, eisque imagines vivaciores praebet, quam aliis in locis. Atque hoc naturae beneficio existimamus, poëtas non tantum in singulis carminum partibus, in imaginibus, similitudinibus, comparisonibusque adjuvari; sed in toto quoque argumento fingendo excogitandoque mirifice animari.

Certe Robertus Wood anglus, qui nimio Homeri studio ductus eodem sibi comite adiuncto Graeciam lustravit, et in illis locis, ubi Achilles pugnavit, Hector occisus est, Priamus flevit, praeclarissimam Iliada legit, scite ostendit, quantum troianae regionis facies, quantum Ioniae situs, cuius Homerus civis fuisse putatur, eundem in elucubratione operis adjuverit. Nihil poterat illa insularum, fluviorum, montium, vallium varietate cogitari aptius, quo Homeri carmen animaretur; ipsa natura Homero praebuit theatrum, in quo illa, quae narravit, agerentur. Quibus in omnibus Virgilium Homero inferiorem esse vir idem doctus animadvertit: longe enim hac parte Latium troianae regioni cedere. Sane qui veterum mythorum capita cognoscere velint, in considerationem sumant est necesse ubi Homerus vixerit, scripseritque: ita fiet, ut ille fabularum contextus non solum probabilior sed etiam clarior videatur; immo ut omnes partes optime inter se cohaereant. Sic ut exemplo rem illustremus: montium, vallium, aquarum silvarumque in Graecia copia et varietas reperit Oreadum, Dryadum Naiadumque choros; quem quidem viri ingeniosissimi nutum si observent interpretes poëtarum, fabularum, quae ab his traduntur, longe meliorem dabunt explicationem.

Etiam pastoritii carminis, quod in Arcadia et Sicilia primum frequentari coepisse eruditi contendunt, perfectissima paradigmata in graecis poëtis leguntur. Cum enim utraque regio laetissimis pascuis abundaret, plerique ruri degentes, qui pecudum greges paverunt, fistula dulces melos canebant, quum alii, ut simplicitatem et iucunditatem vitae ruralis et pastoritiae commendarent, imaginem illius versibus expresserunt. De iis profecto dici potest, quod Lucretius de musices inventionem cecinit:

. . . . Et Zephyri cava per calamorum sibila
Agrestes docuere cavas inflare cicutas
Inde minutatim dulces didicere querelas,
Tibia quas fundit digitis pulsata canentum
Avia per nemora ac silvas saltusque reperta
Per loca pastorum deserta atque otia dia. L. V. v. 1378.

Quis nescit Theocritum et Moschum fuisse Syracusios? Bionem natum Smyrnae, urbe amoenissima, maiorem aetatis partem egisse in Sicilia, ubi ei iucundissima naturae facies pastoritii carminis delicias inspiravit. Unde quantum regionum diversitas, terraeque et coeli indoles poëtis ad condendum carmen auxilii et incitamenti praebet luce meridiana clarius videri potest. Quamobrem licet negari non possit etiam alio sub coelo carmina nasci, et in plerisque nationibus poëtas dari, quorum carminibus sublimes sensus de contemnenda morte, vel ea pro patria oppetenda, de speruendis divitiis aliisque insident: tribuendum tamen est amoenas iucundasque regiones plures vivacioresque poëtis praebere imagines, quibus eorum opera renideant. Quo fit, ut non tantum poëta, qui naturam dipingit, picturam exhibeat amoeniorem; sed in fictione tota, in comparisonibus similitudinibusque haec venustas regnet quam latissime. Putares ipsam quam incolunt terram in eorum carminibus florere, resonare lusciniarum cantus, leni susurro defluentibus rivis secari campos, spirare inter ramos arborum

auras tepidas, virentibus ubique silvis inumbrari lucidos fontes, amnesque limpidos, in quorum ripis iidem carentes recubuerunt. — Porro fabularum quas sive aesopicas, sive mythologicas dicimus, quanta in poëtis graecis varietas, quam admirabilis in iis ingenii venustas, et quam dulci oblectationi mista purissima morum doctrina. Fabulae sane, quas nonnulli tantopere insectantur, non levia et frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt, immo vero sub iis tamquam involucris omnis elegans doctrina, omnis ingenuo homine digna cognitio, subtilisque sapientia continetur. Eratosthenes quidem Homerum ineptae loquacitatis magistrum dixit. At Plato, Aristoteles aliique sexcenti, quorum certe maior est quam Eratosthenis auctoritas, repetitis ex eodem testimoniis ad veritatem quampiam stabiliendam saepius utuntur, ut iidem eum non tantum legisse sed quasi nunquam e manibus deposuisse videantur. Ut non immerito miremur, dari quosdam, qui sapientes videri volunt, poëtas tamen adeo contemnunt, ut vix eorum scripta adspiciant. Quantopere hi errent, inde patet, quod ipse Plato, qui ob ingenii excellentiam divus appellatur, cuiusque principia morum cum sacra nostra religione maxime conveniunt, poëtas modo sapientiae patres ac duces, modo Deorum interpretes appellat. Aristoteles quoque non modo poëtarum utitur testimoniis, verum etiam Libr. I. de sapientia philosophum omnem poëtarum amatorem esse confirmat. Poëtae itaque non anilibus fabellis ducunt animos, sed sementem faciunt doctrinae, et praecepta sapientiae, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate condiunt. Delectatur illis aetas in primis tenera, quarum festivitate et iucunditate allecta sensim ipsam linguam graecam adamat. Sic quantam venustatem et quam salubrem institutionem continet praeclara illa de Iasone ceterisque Argonautis fabula, quae refert eos, cum eam insulam, quam coeli et aëris temperies perpetuis vestivit floribus, praeterveherentur, periculumque esset, ne molli Sirenum cantu, quae illam insulam incolebant, in exitium perducerentur, unicum in Orpheo praesidium habuisse, qui cum adsedisset in puppi, simulque peritis digitis pulsare cordas, atque vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare coepisset, tanta audientium animos voluptate affecit, ut iam Sirenum vocibus nemo audientium moveretur. Quid quaeso hac fabula doctissimi homines voluerunt? Florida illa insula iuventus est, eam qui praetervehuntur iuvenes multis blandientis aetatis illiciiis quasi totidem in mari scopulis expositi periclitantur, ne innocentiae morum immo ipsius vitae naufragium faciant. Huic tam praesenti periculo utilissimum certe remedium est Orphei aut cuiuscunque e veterum sapientum numero celebris Lyra seu praeceptiones, quarum suavitatem qui audiunt, voluptates, quas Cicero blandissimas dominas vocat, refugientes, stadiumque vitae feliciter emensi vellus aureum id est virtutem cum sapientia et prosperitate immortalique nominis commendatione consequantur. Quam insignis et ingeniosa de bivio Herculis fabula! Cui, quum ad eam aetatem, qua iuvenes certo vivendi generi se addicere solent, pervenisset, duae mansuetissimae dominae occurrerunt, quarum altera procax et mollis, vestibus, quae omnem luxum resplendeant, comta omnia prodigae fortunae bona sensuumque blandimenta eidem promittebat, si se ei comitem adiungeret; altera modesta et severa solaque ornata munditie arduam et salebrosam qua graviter incedebat exhibuit viam, in qua plurimis laboribus et aerumnis, sed quae ad immortalitatem ducant, coluclandum sit. Cumque nomen earum sciscitaretur, *χαίριαν* se illa, haec *ἀρετήν* dici confessa est. Haesit aliquo tempore Hercules dubius anxiusque, cuiusnam se fidei committeret? Tandem quid ceperit consilii praeclarissima facinora susceptique ab Euristheo assignati duodecim labores testantur. Qui quamvis etiam fabulosissimis sint contexti figmentis, nullum tamen relinquunt dubium, quin virtus superatis omnibus difficultatibus denique in immortalitatis portu conquiescat. — Sapientissimum etiam oraculi Delphici de cognitione nostri praeceptum maximi certe ponderis et momenti est ad vitam beatam consequendam. Quamvis enim nobis, qui vera religione imbuti sumus nihil Apollinis valere debeat auctoritas, tamen eiusmodi praeceptiones, quae ad vitam virtuti convenienter instituendam diriguntur, maximo in pretio sunt habendae. Non enim aliud sunt, quam singulares quaedam doctissimorum virorum cogitationes, quae, quia divinitus in eorum animos immissae sunt, Deo tribuebantur auctori.

Iam si quis philosophiae vel eloquentiae studio teneatur, harum profecto praeclarissimarum scientiarum non alibi quam apud Graecos puriores inveniet fontes. In pleno sui splendore hic praelucet Plato, quem vere ac merito animorum Aesculapium nominavit antiquitas. Ab eo plurima instituendae vitae praecepta tam eleganti sermone tradita sunt, ut de eo Cicero aequus certe eloquentiae aestimator dicere non dubitaverit, Iovem ipsum, si graece loqui voluisset, non alio quam Platonis sermone usurum fuisse. Hic nitet porro Aristoteles, qui ea lingua dictus est aureum orationis flumen fundere. Hunc denso agmine sequuntur: Xenophon non inelegans philosophus, cuius ore musas quasi locutas fuisse commune fert proverbium; Teophrastus, qui a divinitate eloquendi nomen hoc sortitus est. Tum Herodotus, Thucydides, Homerus, quem ut ceterarum ingeniarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dixerunt omnium aetatum eruditi. Porro Sophocles, Euripidesque, a quibus optime tradi eloquentiam ipsi eloquentiae magistri prodiderunt. De Euripide Cicero ipse dixit se singulos eius versus singula testimonia putare. Quid de Demosthene, Lysia, Isocrate, Aeschyno, Hyperide, Andocide, Isaeo dicemus? quorum alii in gravi, vehementi et ponderoso, alii in nitidissimo et suavissimo, alii in floridissimo dicendi genere tam grandia existunt paradigmata, ut illos omnis retro antiquitas quam maxime admirari debeat, et ne dicam superare sed vix imitari possit.

Ex hucusque dictis apparet, quanti sit momenti studium linguae graecae ad impertiendam ingenio humano illam culturam, quae cognitionibus nostris formam indit, seu quae communiter cultura formalis appellatur, et quantopere ab eius dignitate et utilitate abhorreat eam non nisi propterea discere velle, ut inde aliquot terminos, qui in omni scientiarum genere e lingua graeca adoptati sunt, sibi quis proprios reddat. Hoc non aliud sane significaret, quam nugas in rebus seriis consecrari. Nobilior huius linguae finis est, nobiliori illa usui destinata; sed etiam nobiliores esse oportet, qui eius capiant nobilitatem. Ex illa videlicet hauriri potest penitior antiquitatum cognitio, et nosci illa natio, cuius singulariter exultae diversissimae animi facultates spectata tam materia quam forma adeo perfecta praebent ingenii monumenta, ut ea omni retro aetati instar paradigmatum numeris omnibus absolutorum inservire possint. Vita autem publica graecorum e posteriorum scriptorum historiis, vel ex conversis in aliam linguam graecorum auctorum operibus genuine cognosci haud potest. Scilicet purius ex ipso fonte bibuntur aquae. Et quemadmodum solis radios non corpora quaecunque aspera et hispida, sed tantum politissima specula in pleno nitore reflectunt: ita character graecorum, eorum cogitandi et agendi modus, vitaeque tam privatae quam publicae ratio tantum in illa, quae graecis auctoribus propria est, eliminata cogitandi et scribendi ratione cum ingenito sibi splendore oculis sisti potest. Natio certe, quae in artibus numismaticae, plasticae, in architectura, pictura typos, quos vix imitari queamus, nobis reliquit; in poësi, historiographia, philosophia, mathesi, oratoria ad tantum perfectionis culmen pervenit, ut eam omnes omnium nationum eruditi maxime admirentur; natio inquam, quae in sentiendo adeo profunda et nobilis, in cogitando adeo clara et perspicua, in eloquendo adeo inaeffectata et naturae consentanea, in artibus inveniendis adeo felix, in perficiendis et excolendis summe ingeniosa et polita fuerat, certe maximam omnium retro saeculorum meretur attentionem, linguaque eius certe dignissima est, quam iuvenes omni studio consecrentur, utpote ex qua verae illae animi opes colligantur, quae nec incendio eripi, nec naufragio absorberi, neque furto tolli queunt.

Linguae graecae studium quocumque studiorum genere excellere volentibus perutile immo necessarium esse plures iam eruditissimi viri evicerunt. Sic Gedicke; C. Woldenberg: Or. de usu graecae linguae in omnibus facultatibus, artibus et scientiis; et C. D. Beck Epist. de philologiae cum aliis litteris coniunctione. Lipsiae 1817. Linguam hanc theologis necessariam esse nemo est, qui ambigat, non tantum ut libros sacros Novi Foederis penitus intelligere, sed etiam ut sanctos patres uti S. Ioannem Chrysostomum, Basilium Nazianzenum, Chrysologum, quos ut primae magnitudinis et fulgoris stellas ecclesia catholica veneratur, in aureo ac plane divino dicendi genere imitari possint. Neque quisquam dubitat, quin artis medicae studiosis propter copiosos ex hac depromptos terminos summopere sit necessaria. Sed quanti momenti ea sit pro illis quoque, qui rei politicae vacant, ostendit G. A. Imhof oratione de politico graeco; ostendit id etiam exemplum maximorum virorum Pitt, Fox, Canning, Zedlitz, W. Humboldt, Niebuhr, Brönstedt, Gersdorf, Uwarow, qui ita in re civili administranda excelluerunt, ut neque cognitione linguae graecae ulli secundi essent. — Sed num iurisperito quidpiam utilitatis afferat, res apud nonnullos controversa est. Interim non defuerunt viri eruditissimi qui gravissimis argumentis contenderunt, accuratam linguae graecae tractationem et intelligentiam etiam iis, qui in iure civili excellere locumque aliquem non inter circumforaneos clamatores, sed inter veros et graves et veterum simillimos iurisconsultos obtinere meditantur, necessariam esse. Ingrediendum nempe est talibus viris duce Aristotele in ipsum iustitiae templum, lustranda omnia illius adyta, et quibus ipsa Dea modis colenda sit cognoscendum. Videre licet istud in exemplis iurisperitorum romanorum, Scaevolae, Papiniani, Pauli, Modestini, qui et praeclari causarum advocati et seduli graecae linguae cultores exstiterunt. Hos secuti sunt alii praeclarissimi viri, quorum nomina hic adferre supervacaneum est, cum res ipsa id palam loquatur. Quomodo enim de accuratore et perfectiore iuris cognitione ibi vel sermo esse potest, ubi evolutio illius historica vel penitus negligitur, vel loco fontis ex impuris saepe rivulis aut canalibus hauritur? Id quoque constat Novellas in Corpore iuris potissimum graece scriptas esse, quarum in linguam latinam factas conversiones multis scatere erroribus posterioribus temporibus cognitum est. Porro non minoris ponderis sunt pro erudito iurisconsulto graece conscriptae Basilicae, tum Novellae Leonis, tanquam fontes iuris. Quantam porro vim ius atticum in ius romanum, cuius proprie basis et fundamentum est, habeat, et quantam illud cum ceteris populi illius institutionibus intelligentiam, sapientiam et humanitatem praeseferat, non est huius loci argumentorum ponderibus comprobare. Merito ergo diligens linguae graecae studium futuris iurisperitis a pluribus doctissimis viris impensissime commendatur. Inter hos est celeberrimus Drackenborch in Or. de utilitate humanarum disciplinarum: „Linguae graecae, inquit ille, qui rudes et imperiti sunt, nullum ex iurisprudentia, quae apud eruditam hanc gentem diutissime viguit, et ex eorum scriptis nosci debet, fructum haurire possunt, at contra siqui illa pectus impleverunt, eorum operam ac molestiam, quae illi ediscendae impenditur, multiplici fenore nunquam non remunerabitur. Clarissimus Huber, doctor iuris, in Orat: de litteris human. cum iurisprudentia coniungendis refert: Audeo affirmare, licet non paucos verear perculsum iri, nihil iuris studioso utilius, nihil ad proficiendi compendium efficacius, quam vel mediocre graeci sermonis usum esse habendum. Etsi enim maximi quidam iurisconsulti ingenue fassi sint se in lingua graeca non magnos fecisse progressus, studiis fortasse civilibus impeditos, dicere tamen non licet eam linguam ab homine iurisprudentiam professo sine pudore aut piaculo

ignorari posse.“ I. S. Brunquell in opusc. ad hist. et iurisprudenc. etc. pag. 1014 ait: Praeter linguam latinam etiam graecam maximum iurisprudenciae nostrae praesidium esse atque munimentum nullus dubito. I. Heumann in Apparatu iurisprudenciae lit. pag. 71. Lingua graeca hodie a iuris studiosis paullo negligentius excolitur, cum eam a rationibus suis longe remotam esse sibi persuaserint. Si vultures tantummodo forenses audias, graeca forsitan non sunt legenda, sed cordatiores aliter sentiunt. — Ut ex his satis appareat linguam graecam etiam futuro iurisconsulto non utilem tantum, sed quodammodo etiam necessariam esse.

Denique ut verbis P. Francii utar, lingua haec reliquarum non modo praestantissima, sed etiam aliarum omnium europaearum certe parens quaedam clarissima, unica ad solidam eruditionem via, artium denique et disciplinarum omnium fulcrum et fundamentum est: ubi illa viget, vigent et studia; ubi illa iacet, iacent atque exulant litterae.

* * *

Superest ut iis, qui ad hoc studiorum genus animum adiecerint, praeceuntibus hac via viris doctissimis et in hoc argumento versatissimis, ipsi quoque facem quam possumus clarissimam praeferamus. Primum igitur locum grammatica sibi vindicat, eaque duplex tradenda pueris graeca videlicet et latina. A graecis auspiciari nos mavult Quintilianus, sed ita, si his litteris perceptis non longo intervallo latinae succedant. Sententiae eius accedit vir longe doctissimus et litteris graecis excultissimus Passow, qui gravissimorum argumentorum pondere contendit graecam praec latina multis gaudere praerogativis, eo, quod latina e graeca originem trahat, et quod latini scriptores scateant vocabulis et locutionibus graecis, quae nisi intelligantur, ne latina quidem satis intelligi queant. Pleraque artium vocabula graeca sunt, quod a Graecis artes acceperint Romani, quare praesertim hellenismis usque adeo sunt referti, ut eorum eruditioribus interpretibus potissimum ad linguam graecam ut subsidium et fontem confugiendum sit. Nos opinionem illam controversam, quamvis priorum virorum clarissimorum argumentis victas demus manus, aliis decidendam relinquentes hic solum eam rationem, quae in graecae linguae studio sequenda sit, primis lineis indicaturi sumus. Itaque ante omnia grammaticae praecepta bene memoria tenenda sunt. Verum sicut praecepta huiusmodi fatemur maxime necessaria: ita volumus esse, qua fieri possit, quam paucissima, modo sint optima. Qui aliam ineunt viam ad saxa et scopulos impingunt, sicque graecae linguae studium, quod ipsis feliciter forte successisset, proxime valere iubent. Nos quidem nullo modo probare possumus eam praeceptorum agendi rationem, qua illi adolescentes in regulis remorantur; sed adhuc magis abhorremus ab ea, qua neglectis regulis illico ad lectionem accedunt. — Nempe perceptis de nominum et verborum inflexionibus regulis illico exempla adferenda, in quibus regularum usus oculis sistatur, vocabula evolvantur, ad analysin et synthesis revocentur; deinde anomaliae aliaeque exceptiones, vel casus difficiliore paulatim crebra et attenta lectione, in qua subinde occurrent, ediscuntur. Inter grammaticos antiquos primum locum meretur Theodorus Gaza, proximum Constantius Lascaris sibi vindicat. Inter recentiores Kühner, Krüger, Feldbausch, Buttman, Mathiae, Rost, Curtius, Schenkl, Capellmann et sexcentos alios non magnum est discrimen, nisi quod Kühner videatur omnium diligentissimus et modo suo practico eoque lente a facilibus ad difficiliore, sensim, et ut aiunt, sine sensu, progrediendo legibus paedagogiae et methodicae unus ante alios maneat fidelissimus.

Superatis grammaticae regulis incipiat aliquid legere, quod et facile sit et iucundum, simulque quum animum voluptate afficiat, ad formandos mores conferat. Ideoque antequam ad auctores ipsos accedatur, utilissimae sunt sic dictae Chrestomathiae, cum in his habeatur et delectus materiae nobilissimus, et recentiores id genus libri notationibus ad margines adiectis provisi sint partim grammaticis partim syntacticis; partim ad etymologiam legentem reducant, denique instructa sint lexico singulari, in quo omnia, quae legeris, diligentissime evoluta deprehendantur. Quo in genere singulariter commendari meretur Jacob, Feldbausch et Süpffe, Metzger, Halm, Schenkl, Gedicke adiuncta eidem in primis clavi philologica, quae lucem conspexit Lipsiae 1803. Inter Chrestomathias graecas hungaro idiomate explicatas attentionem meretur a Paulo Lichner Posonii 1844 edita, quae reapse gazophylacium graecarum sententiarum rerumque exquisitarum merito dicitur. Tum ea, quae a Feldbausch et Süpffe primum edita, deinde ab Alexandro Winterkorn usui discentium idiomate hungaro insigniter accomodata, notulis grammaticis et lexico optimo est instructa; tum notissima Chrestomathia Friderici Gedicke a Georgio Papp usui Hungarorum donata. Aliquot harum superatis accedi potest ad lectionem auctorum, nam lingua optime discitur ex eloquentium auctorum assidua lectione, e quibus ii primum sunt imbibendi, quorum oratio praeterquamquod est castigatissima, argumenti quoque illecebra aliqua discentibus blandiatur. Quo in genere apud Graecos excellunt fabulae aesopicae et Phocilidis carmina, quae et festivitate ingenii, et stili puritate et elegantia, simulque materia ad formandos mores peridonea se maxime commendant. Nam cum teneiores adhuc adolescentes ad linguas, quarum utilitatem necdum vident, elegantiam tanto minus intelligunt, ardore aliquo peculiari ferri nondum possint: dum has fabulas a prudenti et alacri magistro explicari audiunt, oblitii se in scholis esse, sed inter oves, capras, apros, canes, columbas, corvos, vultures, apes se versari exi-

stimantes dum id agunt, nobilissimae linguae ediscendae dant operam, quam si semel adamarint, neque serius ad eam convertendum studium refugient. — Tum legi possunt: Polyaei stratagemata, qui scriptor sub Marco Aurelio vixit, facillique et perspicuo stilo artes varias a praestantissimis imperatoribus bello adhibitae memoriae prodidit. Brevitas capitum etiam quiescendi intervallis incipientes delectat. Eadem de causa adiungi potest Aelianus, qui varias historias et historiam animalium eleganter scripsit, praesertim posterius opus, nam prius imperfectum reliquisse videtur. Hos merito sequetur Lucianus, qui atticæ dictionis puritate et ipsa argumentorum facilitate praestat; sed quia minus verecundus est, seligi ex eo debent dialogi mortuorum et Deorum, in quibus pauciora sunt talia, quae mores castos offendant; tum liber de scribenda historia. Huic adnectendus foret Aristophanes, qui attico lepore, simplici et eleganti stilo fere omnibus palmam praeripit, sed cum minus castigatis sit moribus illius saltem tres priores comoediae Plutus, Nubes et Ranae paucis versibus exceptis legi poterunt.

Sed multiplices certe nomine commendari possunt excerpta e veteribus comicis ab Hugone Grotio graece et latine edita Lutetiae Parisiorum 1626; vel si ille liber propter antiquitatem et raritatem haberi non posset, Menandri et Philemōnis fragmenta a Ioanne Clerico edita, et notulis illustrata, quibus ut ipse ait nihil elegantius, ad ethicam quod attinet, legi queat. Neque praetereunda Cebetis thebani philosophi platonici eruditae tabulae explicatio, quae una cum Epicteti enchiridio edita est Amstelodami 1770. Eius in latinum conversio Lud. Odaxio tribuitur. Quaequam, quae circa finem vertit, graece nondum reperta sunt: sed versio latina illa ex textu arabico supplevit. Haec iterum iterumque relegatur, quod argumentum utilissimum simplici et nitida simul dictione prosequatur. — Huic subiungentur Theophrasti characteres ethici cum Casauboni notis editi, unde Graecorum vitia et virtutes, consuetudines opinionesque optime discuntur. Liber etiam insignis, legi relegique dignissimus. Existunt etiam aliae eiusdem Theophrasti editiones; in specie a Ioanne Büchling 1792. Quemadmodum etiam conversio eius in linguam germanicam auctore eodem ibidem 1791 etiam cum notis. His praestantissimis ad consequendum finem instrumentis instructo auctores non oscitanter legendi sunt, sed singulari cura observandum siquod occurrat insigne verbum, siquod ingeniose et non ineleganter dictum, siquod argumentum aut inventum docte aut tortum apte, siquod adagium, siquod exemplum, siqua sententia digna, quae memoriae commendetur; isque locus erit nota quapiam insigniendus. Nolis non solum variis, verum etiam accommodatis utendum esse monet Erasmus, quo protinus quid rei sit, admoneant.

Post haec progrediendum ad libros historicos Xenophontis, quem Diogenes Laertius in eius vita L. II. §. 57 ob eius scribendi rationem suavissima simplicitate conditam Musam atticam vocat. Haec illius in scribendo dos praestantissimis totius antiquitatis viris admirationi fuit. Hic in primis commendaverimus *Κύρου παιδείαν* seu librum de institutione Cyri, qui etsi qua liber historicus non tanta valeat auctoritate, quod in eo Xenophon exemplar potius perfectissimi regentis quam veram Persarum historiam exhibere voluerit; lectione tamen dignissimus merito iuvenibus commendatur, quod nihil eo purius aut suavius reperiri possit. Etiam hic primo Chrestomathiam sic dictam Xenophonteam a Dr. I. Schnitzer 1853. editam commendare ausim. Tum Anabasin Xenophontis in usum scholarum a Constantino Matthiae aptissimis provisam instrumentis. Libros historicos Xenophontis sequi poterunt philosophici, quos incipientibus et inadsuetis solummodo argumentum reddit minus pervios. Xenophontem sequi poterit Herodotus, qui vulgo historiarum pater appellatur, in cuius operibus mira quaequam simplicitas et elegantia ionicae dialecti ita enitet, sicut atticæ in Xenophonte. De his duobus scriptoribus graecis valet id, quod Quintilianus de Cicerone latinam linguam prae oculis habens dixit: Ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit; ita etiam in graeca illi se profectum fecisse sentient, quibus Xenophon et Herodotus prae ceteris placuerint. — Est et alius scriptor atticus, mascula sane eloquentia celeberrimus Thucydides, sed cuius elocutio obscurior est, attamen lectu dignissimus. Neque istos auctores totos a praeceptoribus explicari volumus, immo quidquid in iis moribus adolescentium labem adspargere posset, id sedulo reseccandum; et in intelligendo iuvenes eousque tantum adiuvandi erunt, donec ipsi iam, ut ait Horatius, sine cortice nare possint, neque iam necesse sit velut infantibus cibum praemansum in os iuserere.

Qui hucusque pervenerint, duce in delectu scriptorum faciendo non amplius indigebunt, neque magnis difficultatibus colluctabuntur in legendo Isocrate, Demosthene, aliisque; nisi ubi vocabula forensia occurrerint, quae eruditis quoque laborem facessunt. Denique non negligendus divus Plato, cuius philosophia pulcherrimo sermone expressa innumeris omni aetate non modo inter falsorum Deorum cultores, verum etiam inter Hebraeos et Christianos habuit admiratores: cuius principia latissime per orbem sparsa inter trium religionum cultores vigerunt vigentque magna sui parte hodie, quod, nisi limites excedere nollemus, ostendere facile esset.

Restat, ut seriem legendorum poetarum graecorum tantisper oculis lustremus, quia postquam in legendis prosaicis auctoribus satis magnam facilitatem consecuti sumus, adeundi ipsi quoque sunt, atque in eorum operibus aequae indefesso pede progrediendum. Inter hos facillimi intellectu sunt, ut iam Aristophanis meminimus, poetae comici, quod eorum scribendi ratio ad prosam orationem proxime accedat. (Ita se res habet etiam in latino.) Post comicos Homerus et Hesiodus proxime consequuntur, quod et argumentum nequaquam elegerint natura sua obscurum, et structurae facilitate intelligendi laborem minime facessant. „Est certe, inquit Christ. Adolph. Klotz, Homerus ille scriptor, cuius carmina simplicem constructionis ordinem praese-

ferunt. Nihil hic, verborum si conjunctionem spectes, obscuri; nullae difficultates sive a nimium divulsis verbis sive a perplexo sermone oriuntur. Omnia placent simplicitate illa atque facilitate, quae cum suapte ad naturam proxime accedat, quidni non solum capiat pueros, sed teneat etiam iuvenque? Deinde licet Homerus habeat, cum si dialectos spectes, tum verba si consideres, a se aut inventa, aut translata ex natali loco ad alia; hae tamen difficultates valde minuuntur repetitione frequentissima eorundem vocabulorum. Modo perferat laborem ingenuus puer, et obduret in legendo uno alterove carminis utriusque libro: proderit illi hic labor, verbum recurret decies memoriae, et aliquot libris cognitis fere totam linguam homericam cognitam habebit. Atque etiam quid prohibet quominus a difficilioribus, praeunte videlicet magistro, initium faciamus? His superatis inoffenso pede progrediemur, dialectorum illa varietate percepta aliis in auctoribus legendis parum haerebimus. Immo facilius reliquorum auctorum libri intelliguntur Homero cognito. Quis enim illorum non frequenter ad auctoritatem Homeri provocat? Erat olim Homerus in omnium manibus, eiusque versus quam plurimi in proverbium abierunt. Unde nullus est sive poetarum sive philosophorum graecorum, cuius oratio non homericorum carminum lectionem redoleat. Quod si igitur puer ad fontem homericum deductus quantum poterit inde hauserit doctrinae, multo minore labore degustabit rivos inde deductos per totam Graeciam. — Inuvabit homericis studii operam liber, cui titulus: Antiquitates homericæ ab Everardo Feith Lugduni Batav. 1676, in quo describuntur homericorum temporum consuetudines ex Homero potissimum haustae. Tum: Die Realien in der Iliade und Odyssee a I. B. Friedrich Erlangen 1851. Erklärende Anmerkungen zu Homers Ilias a Ioanne Köppen post illius fata iterum ac tertio edita ab Ernesto Ruhkopf Hannoverae 1850. Denique Homeri Ilias mit erklärenden Anmerkungen von Göttl. Christ. Crusius Tom. 1. II. Tom. 2. Odys. Hannover 1854. Et ab eodem: griechisch-deutsches Wörterbuch über die Gedichte des Homeros Leipzig 1852. Ed. 4-ta.

Mirum quantum delectant animum etiam poetae bucolici graeci Moschus, Bion, Theocritus, quare hi quoque assidua opera volendi ac revolvendi. Ad eorum doricam dialectum intelligendam non parum confert Aemilii Porti lexicon doricum. Utile autem erit etiam ex grammatica praecipuas dialecti doricæ regulas nosse, ne vel minimae voculae negotium facessant. Bionis et Moschi editio est cum interpretationibus Gothae 1784.

Post poetas denique bucolicos legendi erunt tragici: Inter hos princeps est Euripides cum ceteris dotibus, tum facilitate elocutionis. Hunc eruditus notis illustravit Barnesius. Hunc sequitur Sophocles, Sophoclem Aeschylus, qui aliquanto durior et audacior et minorem possidet artem. Agmen omnium claudet Pindarus. Eruditi philologi nationis germanicae summam locant operam in auctoribus his partim interpretandis partim in suam linguam convertendis, eosque admiranda arte, insigni elegantia, eodemque quo auctoris textus scriptus est versuum genere recentissime ediderunt, eduntque in dies quam diligentissime. Quarum, quia potissimum notae sunt, saltem unam alteramve commemorare sufficiet. Cuiusmodi est e. g. Euripidis a Friderico Bothe 1837. Alia eaque recentissima et praestantissima a Francisco Fritze Berolini 1856. Aeschyli Tragoediae a Ioanne Minckvitz. 1856.

Iis, qui proprio Marte linguae graecae ediscendae dant operam, praeter illum quem hucusque in progrediendo suasi tenendum esse modum, insuper auctor sum, non esse conandum quidquam sine versionis subsidio legere. Incipientibus enim omnia, quantam res patitur, facilia sunt reddenda. Prudens hanc in rem est monitum Quintiliani: In primis cavere oportere, ne studia qui amare nondum potest, oderit, et amaritudinem semel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet. Scio contrariam esse plurimorum doctissimorum virorum huic meae opinioni sententiam, qui indigne tulerunt e regione graecorum versiones latinas addi, quibus dicebant id effici, ne unquam graeca legerentur. Sed multo minus legerentur illa sine conversionibus, quam cum illis legantur; cum certum sit plerosque talibus versionibus egere, ut graecos auctores legere possint, praesertim poetas, et inter hos tragicos. Tali enim modo fieri potest, ut successu temporis ita in litteris graecis proficiant, ut nullo prorsus versionum subsidio opus habeant. Non sunt homines fingendi quales nec sunt, nec erunt; sed eorum ingenii habenda est ratio. Inter praecipuas Homeri virtutes illam numeramus, qua ille homines suae aetatis in carmine suo tales pingit, quales fuerunt, non autem quales esse debuissent. Itaque sincere nobis quoque fatendum hac nostra aetate paucissimos esse, qui linguae graecae culturam ad illud perfectionis culmen evexissent, ut sensum scriptorum graecorum per se assequi sine subsidio possent. Multa enim in illis propter tam magnum praeteriti temporis spatium, tam diversas leges et institutiones civiles, tam remota et dissita loca, tam variam vitae, religionis et societatis civilis diversitatem reperiuntur, quae non statim primo obtutu menti pervia sunt, seg longiore meditatione, et acri disquisitione opus habent, dum intellectu planiora evadant. Nos itaque id genus versiones perutiles opinamur, dummodo quispiam iis non adeo abutatur, ut nulla primitivi textus cura tangatur. Nulla praetermittenda vox est, quae, an radix an derivatio vel compositio sit, nesciatur; nullum negligendum est verbum, cuius modus, tempus, thema ignoretur. Versio id tantum praebere debet, ut eius ope significationes vocum e lexico exquisitarum facilius memoria recolamus, themata verborum citius inveniamus et difficiliorum constructionum sensum certius eruamus, neque perpetuae dubitationi et tergiversationi exponamur. Hoc modo fiet, ut haud difficulter tum vocum significationes tum etiam inflexiones memoriae imprimamus, utque tandem versione facile careamus. — Nihilominus id genus versiones in scholis a manibus iuvenum, qui magistro duce uti possunt et debent, procul abesse cupimus.

IV.

Tanári kar.

a) Rendes tanárok a kegyes tanítórendiek közül.

Szám.	Tanár neve	Tantárgyak, melyeket előadott	Tanodai osztályok, melyekben előadásokat tartott.	Hetenkénti előadásainak óraszám.	Jegyzés.
1.	Baranyay Zsiga, szépműv. és bölcsészeti tudor.	Latin nyelv Történelem és földrajz	5. 6. 3. 4.	18.	V-dik osztály főnöke.
2.	Horváth Cyrill, szépműv. és bölcsész. tudor.	Magyar irodalom története Bölcsészeti előtan	6. 7. 8. 7. 8.	Az év I. felében 8. II. feléb. 10.	Igazgató.
3.	Kalmár Endre.	Latin nyelv Természettan Természetrájz	1. 3. 4. 1. 2.	17.	I-só osztály főnöke.
4.	Lengyel József.	Hittan Latin nyelv Magyar nyelv	1. 2. 3. 4. 3. 1.	16.	III-dik osztály főnöke.
5.	Nachtigal Jakab, szépműv. bölcsész. és istenészeti tudor.	Német nyelv Történ. és földrajz Mennyiségtan Természetrájz	5. 1. 2. 1. 2. 5. 6.	18.	—
6.	Richter Rudolf.	Latin nyelv Német nyelv	4. 1. 2. 3. 4.	18.	IV-dik osztály főnöke.
7.	Sárváry Béla.	Latin nyelv Magyar irod. tört. Magyar nyelv	7. 8. 5. 3. 4.	16.	—
8.	Schirckhuber Móríz. szépműv. és bölcsész. tudor.	Mennyiségtan Természettan	5. 6. 7. 8. 7. 8.	17.	VIII-dik osztály főnöke.
9.	Schröck Ferencz, szépműv. és bölcsész. tudor.	Történ. és földrajz Mennyiségtan	5. 6. 7. 8. 3. 4.	13.	VII-dik osztály főnöke.
10.	Szepesi Imre, szépműv. és bölcsész. tudor.	Görög nyelv	5. 6. 7. 8.	20.	VI-dik osztály főnöke.
11.	Trautwein János.	Hittan Német nyelv	5. 6. 7. 8. 6. 7. 8.	17.	—
12.	Ujváry János.	Latin nyelv Görög nyelv Magyar nyelv	2. 3. 4. 2.	19.	II-dik osztály főnöke.

b) Rendkívüli tanárok :

1. Nikolinyi Alajos, kegyes tantőrendi áldozár, a szépírás-,
2. Teffenberg Adolf, angol- és francia nyelv-
3. Thill Nándor, a műéneklésnek tanára.

V.

A pesti tanárok által 185⁵/₆-dik tanév folytán kiadott munkák.

1. HORVÁTH CYRILL: A pozitív és negatív philosophiáról. Magyar akadémiai Értesítő. 185⁵/₆
2. SÁRVÁRY BÉLA: Marc. Tul. Cicero *kiszemelt szónoklatai* jegyzetekkel és Cicero életrajzával I. II. kötet Pest 1856. —
Caius Julius Caesar művei I. kötet *Emlékiratok a galliai hadjáratról*; II. kötet *a Polgárháború*; jegyzetekkel és Caesar életrajzával; Pest 1856. —
Jellem és életrajzok: a Családi és Tanodai lapokban.
3. SCHIRKHUBFR MÓRICZ: Értekezés a villanyosságról s vele rokon erőkről. Családi lapok nov. s decemb. számaiban 1855.
4. SZEPESI IMRE: Szívemelő és derítő énekek zongorára és 4 szerepre alkalmazva az énekelni és zenézni vágyó mindkét nembeli ifjúságnak II. füzet. Pest. 1856.
Bold. szűz Mária ünnepein több hangon éneklendő Följánlatok (Offertoriumok.)
Latín Mondattan I. rész. Szókötés. Harmadik kiadás 1856.

VI.

Városi Tanbizottmány.

Pest városa 1851-ki octob. 27-kén kelt Intézményének nyomán tanbizottmányi tagokul választottak t. cz. Degen János, tudományegyetemi nyugalmazott tanár.
Eggenberger Ferdinánd, magyar tudós társasági könyvtáros.

VII.

Kivonat az 185⁴/₅ és 185⁵/₆-diki Jegyzőkönyvekből.

Tanodai osztály	185 ⁴ / ₅ tanév végén voltak	Az 185 ⁵ / ₆ -dik tanévben										
		Alsóbb osztályból fölléptek		Ismétlők		A tanév kezdetén voltak				Időközben eltávoztak	Az év második felében jöttek	A tanév végén voltak
		helybeliek	másuttan jöttek	helybeliek	másuttan jöttek	pesti születésűek	budai	vidékiek	összesen			
I.	83	56	10	5	3	39	1	34	74	5	—	69
II.	44	56	9	4	3	35	2	35	72	3	2	71
III.	63	35	12	3	6	22	2	32	56	5	2	53
IV.	53	48	7	5	8	36	3	29	68	—	1	69
V.	51	41	24	5	1	17	1	53	71	3	—	68
VI.	52	37	4	1	—	13	1	28	42	2	—	40
VII.	37	25	11	2	—	6	1	31	38	4	1	35
VIII.	51	32	5	—	2	10	1	28	39	3	—	36
Összesen	420	330	82	25	23	178	12	270	460	25	6	441

VIII.

Sorozati kivonat az 185⁵/₆-dik tanév első felében.

Tanodai osztály	Bizonyítványt kaptak				Sorozás előtt kiléptek	Sorozaton kívül vannak
	Kitüntetéseli első rendűt	Első rendűt	Második rendűt	Harmadik rendűt		
I.	12	41	17	1	3	—
II.	11	48	13	—	—	—
III.	8	31	15	—	2	—
IV.	7	45	16	—	—	—
V.	10	47	13	—	1	—
VI.	4	26	10	—	2	—
VII.	2	31	4	—	1	—
VIII.	3	30	5	—	1	—
Összesen	57	299	93	1	10	—

XI.

Érettségi vizsgálatok.

Folyamat	Vizsgálat ideje	Növendékek száma		Vizsgálat eredménye				
		bejegyeztek	megjelentek	éretteknek	nem éretteknek	Visszaútasítottak		
				ítéltettek		fél-évre	egész évre	másod ízben
I.	1855. Jul. 23. 24. 25-ig és Sept. 26. 27. 28-ig.	49	42	38	4	2	2	—
II.	1856. Febr. 26. 27. 28- és Mart. I. 2-ig	7	7	7	—	—	—	—
Összesen . . .		56	49	45	4	2	2	—

Az 18⁵/₆-dik tanévi érettségi vizsgálat két időszakban fog tartatni: 1) az írásbeli július 23. 25. 26.; 2) a szóbeli pedig sept. 24. 25. 26-dikán.

A pesti nagy Gymnasium VIII-dik osztályában volt növendékek közül érettségi vizsgálatra vállalkozott 37.

X.

Tantárgyak.

A) Kötelezett tárgyak.

Tanodai osztály	Hetenkénti előadások óraszám.										Összesen
	Hittan	Latin nyelv	Görög nyelv	Magyar nyelv	Német nyelv	Történelem és földrajz	Mennyiségtan	Bölcsészeti előtan	Természetrajz	Természettan	
I.	2	8	—	2	3	3	3	—	2	—	23
II.	2	8	—	2	3	3	3	—	2	—	23
III.	2	6	5	2	3	3	3	—	I. félévb.	II. félévb.	26
IV.	2	6	4	2	3	3	3	—	2	2	26
V.	2	6	5	2	3	3	4	—	—	3	26
VI.	2	6	5	2	3	3	3	—	2	—	26
VII.	2	I.félév.6. II. „ 5.	I.félév.5. II. „ 4.	2	3	3	3	II.félévb.	2	—	26
VIII.	2	5	5.	2	3	3	1	2	—	3	26
Összesen.	16	I.félév.50. II. „ 49.	I.félév.29. II. „ 28.	16	23	24	23	I.félév. 2. II. „ 4.	10	11	202

B) Nem kötelezett tárgyak

- a) A francia nyelvre hetenként 3,
 b) Az angol nyelvre — 2,
 c) Az egyházi énektanításra két ízben $\frac{1}{2}$,
 d) A műéneklésre hetenként 3,
 e) A szépíráásra — 2 óra fordított.
 f) A zene a hangszegyleti zenedében,
 g) A testművelés a helybeli gimnasztikában gyakoroltatott.

IX.

Előadott tantárgyak vázlat.**I. Hittan.**

- I. osztály. Hetenként 2 óra I. félév. A ker. kath. hit, remény, szeretet. A szentségek általában, különösen a penitentialitás és oltári szentség. II. félév. A többi szentség. Szentelmények és a ker. igazság. Kézi könyv: közép Katekizmus. Eger. 1851.
- II. osztály. het. 2 óra I. félév. Vallásos szokások és szertartások; az áldozat, templom, oltár, egyházi öltönyök a sz. misénél. II. félév: a szentségek kiszolgáltatása és a ker. kath. egyház jelesebb ünnepei. Kézi könyv: Vallásos szokások és szertartások. Irta Zimmermann Jakab. Pest. 1853.
- III. osztály. het. 2 óra. I. félév. A ó szövetség története a birákig és Palestina földrajza. II. félév. A biráktól a Megváltó születéséig. K. k. Bibliai történet Róder Alajostól. Pest. 1852.
- IV. osztály. h. 2 óra. I. félév. Előkészületek a Megváltó eljövételéhez. Jézus gyermekora. Előkészületek Jézus nyilvános életéhez. Nyilvános életének 1. 2. 3. éve. II. f. é. Jézus kinszenvedése előtti végnapok, kinszenvedése, halála, megdicsőítése. Apostolok cselekedetei. Palestina földrajza. K. k. Bibliai történet, Róder Alajostól, Pest. 1852.
- V. oszt. het. 2 óra. I. félév. A kereszténység előtti kinyilatkoztatás. II. félév. A keresztény kinyilatkoztatás. Jézus Krisztus egyháza. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin K. után fordította Mester István. I. Rész. Eger. 1854.
- VI. oszt. het. 2 óra. I. félév. Az Isten önmagában tekintve. Az Isten mint teremtő, föntartó, kormányzó, megváltó. II. félév. Az Isten mint megszentelő és mint bevezető s teljesítő. Kézikönyv. A katolika Religio tankönyve. Martin K. után fordította Mester István. II. Rész. Eger. 1854.
- VII. osztály het. 2 óra. I. félév. Általános k. k. erkölcsstan. II. félév. Különös k. k. erkölcsstan. Kézikönyv: Kath. ker. Erkölcsstan. Eger. 1852.

- VIII. oszt. het. 2 óra. I. félév. Jézus Krisztus egyházának történelme alapításától kezdve sz. Bonifáczig. II. félév. Sz. Bonifácztól korunkig. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin K. után fordította Mester István. I. Rész. Eger. 1854.

2. Latin nyelv.

- I. osztály. het. 8 óra. I. félév. Betűtan, előisme az igékről, fő- és melléknévek, névmások, igehatározók. II. félév. Számnevek, előjárók, nevek nemei. K. k. Elemi latin nyelvtan. Irta Szepesi Imre 1. rész, negyedik kiadás. Pest 1853. Olvasás, fordítás, elemzés, írásbeli dolgozatok.
- II. oszt. het. 8 óra. I. félév. Igék. II. félév. folyt. ugyanazon kézikönyv II. része szerint. Olv. elem. írásbeli dolgozatok.
- III. oszt. het. 6 óra. I. félév. Szóegyeztetés, szóvonzat. II. félév. 6 óra. Folytatás. Olvasás, magyarázás, szerkesztés, fordítás, elemzés. K. k. Latin mondattan I. rész Szepesi Imrétől. Pest. 1854. *Historiae antiquae Hoffmann. Vindobonae 1854.*
- IV. oszt. het. 5 óra. I. f. Latin mondattan ismétlése. II. f. szómértán, Olvasás, ford. elemzés, szerkesztés. K. k. Latin mondattan Szepesi Imrétől. Pest 1854. Latin nyelvtan IV. folyam. Sümeghi Páltól. Pest 1851. *Jul. Caes. Comment. de bello Gallico. Lips. 1848.*
- V. oszt. het. 6 óra. I. f. Titus Liv. Patav. II. III. V. könyve. II. f. folytat. Ovidiusból. *Narratio de Icaro et Daedalo: fabula de Meleagro, item de Baucide et Philemone.* Hazai gyakorlatok minden két héten, a tanodában minden héten. K. k. I. Liv. *Vindobonae. 1844. P. Ovidii carmina selecta. Vindobonae 1854.*
- VI. oszt. het. 6 óra. I. f. Iul. Caes. *de bello civ. lib. I. II. III. Ecloga Virgilii I. et V. II. f. oratio Cic. pro lege Manilia ad populum, item oratio IV in Catil. Virg. Aeneid. lib. I. et II. Szerkesztés. K. k. Iul. Caes. Comment. de bello civili. Lips. 1848. Virgilii Aeneidos Epitome Vindobonae 1853. M. I. Ciceronis orationes selectae Brunae. 1849.*
- VII. oszt. het. 5 óra I. félév M. T. Ciceronis *Orationes selectae. Védbeszéd Amer. Sextus Roscius ügyében. Virgilius Aeneid VI. könyve. II. félév. 4 óra. Cicero védbeszéde Lucius Muraena mellett, Virgilius Aeneis VII. könyve. Gyakorlatok: iskolai minden héten, hazai minden két héten. K. k. M. T. Cic. Orat. Sel. Brunae 1849. P. Virg. Maron. Aeneis Lipsiae 1851.*
- VIII. oszt. het. 5 óra I. félév. *De vita et moribus lulii Agricolae C. Corn. Tacitusból. — Horatii [Odorum] I. III. II. félév. het. 5 óra folytatott Agricola életrajza szintazon szerzőtől; Horatiusból: Carmen saeculare; 1. I. sat. IV. I. II. sat. VIII. Epist. I. I. epist. X. Gyakorlatok: iskolában hetenként egyszer, hazai dolgozmányul minden két héten egyszer, k. k. C. Cornelii Taciti opera quae supersunt; Tomus posterior historias et libros minores continens. Lipsiae 1851. L. Horatii Flacci selecta, edidit: C. I. Grysar. Vindobonae Volum. I. 1853.*

3. Görög nyelv.

- III. osztály het. 5 óra I. f. Betűtan, némi ismertetése az igének, névragozás. II. f. fő- és melléknév, névmások, számnevek. Olv. ford. elem. K. k. Elemi hellen nyelvtan Szepesi Imrétől. I. r. Buda. 1852.
- IV. oszt. het. 4 óra. I. f. Ismétlés; tiszta jellemű össze nem vonható igék. II. f. folyt. Olv. ford. elem. írásbeli dolgozat. K. k. Ugyanannak II. r. Buda. 1852. Olv. k. Vinterkorn Sándortól.
- V. oszt. het. 5 óra I. f. A rendes igék ragozásának ismétlése; a rendhagyó igék; II. f. μ végzetű igék. Olv. fordít. elem. írásbeli dolgoz. K. k. Elemi hellen nyelvtan Szepesi Imrétől II. r. — Olv. k. Feldbausch és Süpfle-től magyarítva Vinterkorn Sándor sz. Benedek rendű áldor és főgymnasiunai görögnyelv-tanár által, kiadta Magyar Mihál Pest. 1854.
- VI. oszt. het. 5 óra I. f. a rendhagyó igék ismétl. és μ végzetű igék elméleti és gyakorlati oldalról tárgyalva. Szepesi Imre hellen nyelvtana szerint. Olv. fordít. elemzéssel összekötve. II. f. Hellen Mondattan ugyanazon könyvnek III. része szerint. A szóegyeztetés. A névelők kellő használata. Igenemek, igemódok és idők. Olv. és elem. Aesop. 30. meséje és Apollodór mythológiája.
- VII. oszt. het. 5. I. f. Hellen mondattanból a szóvonzat vagyis az esetek és előjárók tárgyalása. II. f. a határt. igének és igenévnek tárgyalása elméleti és gyakorlati szempontból fölveve. K. k. Hellen Mondattan Szepesi Imre Budán 1853. Olvasatott és az előadott mondattani szabályokra visszave-

zelve magyaráztatott Xenphonnak e című munkájából „*Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους* (Memorabilia Socratis) I. k. 5. része. Továbbá Homér szójárásának megismertetése és Hom. II. 1. ének. Írásbeli dolg. K. k. Homeri epitome in usum schol. Franc. Hohegger Vindobonae 1853.

- VIII. oszt. h. 5 óra. I. f. A hellen szövezet. II. f. A határtalan ige és igenév tárgyalása. A mondatkötés. Olv. és kellőleg értelmezve Ión Plató e munkája: „*Ἀπολογία Σωκράτους* (Socrates védelme) és *Κρίτων* (a teendőkről), és Homér Iliásának I. és VI. éneke. K. k. Hellen Mondattan Szepesi Imre Bud. 1853. Platons Apologie des Sokrates und Kriton von A. Ludvig. Wien 1854. és Homér Iliad. ep. ed. Franc. Hohegger Vindobonae. 1853.

4. Magyar nyelv.

- I. oszt. het. 2 óra. I. f. é. Betűtan, helyesírás, szónyomozás, névragozás. II. f. é. fő- és melléknevek, névmások, számnevek. Olvasás, elemzés, írás, szavalás, K. k. Magyar nyelvtan II. r. Buda. 1848. Magyar olvasókönyv Trautwein Jánostól. Buda. 1855.
- II. oszt. het. 2 óra I. f. Ismételés, igetan. II. f. igetan folyt. igehat. köt- és indulatszó. Rövid modattan. Olvasás, elemzés, írás, szavalás, írásbeli dolgozatok. K. k. Magyar nyelvtan. Buda. 1848. Magyar olvasókönyv Trautwein Jánostól. Buda. 1851.
- III. oszt. het. 2 óra. I. félév, Elemzés, mondatisme, szókötés. II. félév. het. 2 óra: szövezet, névelő, névrag, névutó, igeikötő, határozó, kötszó, szórend, szavalás, írásbeli dolgozatok. K. k. Magyar szókötés, a középtanodák III. osztálya számára. Buda 1851. — Magyar olvasókönyv ez algymnasium III. osztályának számára, szerkeszté Trautwein Nep. János, Pest. 1852.
- IV. oszt. het. 2 óra. I. félév. mondatisme, összetett és körmondatok, levelek, olvasás, elemzés, helyesírás, szavalás és írásbeli dolgozatok II. félév. het. 2 óra: Polgári ügyiratok, versisme, alkalmazás, gyakorlat hetenkint majd iskolában majd otthon. Az olvasmányokra k. k. Magyar olvasókönyv. III. rész Pesten. 1852.
- V. oszt. het. 2 óra. I. félév. A magyar irodalom történetének vázlata, fogalma, haszna, szüksége és felhasználása. I. időszak 1000—1301. II. időszak 1301—1436. alkalmazva és felvilágosítva kellő olvasmányokkal II. félév. het. 2 óra: III. időszak 1436—1530. IV. időszak a mohácsi vésztől 1604. tehát Pázmány koráig. Gyakorlatok rendszeren K. k. A Magyar irodalom ismertetése a legrégebbi időktől napjainkig. Olvasókönyv felső tanodák használatára I. köt. Buda 1855.
- VI. oszt. het. 2 óra. I. félév. Magyar irod. tört. 1604-ig. II. félév. folyt. 1712-ig. Olvas. magyar. becslelés, szerkesztés. K. k. A magy. irod. ismert. Lonkay Antaltól. I. köt. Buda. 1855.
- VII. oszt. het. 2 ór. I. félév. Magyar irod. történ. Újabb kor. II. félévb. folytat. Olv. magy. becslelés, szerkesztés. K. k. A magy. irod. ismertetése Lonkay Antaltól II. köt. Buda. 1855.
- VIII. oszt. het. 2 óra. I. félév. Magy. irod. tört. Legújabb kor. Szépészet elemei. II. félév. folytatás. Olv. magy. becsl. szerkesztés. K. k. A magy. irod. ismert. Lonkay Antaltól II. Kötet Buda 1855. — Szépészet elemei Purgstaller Józseftől. Pest 1852.

5. Német nyelv.

- I. oszt. het. 3 óra. I. fél. Helyes olv. és írás, nem, név, segéd és rendes igék ragozása. II. fél. folyt. elöljárók, olvasás, fordítás, elemzés, némely német darabok könyv nélküli megtanulása. írásb. dolg. K. k. Német Gramm. Toepler Theop. Pest. 1855. Német olvasókönyv Ballaghy Károl. Pest. 1853.
- II. oszt. het. 3 óra. I. fél. Ismételés, névmások, számnevek, szenvedő igék, II. fél. Egyéb beszédrészek. Olvasás, fordít. elem. írásb. dolgozatok, ném. darab. könyv nélk. megtanulás. K. k. ugyanazok.
- III. oszt. het. 3 óra. I. fél. Előbbieket olvasás közbeni ismételése, renthagyó igék. II. fél. folytat. Mondattan. Olvas. elem. fordít. írásb. dolg. ném. darab könyv nélküli megtan. K. k. Német Gramm. Toepler. Theop. Pest. 1855. Lesebuch von Mozart. I. Th. Wien 1855.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. f. Mondattan. II. f. folytat. elemz. fordít. írásb. dolg. ném. darab könyv nélküli megtan. K. k. Lesebuch von Mozart II. Theil. Wien. 1854.
- V. oszt. het. 2 óra az I. és 3. óra a II. félévb. olvastatott és fejtegettetett Mozart Lesebuch. I. Th. f. d. Ober-gymnasium. Írásb. dolgoz.
- VI. oszt. het. 3 óra. I. f. Irodalmi történet a középkori költészet hanyatlásáig. II. f. Irod. tört. folytatása Opi-

tzig. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézikönyv : Deutsches Lesebuch f. d. obern Classen der Gymnasien von J. Mozart. I. Band. Wien. 1853.

- VII. oszt. het. 3 óra. I. f. Irod. tört. folyt. Lessingig. II. f. folyt. Goetheig. Olv. ford. elemzés, fejtegetés, írásb. dolgozatok. Kézikönyv : Ugyanaz.
- VIII. oszt. het. I. f. Az irod. tört. folytatása. II. f. Az irod. tört. bevégezése. Olv. ford. elemzés, fejtegetés, írásb. dolgozatok. Kézikönyv : Ugyanaz.

6. Történelem és földrajz.

- I. oszt. het. 3 óra. I. f. Mér- természettani és politikai földrajz elemei. II. f. folytatása. K. k. az általános földrajz alapvonalai Bellinger G. nyomán Málk Vincze.
- II. oszt. het. 3 óra. I. fél. Ó-kor. Azsia, Afrika és Európa népei a Macedonok történetéig az ó világ földrajzával. II. f. Macedonok és Rómaiak története időszerű földrajzzal. K. k. Az ó, közép és ujkorbeliföldírat és történelem alaprajza. Pütz Vilmos után fordítva. I. kötet.
- III. oszt. het. 3 óra. I. f. Középkori történ. a nyugoti birodalom megszűnésétől kezdve Habsburgi Rudolfig, időszerű földrajz. II. f. Habsburgi Rudolftól Amerika fölfedezéseig különös tekintettel Magyarországra. K. k. Pütz Vilmos II. köt. Pest. 1856.
- IV. oszt. het. 2 óra. I. f. Ujabbkori történ. Amerika fölfedezésétől kezdve a francia forradalomig. II. f. folyt. a bécsi fejedelmi gyűlésig. Időszerű földrajz. Austriai birodalom ismerete. K. k. Az előbbi III. kötete, és austriai honismeret. Bécs. 1854.
- V. oszt. het. 3 óra. I. f. Azsia és Afrika népeinek ó-kori, és a görögök története a perzsákkal viselt háborúig. II. f. Görögök a perzsa háborútól kezdve, a Macedonok és Rómaiak története a samnit háborúig. Időszerű földrajz. K. k. Schröck Ferencz és Pütz Vilmos.
- VI. oszt. het. 3 óra. I. f. A Rómaiak története a nyugoti birodalom megdőléséig. II. f. Középkori történet Habsburgi Rudolfig. Időszerű földrajz. Kézi könyvek ugyanazon szerzőktől.
- VII. oszt. het. 3 óra. I. f. A keresztes hadjáratoktól az angolok, és magyarok középkori történetének vége, a törökök és mongolok; továbbá Amerika fölfedezése, a reformatio és Németország története a vesztfáli békeig. Időszerű földrajz. K. k. ugyanazok.
- VIII. oszt. het. 3 óra. I. f. Österreichische Vaterlandskunde, és az új-kor története a 30 éves háborúig. II. f. A 30 éves háborútól a francia forradalomig K. k. ugyanazok „Österreichische Vaterlandskunde“ Wien 1854.

7. Mennyiség- és bölcsészeti előtan.

- I. oszt. het. 3 óra. I. f. Számtan: a négy művelet egész számokkal II. f. a közönséges és tizedes törtek. — Mértani nézlettan: pontok, vonalak és szögek. K. k. A tiszta mennyiségtan elemei. Dr. Lutter Ferdinándtól I. Rész. Nézlettan Mocnik Ferencz után fordítva.
- II. oszt. het. 3 óra. I. f. Számtan: az előbbieket ismétlése után viszonyok, arányok, hármas szabály. Mértan: az előbbieket ismétlése után háromszögek. II. f. Számtan: összetett hármasszabály, kamatszámolás, mértékek, Mértan: az egyközények tulajdonságai és képzése, a három- és sokszögek térei-átalakításai -s részekre felosztásáról. K. k. Számtan ugyanaz. Nézlettan. Koller Károlytól.
- III. oszt. het. 3 óra. I. f. Számtan: a négy közönséges algebrai művelet és a törtek. Mértan: szabályos és szabálytalan görbe vonalak, a kör részei. II. f. Számtan: hatványok, gyökfejtés, csere és egybevetés. Mértan: egyenes vonalú ábrák a körben, körkörüli ábrák, ábrába és ábra körül irt körök, a kör és körkör területének mérése. K. k. A tiszta mennyiségtan elemei Dr. Lutter Ferdinándtól II. Rész. Nézlettan Koller Károlytól. Pest. 1852.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. f. Számtan: összetett arányok s ezeken alapuló számtani műveletek megfejtése. Mértan: a lapok általában és részletesen, lap- és testszögek és a mértani testek. II. f. Számtan: a számtani műveletek folytatása, és első fokú egyenlet egy ismeretlennel. Mértan: a testek fölülete és térmeje. K. k. ugyanazok, melyek a III. osztályban.
- V. oszt. het. 4 óráig. I. félév. Betűszámtan. het. 2 óra. A számok tizedes rendszerének kifejtése, a négy alpnivelet, a számok sajátági, tényezőkrei fölbontásuk s osztékonyosságuk — Mértan het. 2 óra. Hosszszmértan, tárgyalva a vonalokat, három- s többszögeket, az idomok egybevágását s hason-

- lóságát, a vonalak árnyait. — II. félévb. Betűszámтан het. 2 óra. A háromféle törtek, viszonyok, s ezek alkalmazása. — Mértan het. 2 óra, Síkmértan. — Könyvek a) Algebra Mocnik F. után fordította Arenstein J. Pest. 1856. b) Mértan ugyanazok által szerkesztve s fordítva, Pest. 1854.
- VI. oszt. het. 3 óra. I. félévb. Betűszámtan. het. 2 óra. Hatványozás, gyökfejtés, képzelt mennyiségekkel. műveletek, viszonylékok. — Mértan het. 1 óra. Tömörítan. — II. félévb. Betűszámtan het. 1 óra. Egyszerű egyenletek egy s több ismeretlennel, — Mértan het. 2 óra. Háromszögmérés. — Könyv: Korecz L. Elemi menyiségtan. Pest. 1852.
- VII. oszt. het. 3 óra. I. félévb. Betűszámtan het. 2 ór. Másodfokú, s határozatlan egyenlétele, haladványok. — Mértan het. 1 óra. A betűszámtan alkalmazása a mértanra. — II. félévb. Betűszámtan het. 1 óra. Csere, összevetés, és Newton kéttagzata. — Mértan het. 2. ór. Elméletei mértan az első s másod rendű vonalakról. — Könyv: mint a IV. osztályban.
- II. félévb. het. 2 óra. Gondolkodástan. K. k. Bölcsészeti Propoedeutica Purgstaller Józseftől. Pest. 1851.
- VIII. oszt. het. 1 óra. A tudomány gyakorlati ismételése a föladatok megfejtésében, bezonyításokban és szerkesztésben. Könyv: mint a VII. osztály.
- I. félévb. Tapasztalati lélektan. II. félévb. Gondolkodástan. K. k. Bölcs. Propoed. Purgstaller Józseftől Pest. 1851.

9. Természettudományok.

- I. oszt. het. 2 óra. I. f. Természetrájk: bevezetés, emlős állatok. II. f. Rovarak, héjanczok, férgek. K. k. Természetrájk elemei Hanák Jánostól Pest 1851.
- II. oszt. het. 2 óra. I. f. Természetrájk: madarak, hullők, halak, festönczök, csigák és kagylók. II. f. Növénytan. Ugyanazon kézikönyv szerint.
- III. oszt. het. 2 óra. I. f. Természetrájk: ásványtan. II. f. Természettan: a testek közös sajátágai, vegy- és hévtan. K. k. A természetrájk elemei Hanák Jánostól. Pest 1851. Természettan alaprájza Lutter Ferdinandtól. Pest 1853.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. f. Természettan: merő, híg és terjedékeny testek egyensúlya és mozgása, láttan. II. f. Villanyosság, delejesség, csillagászat elemei. K. k. A természettan alaprájza Lutter Ferdinandtól 1853.
- V. oszt. het. 2 óra. I. f. Ásványtan és Jegecizme. II. f. Növénytan. K. k. Ásványtan Mihálka Antaltól. Növénytan ugyanattól.
- VI. oszt. het. 2 óra. I. f. Állattan. II. f. annak folytat. K. k. Állattan Mihálka Antaltól.
- VII. oszt. Természettan het. 3 óra. I. félévb. A testek egyetemesség sajátágai, vegytan, a merő testek egyensúlyáról s mozgásáról. — II. félévb. A híg s terjedékeny testek egyensúlya s mozgása, hangtan. K. Schirckhuber Mór. Természettan alaprájza Pest 1853.
- VIII. oszt. Természettan het. 3 óra. I. félévb. A merő, híg s terjedékeny testek egyensúlya s mozgása, hangtan. — II. félévb. Láttan, csillagászat s föllegtan. Könyv. Ugyanaz, mely a VII. oszt.

XII.

Kidolgozási föladatok.

V. Osztály.

a) Magyar föladatok.

1. Atyádat és Anyádat tiszteljed. — Körm. — 2. Szeressed felebarátodat. — Körm. — 3. Az anya és gyermeke. — Áttéve és bővitve pros. — 4. Ismétlés a tudományok közanyja. — Körmond. — 5. Osztályrészem. — Áttéve pros. — 6. Üdvlevél a szülékhez. — 7. Engesztelő levél barátunkhoz. — 8. Kérő levél; hálaadó levél. — 9. Vigasztaló levél. — 10. Tudósító levél. — 11. A falusi lak. — 12. A kelő nap — tájrájk. — 13. Több utánozott és eredeti mese. — 14. Pythagoras arany mondatai. — Áttéve pros. — 15. A tanulás haszna. — Párbeszéd. — 16. Születési hely leírása. — Szórájk. — 17. Halottas ágy. — Szöbövület. — 18. Reggeli fohász. — Vers. — 19. Habsburgi Rudolf. — 20. Hunyady János. — Életrájk. — 21. Öseink eredete. — Elbeszélés. — 22. Pest. — Tájkájk. — 23. Mátyás. — Korrájk. — 24. Szülőföldem szép határa. — Szöbövülettel áttétel. — 25. Napnyugat. — Vers.

b. Német föladatok.

1. Der Nutzen der Mineralogie. — Abhandlung. — 2. Zeus und das Pferd. — Fabel nach Lessing. — 3. Das Kind der Barmherzigkeit. — Religiöse Betrachtung nach Herder. — 4. Der Gamsenjäger. — Be-

schreibung. — 5. Der Fuchs und der Adler. — Fabel nach Aesop. — 6. Die Geburt der h. Elisabeth Prinzessin von Ungarn und ihre Abfahrt nach Eisenach. — Geschichtlich. — 7. Die drei Freunde. — Erzählung. — 8. Jemand tröstet seinen Freund über den Verlust seines in Brand gerathenen Hauses. — Briefform. — 9. Die Weide und der Dornstrauch. — Fabel nach Lessing. — 10. Die Jugend des Cyrus. — Sagenhaft. — 11. Die gute That. — Parabel. — 12. Das Schlittschuhlaufen im Pester Stadtwäldchen. — Schilderung. — 13. Der grössere Nutzen des Eisens vor dem Golde. — Naturhistorisch. — 14. Der Löwe und der Hase. — Fabel nach Lessing. — 15. Die Ofner Burg. — Beschreibung. — 16. Die Erfindungen der Phoenizier. — Geschichtlich. — 17. Ein Vater ermahnet seinen Sohn im zweiten Semester mehr Fleiss der deutschen Sprache zu widmen. — Briefform. — 18. Die Tagesbeschäftigung eines Studenten. — Schilderung. — 19. Brüste dich nicht mit deinem Glücke. — Lebensregel. — 20. Daedalus und Icarus. — Mythologisch nach Ovid. — 21. Wie ein fleissiger Schüler die Schulferien nützlich anwenden soll. — Abhandlung. — 22. Ein Frühlingsausflug in die Ofner Gebirge. — Schilderung.

VI. Osztály.

a) Magyar föladatak.

1. Mese a békáról. — 2. A nagyravágyás veszélyes sajáttság. — Körmondatok. — 3. Nagy Sándor és Diogenes. — Elbeszélés. — 4. A hazugság ártalmas szokás. — Körmond. — 5. Szapáry Péter. — Történeli előadás. — 6. Verseghy „Barátomhoz“ című verszetének megítélése. — 7. Többnemű tiszti irat. — 8. Hasonlósági, okszerűségi és czélszerűségi viszonyítmányok. — 9. A tél. — Leírás versekben. — 10. Különb tárgyú kérdések megfejtése. — 11. A költők olvasásának hasznossága. — Ellentétes párbeszéd. — 12. A lánczíd hasznossága. — Szónoklati bővítés. — 13. Faludi Fer. „Hajnal“ című költeményének átalakítása. — 14. A tavasz szépségeinek Istenhez emelő vizsgálása. — Levél. — 15. A czélszerű szorgalom eredményei. — Szónoklati bővítés. — 16. Az úrnapi egyházi körmenet leírása. — 17. Ugyanaz párversekben. — 18. Nem oly könnyű valamit jól kezdeni. — Szónoklati bővítés. — 19. Tavasz és ifjúkor. — Párhuzamítás. — 20. Isten a világ bölcs igazgatója. — Körmond. — 21. A méhek szorgalmassága. — Versezet. — 22. Pázmány Péter. — Jellemzés.

b) Német föladatak.

1. Der Hühnerhof. — Ein Gemälde. — 2. Gründung von Karthago. — Geschichtlich. — 3. Das Labyrinth. — Beschreibung. — 4. Zerstörung von Karthago. — Geschichtlich. — 5. Der arme Heinrich. — Erzählung nach Hartmann von der Aue. — 6. Beginn des zweiten punischen Krieges. — Geschichtlich. — 7. Spinne und Fischer. — Zu vergleichen. — 8. Sulla's Dictatur und Tod. — Geschichtlich. — 9. α) Mucius Scaevola und der heil. Blutzuge Barlaam. — Zu vergleichen. — β) Mucius Scaevola verglichen mit einem Glaubenshelden des alten Bundes. — 10. Welchen Nutzen gewähren uns die Thiere? — Naturhistorisch. — 11. Cicero's Tod. — Geschichtlich. — 12. α) Die Freuden des Osterfestes. — Beschreibung. — β) Erzählung über das Sprichwort: „Hochmuth kommt vor dem Fall. — 13. Nest und Horst. — Zu vergleichen. — 14. α) Was bewog Jesum die nns verdiente Gnade mittelst besonderer äusserer Zeichen uns mitzutheilen? — Dogmatisch. — β) Die Geschichte des Samenkorns, nach dem Liede von Krummacher: „Der Sämann streut aus voller Hand.“ — 15. Kranz und Krone. — Zu vergleichen. — 16. α) Das Frohnleichnamfest. — Erklärung. — β) Ein Blumengarten im Frühling. — Beschreibung. — 17. Der Mensch nach seiner verschiedenen Lebensart. — Abhandlung. — 18. α) Petrus und Judas. — Zu vergleichen. — β) Saul und David. — Zu vergleichen. — 19. Fisch und Vogel. — Zu vergleichen. — 20. Die Natur ist ein Tempel Gottes. — Abhandlung. — 21. α) Darf uns die Auffassung der Natur als eines Tempels der Gottheit von der Theilnahme am öffentlichen Gottesdienste abhalten? — Abhandlung. — β) Mittheilung über das verflossene Schuljahr an einen ehemaligen Mitschüler. — Brief.

VII. Osztály.

a) Magyar föladatak.

1. Levél az olvasás megítéléssel járó módjáról. 2. A hiú rózsabokor. — Mese versekben. — 3. Körmondatok a többféle szempontból fölfogott műveltségről. — 4. Salamon ítélete Garaytól. — Átalakítás. — 5. Az igaz bölcs Verseghytől. — Megítélés. — 6. Karácson-éji elmélkedés az emberi nem megváltásáról. — 7. A tavaszi tünemények befolyása. — Szónoklati bővítés. — 8. Újévi elmélkedés a mulandóságról. — 9. A

kérdések megfejtésébeni gyakorlottság haszna. — Körmondatok. — 10. Vitázó levelek a természettan és történelem hasznosságáról. — 11. Berzsenyi „Megelégedés“ című odájának megítélése. — 12. A felhők. — Mese. — 13. Miért nem hasznos minden, a mi tetszik? — Okadó megfejtés. — 14. A logica tudásának haszna. — Körmond. — 15. A nyelv. — Tartalmilag magyarázó bővítés. — 16. A logicus és nyelvész. — Párhuzamítás. — 17. Szabó Imre „Pataknál“ című verszetének megbírálása. — 18. A Duna áradásának okai. — Viszonyítás. — 19. Mi a rim? — Tartalmi és köri megfejtés. — 20. Levél a szünetidő célirányos fölhasználásáról. — 21. A megtanult nyelvek összehasonlításának jó eredményéről. — Következtető bővítés. — 22. A ki mint vet, úgy arat. — Magyarázás.

b) Német föladatak.

1. Kopf und Haupt. — Zu vergleichen. — 2. Garten und Bibliothek. — Zu vergleichen. — 3. Auf einem Friedhofe. — Betrachtung am Tage aller Seelen. — 4. Lass keinen Theil des Lebens unbenutzt. — Abhandlung. — 5. Gesicht und Antlitz. — Zu vergleichen. — 6. Verdient Alfred, König von England, den Namen des Grossen? — Geschichtlich. — 7. Sprechen und Reden. — Zu vergleichen. — 8. Welcher Freudengenuß stärkt zu neuer Arbeit? — Abhandlung. — 9. Die Mahnungen des Jahresschlusses. — Betrachtung. — 10. Ist Kanak des Namens des Grossen nicht unwürdig? — Geschichtlich. — 11. Morgen und Abend unterreden sich über ihre Vorzüge. — 12. Bedeutung und Wirksamkeit der Propheten. — Abhandlung. — 13. α) Unsere geistlichen Übungen in der Charwoche. — Beschreibung mit besonderer Rücksicht auf die Exhorten. — β) Meine Osterferien. — Beschreibung. — 14. Rudolph's von Habsburg Tod und Character. — 15. Welche sind die Folgen von der Erfindung des Schiesspulvers? — Abhandlung. — 16. Von den Mitteln Zeit zu gewinnen. — Abhandlung. — 17. Meine Gedanken beim Begräbnisse unseres Schulfreundes. — 18. Von den Fällen, wo wir entschlossen sein müssen, der Ehre bei den Menschen zu entbehren. — Abhandlung. — 19. Die heilsamen und schädlichen Folgen des Windes. — Abhandlung. — 20. Die Zunge das nützlichste und schädlichste Organ des Menschen. — Abhandlung.

VIII. Osztály.

a) Magyar föladatak.

1. Levél a psychologia értelmes tanulásáról. — 2. A mi kellemes, az tetszik. — Körmondatok. — 3. A nefelejt mint kellemes tárgy. — Aestheticai leírás. — 4. Berzsenyi „Tavaszi“ című költeményének megbírálása. — 5. Psychologiai levél az érzékek öszhangzó műveléséről. — 6. Körbeszéd Aristoteles e mondata fölött: „A tudomány gyökere keserű, de gyümölcsei legédesebbek.“ — 7. Kivonat Longinus értekezéséből a fenségesről. — 8. Levél, melyben a fűvészeteti foglalkodás aestheticai okoknál fogva ajánlatik. — 9. Értekezés a rágalmazás erkölcsi rütségéről. — 10. Műbeszéd a Psychologia hasznáról. — 11. Mi a kedély? — Tartalmilag magyarázó értekezés alaprajza. — 12. A méh és tudós. — Párhuzamítás. — 13. Tasso. — Jellemzés. — 14. Minden dolognak megvan a maga nyitja. — Szónoklati bővítés. — 15. Pályaválasztáskori elmélkedés.

b) Német föladatak.

1. Arbeit ist des Blutes Balsam, Arbeit ist der Tugend Quelle. Herder. — Abhandlung. — 2. α) Die Ursachen der Christenverfolgungen in den ersten drei Jahrhunderten. — Geschichtlich. — β) Worin bestehen die Dichterkünste in Goethe's „Fischer?“ — 3. Das Landleben von seiner Lichtseite betrachtet. — 4. Das Landleben von seiner Schattenseite betrachtet. — Abhandlung. — 5. α) Versuch des Kaisers Julian, dem Heidenthume wieder die Herrschaft zu verschaffen. — Geschichtlich. — β) Es sind zwei Fabeln oder Erzählungen zu verfassen über die Sätze: „Eile mit Weile“ und „Glück erregt Neid.“ — 6. Was und wie soll ein Jüngling auf Schulen lesen? — Abhandlung. — 7. Gedanken beim Sarge Vörösmarty's. — 8. α) Bekehrung der Franken. — Geschichtlich. — β) Bürger's „Lied vom braven Mann“ verglichen mit Goethe's „Johanna Sebus.“ — 9. α) Character und Verdienste des heil. Ambrosius. — β) Grundidee, Inhalt und allseitige Erläuterung des Gedichtes: „Das Glück und die Weisheit“ von Schiller. — 10. Darf das Sprichwort: „Undank ist der Welt Lohn“ Wolthaten verhindern? — Abhandlung. — 11. α) Leo der Grosse. — Lebensbeschreibung. — β) Über die zweckmässige Einrichtung eines Tagebuchs. — Abhandlung. — 12. Ein unnütz Leben ist ein früher Tod. — Abhandlung. — 13. α) Ausbreitung des Christenthums unter den slawischen Völkern. — Geschichtlich. — β) Eine heitere Begebenheit aus dem

eigenen Leben. — Erzählend. — 14. Des Menschen wahrer Werth hängt nicht von glänzenden Geistesgaben ab. — Abhandlung. — 15. α) Johannes von Müller sagt: „Wenn die natürliche Billigkeit entscheiden kann, so ist wahrhaft mit Recht der Papst Herr von Rom; denn ohne ihn wäre Rom nicht mehr vorhanden. — Die Wahrheit dieser Behauptung ist aus der Geschichte nachzuweisen. — β) Die Knaben Klopstock, Lessing und Goethe mit einander verglichen. — 19. Welche Früchte erwachsen uns aus dem Studium der Naturwissenschaften? — Abhandlung. — 16. Die Vorzüge, welche in dem „Mein Vaterland“ überschriebenen Gedichte Klopstock's dem deutschen Volke nachgerühmt werden. — 17. Was ist von dem Grundsatz zu halten: „Man darf es mit Keinem verderben?“ — Abhandlung. — 18. Benefacta male locata malefacta arbitrator. Cic. Off. II. 18. — Abhandlung.

XIII.

Vallási ügy.

A délelőtti rendes előadásokat 7¹/₂-kor sz. mise előzte meg; a vasárnapokon félóraig tartott hitbéli oktatást pedig délelőtt 9 órakor sz. mise, délután 3 órakor vecsernye szokta követni.

A rom. kath. növendékek a tanéven által ötször végezték a sz. gyónást és ugyanannyiszor részesültek az oltári szentségben. Különösen a husvéti gyónást három napi sz. gyakorlatok előzték meg, melyeken ft. Szántófi Antal prépost, belvárosi lelkész és gymnasiumi hitbiztos, meg a tanári kar is jelen volt.

A helv. evang. n. e. gör. és Mózeses vallásuak a hittanban saját helybeli hittanáraik által oktattattak.

XIV.

Fegyelmi ügy.

Az ifjúságban gondosan fölélesztett és az év lefolyása alatt szüntelenül fentartott tisztelet a tanodai törvények iránt szükségtelemné tette a fenytésnek azon nemeit, melyek szigorúbbak és nyilvános megrovással járnak.

XV.

Tanodai segédszerek.

1. A n. m. cs. k. Helytartóság budai Osztálya és a cs. k. Geolog. birod. Intézet a gymnasiumi könyvtárt több becses adományyal gazdagították.

2. 185⁵/₆-dik tanév folytán a gymnasiumi műterem és könyvtár több szerzeménnyel lön ellátva. A szükségeit költségek, a n. m. cs. k. Helytartóság budai Osztályától kapott engedelem következtében, az ifjúság által fizetett tanpénzből voltak fűdőzve.

XVI.

Jótekonysági rovat

1. T. cz. Toldy Ferencz, magyar tudós társasági titoknok a Kiss János által fordított „Socrates Nevezetességei“ című munkából 10 példányt sziveskedett a gymnasiumi növendékek között szétosztatni.

2. T. cz. Lampel Robert az Intézet könyvtárának Másik Mértanából és a romai s hellen remekirók fordítmányainak 1—7-dik kötetéből és egyéb magyar munkából egy-egy példányt ajándékozott.

3. T. cz. Walter József uszoda-tulajdonos 16 gymnasiumi növendéket ingyen gyakoroltatott az uszásban.

XVII.

Kivonat az 185⁵/₆-dik tanév folytán érkezett Intézményekből.

1. Jun. 18. 7002. sz. Megengedtetik, hogy a tanpénzből műszerek és könyvek szereztethessenek.
2. Jul. 8. 15,653. sz. Az 185⁵/₆-ki tanév Oct. 1-ső napján kezdendő.

3. Jul. 14. 15,964. sz. Két Steltzer-féle ösztöndíj hirdettetik.
4. Jul. 14. 16,078. sz. A szünetidő mimódoni töltéséről.
5. 19. Jul. 16,195. sz. Hruska Alajos, Udalrich Richard, Novák Venczel, Zamecsnik Venczel, Maksa Lipót, Gerzabek Károly és Havlicsek József kizáratnak a tanintézetekből.
6. Jul. 20. 16,564. sz. Ilitzky Vazul, Sárjon Lajos és Fruk Jenő kizáratnak.
7. Aug. 15. 18,779. sz. Stenczel Venczel kizáratik.
8. Aug. 30. 18,951. sz. Néhány ösztöndíjra csőd hirdettetik.
9. Sept. 4. 21,066. sz. A tanodai végjelentés szerkesztésmódja szabályoztatik.
10. Sept. 13. 21,392. sz. Hollmann Histor. antiqu. jelettetik ki a III-dik osztály számára.
11. Sept. 19. 22,032. sz. Schinagl Mór. lat. Elementarbuch elfogadtatik.
12. Sept. 29. 22,032. sz. Szvorényi József Olvasm. című munkája elfogadtatik.
13. Sept. 27. 22,646. sz. Az ösztöndíjasokról küldendő értesítvényt mimódoni szerkesztéséről.
14. Oct. 8. 23,851. sz. A tanári személyzetről küldetni szokott értesítvényekről.
15. Oct. 9. 23,184. sz. Dr. Curtius Gy. Griech. Schulgram. elfogadtatik.
16. Oct. 28. 23,933. sz. A népiskolák tanítóinak bizonyos helyeken tartandó vizsgálatairól.
17. Nov. 4. 23,197. sz. Néhány ösztöndíjakra csőd hirdettetik.
18. Nov. 8. 5,022. sz. A n. m. budai cs. k. Helytartóság által néhány könyv küldetik a gymnasiumi könyvtár számára.
19. Nov. 11. 25,950. sz. Az 185²/₃-ki didactrum ügyében.
20. Nov. 19. 27,650. sz. Az eperjesi ev. Gymnas. nyilvánossá lön.
21. Nov. 27. 26,192. sz. Lonkay Antal, Olvasókönyv I. köt. elfogadtatik.
22. Nov. 20. 27,809. sz. Vizják Ferencz kizáratik.
23. Nov. 22. 27,391. sz. A miskolci helv. vall. tanintézet ügyében.
24. Nov. 29. 28,586. sz. Tit. Livii Part. select. vol. alt. elfogadtatik.
25. Nov. 23. 27,806. sz. Az első nyelvyakorló és Olvasókönyv elfogadtatik.
26. Dec. 4. 28,686. sz. Megengedtetik, hogy a tanpénzből néhány könyv megszerzethessék, és a öltérjesztetni szokott hivatalos jelentmények számára rovatos táblák nyomathassanak.
27. Oct. 23. 22,979. sz. Néhány ösztöndíjra csőd hirdettetik.
28. Dec. 3. 28,324. sz. A magyar és német nyelvnek iskolákban alkalmazásáról.
29. Dec. 8. 28,577. sz. Mocnik Nézetana elfogadtatik.
30. Dec. 10. 29,348. sz. A Rosenics-féle ösztöndíjra csőd hirdettetik.
31. Dec. 15. 29,951. sz. A természetrajz mimódoni előadásáról.
32. Dec. 15. 29,838. sz. Schenkl Károly Chrestomathie aus Xenophon helybenhagyatik.
33. Dec. 22. 38,624. sz. Ösztöndíj hirdettetik.
34. Dec. 22. 30,807. sz. A marmaros-szigeti ref. Gymnasium nyilvánossá lön.
35. Jan. 4. 31,601. sz. Szvorényi József Olvasó. IV. köt. elfogadtatik.
36. Dec. 29. 31,864. sz. A Maresch J. szerkesztett Jahrbuch egy példánya ajándéku küldetik.
37. Jan. 19. 30,876. sz. Az Abbild. d. essbar. und giftig. Pilze in ihren wichtigen Formen munkából egy példány a gymnas. könyvtár számára küldetik.
38. Jan. 29. 2,669. sz. Az 185²/₆-ki Programm német értekezés és német czimmel is ellátandó.
39. Jan. 24. 1,719. sz. Mocnik Algebrája elfogadtatik.
40. Jan. 30. 1,490. sz. A Gymnasium a havi tanácskozinányok Jegyzőkönyveinek fölterjesztéséről fölmentetik.
11. Febr. 7. 1,435. sz. Az Irálytan című munka az iskolák köréből eltávolítandó.
42. Febr. 12. 3,283. sz. Márton József német Gramm. mellőzendő.
43. Febr. 24. 4,041. sz. A tanulóknak egyik Osztályból más Osztálybai áthelyezésekor és sorozásakor szigoru eljárás parancsoltatik.
44. Febr. 15. 3,562. sz. Ezentul a VII-ik Osztályban a Logica, a VIII-ikban pedig a Psychologia foglúadatni.
45. Febr. 13. 2,333. sz. A Kronheimi ösztöndíjra csőd hirdettetik.
46. Febr. 18. 3,953. sz. Loidolt Hermann és Imre kizáratnak.
47. Febr. 25. 5,396. sz. A magyarul nem tudó növendékek számára német könyvek jelöltessenek ki.
48. Mart. 10. 5,427. sz. Schabusz Természettanának magyaritánya elfogadtatik.
49. Febr. 27. 4,952. sz. A VIII-ik Osztályban második rendbe esettek iskola ismélésre szoritandók, mielőtt érettségi vizsgálatra bocsáttatnának.
50. Mart. 22. 6,862. sz. Fischl József kizáratik.
51. Apr. 5. 8,151. sz. Piskó F. J. Lehrbuch der Physik című munkája elfogadtatik.

52. Febr. 13. 9,637. sz. Moser Sebestyén kizáratik.
53. Mart. 17. 6,285. sz. Két Ferdinand-féle ösztöndíjra csőd hirdetik.
54. Apr. 13. 9,436. sz. A nm. budai cs. k. Helytartóság által néhány könyv és 63 Programm küldetik a gymnasiumi könyvtár számára.
55. Máj. 1. 10,708. sz. Közöltetik a természettani műszerek jegyzéke.
56. Máj. 20. 10,217. sz. Lonkay Antal Olvasókönyv. I. kötete a VIII. II. kötete pedig az V. VI. és VII. Osztályban használandó.
57. Máj. 14. 9,222. Az 185⁵/₆-ki érettségi vizsga a tavalyi mód szerint tartandó.

